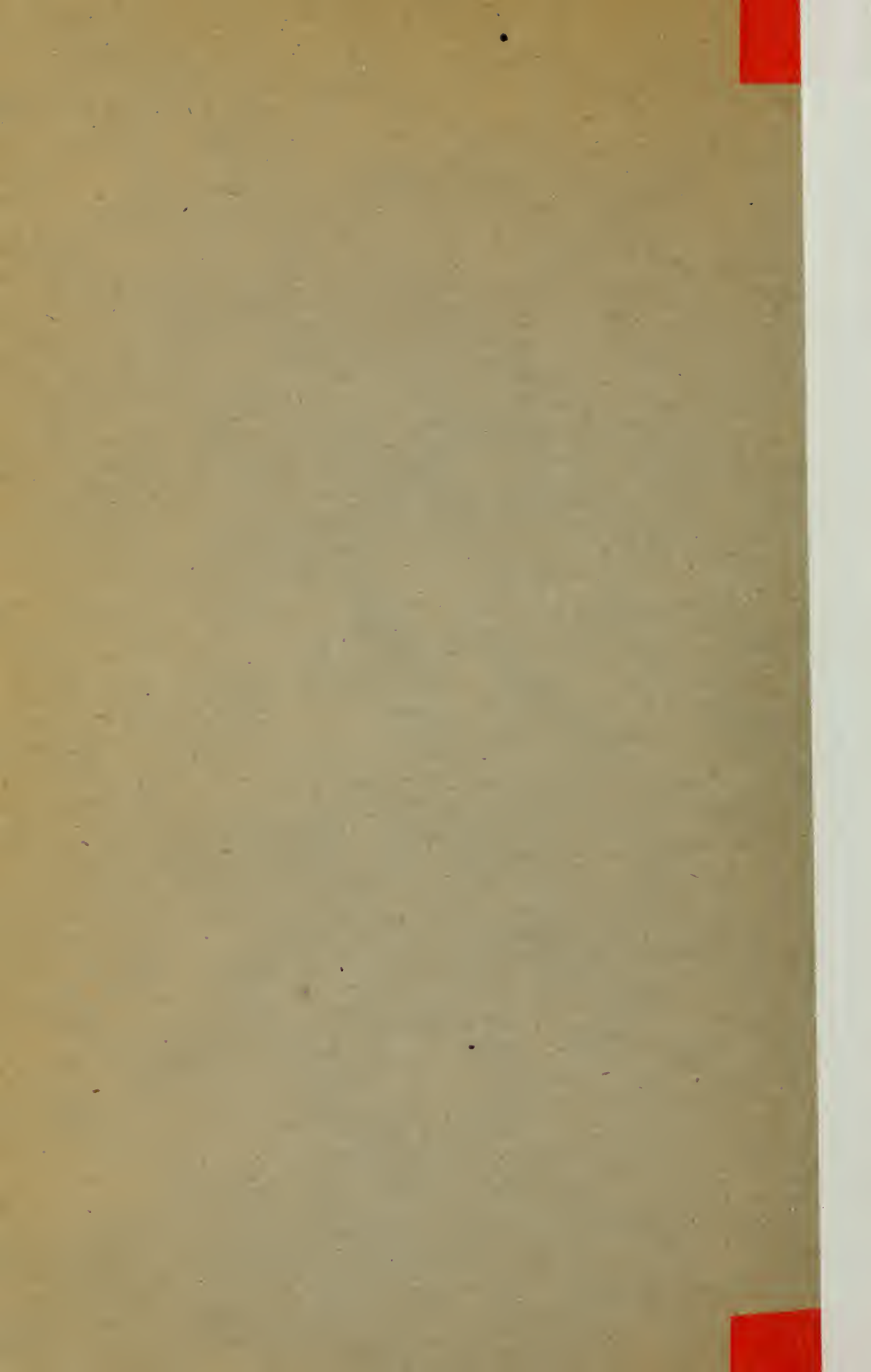

PH
3194
M6Z65
v.2

Magyar Történeti Életrajzok

A M. T. Akadémia Történelmi Bizottságának
egélyezésével kiadja a Magyar Történelmi Társulat.

SZERKESZTI

Szilágyi Sándor

Budapest

A FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

1897 98. évfolyam.

MAGYAR TÖRTÉNETI ÉLETRAJZOK-hoz igen diszes bekötési táblák Ráth Mór könyvkereskedésében 1 frt 20 kr.-ért rendelhetők meg.

TARTALOM.

Szeneci Molnár Albert. Irta dr. Dézsi Lajos.

	Lap
Második könyv. Az irodalmi munkásság évei. (Folytatás.)	129
Harmadik könyv. A vándorpap és iskolamester	167
Függelék	221

Önálló képek:

A marburgi egyetem rektorának bizonyítványa Molnár beiratkozásáról	144
Molnár levele Remhez	188
Az »Institutio« fordításának címlapja	213

A szövegbe nyomott képek:

A »Psalterium Ungaricum« címlapja	135	Rimai János névalírása	197
Corvinus Kristóf névalírása	139	Bethlen Gábor	201
Móricz hesseni fejedelem	141	Bethlen Gábor névalírása	202
Móricz hesseni fejedelem és fiai	144	A »Lusus poetici« címlapja	205
Móricz neje és leányai	145	A »Postilla Scultetica« címlapja	206
A »Szent Biblia« (1608) címkepe	151	A »Secularis Concio« (1618) cím- lapja	208
Wolf Hermann aláírása	153	V. Frigyes	209
Záró-vignette a »Psalterium Ungari- cum«-ból	165	I. Rákóczy György beírása a »Secu- laris Concio« m. tud. akadémiai példányában	210
Kolozsvár	169	A »Discursus de summo bono« (1630) címlapja	215
Oppenheim	176	A gyulafejevári gymnasium	216
Bocatius János névalírása	177	Opitz Márton	217
Bicse	184	Záróvignette »Syllecta Scholasticá«- ból (1621)	219
Thurzó György	185		
Batthyány Ferencz névalírása	187		
A vágsellyei kastély	191		
Komárom	194		

A képmagyarázatokat lásd a szövegben,

MAGYAR
TÖRTÉNETI ÉLETRAJZOK

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

ÉS

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILÁGYI SÁNDOR

BUDAPEST

A FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA

1897

SZENCZI
MOLNÁR ALBERT

(1574—1633)

IRTA

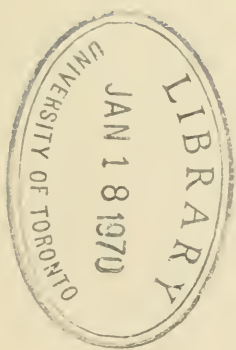
Dr DÉZSI LAJOS

BUDAPEST

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KIADÁSA

1897

DH
2104
M-65
1 2

Chrysime &
Sat

Nullam memini
emansumby
ter sui proz
viam, semel
periori mens
me isthic B
gat Dn? San
perscripsit ad
nensis. Cen
sua Schola e

Wolff

Scribere Te itaq
meorum exoptabilis
reverenter & om
mea exemplum q
ammum gratia +
plaris Lennè in
illud per otium
quod ob supra
mei mentem te
non potuerim.

Deus addat vi
Porro ad P.
And. Astalos
mea, atq; etiam
Grammaticae M
tuam in crechti
Ambergensem. &
velit ad Dn.
vicesim excet
promissimam &
remittam cum.

Bene & feliciter
Saluto officiose
Cl. Dn. Prof.
Dn. Scipionem,
Uterum Vale
Anno Dni.

U. Dn.

Chrysome & nobilissime Dñe Reme me juxta obsecramus.
Salve plurimum

Nullam meum astatem pluribus protectionibus & crebrioribus
incommodis transgisse me quam hanc praevitam: Caelebas
ter sua profectus, toties vel plures Francofurtum & Han-
nam, semel atq. iterum Heesbornam & Dillenburgerum. Su-
periori mense vixi quoq. Heidelbergenses amicos: sperans
me isthic Beresdassierum literas inveniturum. quas ne-
gas Dñg Samaray sibi traditas esse Argumentum earum
perspexisse, ad me Cl. Dr. Michael Steff. Rector Scholae Tatch-
neris. Centum florenorum viaticum promisso vocant me ad
sua Scholae oppidanae reditum. Locum humilis est et rebus
per tenuis, ut mihi refert ornatissimus Vir Dr. Joh. Egid. Duvall
qui illi Scholae biennium praefuit anteq. Academicam vixisset.
Egrediem postq. Illustrissimo Principe Grammaticam ad
magis patriae desiderio fueram inflammatus, & honorarium
atq. stipendium acceptum in viaticum convertissem fore,
& patriam latus adiresem, Epistolam cum ipsius Celsitudo etiam lite-
ras commendationis promississet ad quem nominarem ex pro-
ceribus Ungariae. Sed supervenientes S. populares studiosi
ingari Marburgum, & litera amicorum per hoc allata pluri-
mum mutarunt reditum propositum vel tantum differre co-
egerunt. Sunt enim omnes & affirmant unius Dictionarii
editionem (quod sperant per Ungariam istam) plus me commoda-
re posse patriae universae, quam si per plures annos abenti
in ea praesens doceam, prudentem vel reclusam. Cura vero
eius, rei iam promissionem feceram amicis non paucis, plura
obligationem edendi Dictionarii Hanoviae arripere. In cuius im-
mutatione, completionem jam dudum laboravimus. Adieci Graecas
voce, Adieci pro quantitate certarum syllabarum auctoritates?
poeticas, & in aliud quasi Dictionarium transformari. Non quidem
magnum pretium a Dithmarsch des accepimus. Latet tamen me
sede desiderio impelle patriam satisfacere. Cum plurimus enim
homo hic a me flagitant amicos; qui primum Dictionarium
antequam ipse innotuerat, duendum esse querebantur: & quos
quos studiosi Marburgum vel Witebergam Heidelbergum ve se
conferunt, omnes affirmabant se in mandato habere ut si eorum
meritis, emaret pro amplius omnes & suis disjunctis in Un-
garia videtur: form itaq. in quatuor mundum desideratum, praeforam des
volente ad nullas pascuales Volebam quidem initio hanc quoq.
antiam editionem vestris Rectoris commendare & in editionem transire
meum ipsius patriam deferre. Sed cum audirem post collisionem &
dissipationem Hutteri familiam, topographiam etiam distractam a
creditoribus esse & diversis venditam cum multis exemplaribus,
de ea occasione desperavi, hanc libenter arripui. cum & protectioni
centum annis Herici innotuerem, me manserunt isthic italem spe-
ratum, quibus hic offeratur. Scripsi nuper ad Illustrissimum Dr.
Rittershilum, cum simul etiam ad Tuam Excell^{am}. Eumq. rogavi
ut juxta Ungariae commendationem exemplar ad nos transmittere
ne dubitaret, & quantum pretium suo pro labore peteret, persolveret.
Editionem procuraret vel ipse Clariss. Dr. Joh. Rodolphus Lavater.
tus Augustinus Rector Althaus Scholae Hanovienfis, cum suo compatre cum
rado Biermanno, Eius nequeo propter occupationes ad ipsius Excelsam.

Scribere Te itaq; magnopere rogo Virum nobilissimè & fautorum
meorum exoptatissima, ut de hac re ipsius Excell.^l admonere, à me
reverenter & amanter salutatum, ne graveus, & ipsi Grammaticæ
meæ exemplum exhibere, donec laudatiori manere ipsius pietati
ammum gratum testari poterò & tibi quod recto eiusdem expe-
plari lennè artidupor, quæso aupe benigna manu, & intueri
illud per otium dignare. Et mihi benigniter condona
quod ob supra dictas occupationes hanc gratiam ammi
mei mentere tibi frequentius declarare per hanc astatem
non poterim. Officio in posterum nunquam deero, modo
Deus addat vires & suppediet occasiones speratas.

Porro ad Protestantissimum Nobilissimumq; virum Dn.
And. Aftales exaravi literas & ad Senatum patriæ
meæ, atq; etiam ad consanguineos meos, quibus addidi tria
Grammaticæ Hungaricæ exemplaria: quorum fasciculum ad
tuam mercedibilem humanitatem recto per Dn. Joh. Schönfeldt
Ambergensem & oro reverenter Tuum Excell.^l ut illum
velit ad Dn. Aftales Trevarum transmittere. Ego tuæ
virescenti Excellentiæ gratum amicum spondeo, & officia
promptissima, & si quid expensum fuerit ad eius curam,
remittam cum gratiis proxima quaq; occasione.

Bene & feliciter vale. Vre Excmie & festinationi ignosce.
Saluto officiale Et Dn. Joh. Amorem, Dn. Birknerum, &
Cll. Dn. Professores Altorfinae Academiæ: Nominatim
Dn. Scipionem, Cuccum, Piccartum, Waldungum, Manstium &
Uterum vale & latere in Dno Iesu. . . Hanovra 18 Iulij
Anno Dni. 1610.

Tua Excellentiæ addictissimus
Studeosissimusz

Albertus Molnar.

magnopere rogo Virorum nobilissime & fautorum
me, ut de hac re ipsius Excell^{ti} admonere, à me
inter salutatam, ne gravexis, & ipsi Grammatica
obstare, donec luculentiori munere ipsius pietati
espari poterit & tibi quod mitto ejusdem expen-
siduorum, quodsi aripe benigna manu, & intueri
dignare. Et mihi benigniter condona-
dictas occupationes hanc gratam animi
te frequentius declarare per hanc astatem
Officio in posterum nunquam deero, modo
res & suppediet occasiones speratas.
constantissimum Nobilissimumq^{ue} Virum Dn.
exaravi literas & ad Senatum patriæ
ad consanguineos meos, quibus addidi tria
grammatica exemplaria: quorum fasciculum ad
eum humanitatem mitto per Dn. Jos. Schönfeldii
& oro reverenter Tuam Excell^{ti} ut illum
Astatos Tuxnaviam transmittere. Ego tua
clementia gratum amicum spondeo, & officia
siquid expensum fuerit ad ejus curam,
gratis proxima quaq^{ue} occasione.
ter vale, viri Eximie & festinationi ignosce.
At. Dn. Jos. Cimonem, Dn. Burkartum, &
effores Altorfina Academia: Nominatione
Queccum, Precartum, Waldingum, Mamerikum &
& latitare in Dno Jesu .. Hanovia 18. July
1510.

Tua Excell^{ti} addolichissimi

RECTORE ACADEMIÆ
MARBURGENSIS,

JOHANNE HARTMANNO, PHILO-
*sophiæ & Medicinæ Doctore, Mathematicarum
artium Professore Ordinário;*

R Éceptus est in numerum STUDIOSORUM, qui cælestis
doctrinæ, optimarumq; artium addiscendarum gratiâ
hîc aliquandiu commorantur, *Albertus Molnárus*
Szencius, Ungarus.

Id quod hæc scheda publico Academiae Sigillo munita te-
statur, & confirmat. Dabatur Marburgi, Anno Jesu
Christi MDCVII. Mense. *Junio*. Die 18.

A MARBURGI EGYETEM REKTORÁNAK BIZONYÍTVÁNYA MOLNÁR BEIRATKOZÁSÁRÓL.
1607. JUN. 18.

(Eredetije a M. Tud. Akadémia birtokában.)

lítette, hogy ajánlása nem volt a császár előtt «kedvetlen», biztatták, hogy ha egy új könyvet ír, kísértse meg az ő fejedelmükkel is, az szintén szívesen szokta fogadni az ilyen ajánlásokat.¹ Szótárát is nagy örömmel fogadták s csakhamar elfogytak a példányok, melyeket magával hozott s írnia kellett Altdorfba, hogy még hat példányt küldjenek utána;² Himmelreich Tibor a magyar kancellária titkára³ s az ott élő magyarok: Topos Bálint,⁴ és Szentmarjai mind a hárman arannyal fizettek érte; egy példánnyal kirándult Libochovitzba is, Báthori Zsigmondhoz, a volt erdélyi fejedelemhez, a ki szintén megajándékozta.⁵

Itt tartózkodása alatt több tanácsossal és kamarással, a kikkel találkozott, elbeszélgetett a magyarországi eseményekről, a kik figyelmeztették a támadásra, mely a magyar protestánsok ellen megindult s mely csak kezdete egy még fokozottabb mértékű támadó föllépésnek; ez ijesztésekkel egyszersmind figyelmeztetni akarták, hogy nem lesz tanácsos sokáig protestánsnak maradni. Molnár ezzel szemben az ellenmozgalomra utalt, melyről ekkor már hírek kerengtek Prágában, különösen az ott élő magyarok között s a melyről tudhatott Kepler is, a ki a magyar eseményeket folytonosan figyelemmel kísérte.⁶ Unverzagt Farkas, a bécsi udvari kamara elnöke szép szerével át is akarta téríteni s egy ajánló levelet adott neki, a bécsi akadémia cancellárjához, hogy az egyetemen valami alkalmazást adjanak neki,

¹ Psalterium Ung (1607.) 9.

² *Levelezés*, 1604 okt. 19.

³ V. ö. *Levelezés*. 1604. aug. 16.

⁴ *Napló*, 1604. nov. 19. Itt ugyan keresztnév nincs, de hogy T. Bálint lehetett, onnan következtetjük, mivel ez kapott 1605 december 10-én Mihály és György rokonaival II. Rudolftól címereslevelet. NAGY IVÁN, Magy. csal. XI. 180, 247.

⁵ *Napló*. U. o.

⁶ Erre nézve bizonyosságul szolgál

KEPLER egy levele, melyben a következőket írja: «Haydones hic metuo, ut meo dictione rectissime habituri fuerint, si primo quoque tempore essent oppressi. Nam Cæsar in ipsos se parat et dissentiant invicem. Et Boczkayum cum pecunia deseruit autoritas, ut ferunt, et capitaneos suos ipse interficit. Etiam de Walachiæ waywoda Radullo narrabatur, quod arcem ipsius occupavit 4 miliaribus a Waradino Petzumque liberavit...» *Levelezés*, 1605 febr. 13.

a mi természetesen csak vallásváltoztatás mellett lett volna lehetséges, s biztatta, hogy a császártól kapott ötven forintot fordítsa útiköltségre.¹ Molnár bármint szeretett volna is Bécsbe menni, — nem azért ugyan, hogy az egyetemen alkalmazást nyerjen s még kevésbbé azért, hogy ott «Krisztusban való igaz hitét próbára tegye», hanem, hogy onnan hazájába is ellátogasson: de a folyton érkező háborús hírek miatt nem mert útra kelni, attól félve, hogy nem mehet majd vissza, hogy többi irodalmi terveit is megvalósítsa.² Hetvennégy napi prágai időzés után tehát ismét Altdorfba tért vissza.³

IV.

P RÁGAI útja anyagi és erkölcsi eredményeivel Molnár meg lehetett elégedve. Ha a prágai viszonyokat ismerte, a kincstár üressége miatt a király ajándékának nagysága felől különben sem lehettek vérmes reményei. Ez volt a véleménye barátainak is, a kik szerint Rudolf, ha nem oly bőkezűleg is, mint kellett volna, de mégis tisztességesen megfizetett fáradságáért.⁴ E siker nagyra emelte őt pártfogói előtt is, különösen mikor meghallották, hogy nem megvetendő ajánlatokkal komoly kísérletet is tettek áttérítésére, de ő annak rendületlenül ellene állott. Helyzetét úgy fogták föl, hogy most módja lett volna szerencsáját megalapítani, ha az igazhitűeket romlással fenyegető «dögvészes levegő vagy forgó szél» — czélzás a térítési kísérletre — útjába nem állott volna.⁵ Most még serényebben buzgókodtak, hogy valami állást kerítsenek számára. Ezek között jó példával most is Rem György járt elől, ő járt közbe

¹ MOLNÁR, Postilla Scult. (Opp. 1617.)
Levelezés, 1604 okt. 28. és 1605 febr. 7.

² Post. Scult. Ajánlás.

³ Napló, 1604 szept. 14.—nov. 26.

⁴ Levelezés. 1605 febr. 7. Miskolczi
Pasztor István levele.

⁵ U. o.

érdekében Volckamer György iskola-felügyelőnél,¹ hogy az altdorfi iskolánál valami alkalmazáshoz jusson; ő írt egy *Omnia* című, idyllnek nevezett latin költeményt számára, melyet Molnár saját verse kíséretében Wackernek ajánlott, hogy halálját kimutassa iránta a leereszkedő barátságért, melylyel Prágában tartózkodása alatt kitüntette, vagy, hogy jó indulatát még jobban meghódítsa.² Rittershausen pedig nagyon jó bizonyítványt adott az Altdorfban eltöltött két évről, dicséretekkkel halmozva el.³ Valószínű, hogy ő ajánlotta nevelőnek is Fleischbachba egy nemes emberhez, a hol azonban csak két hétig volt maradása.⁴

Az altdorfi két esztendő után ismét a vándorlás ideje következett. E két év alatt eléggé megmutatta, hogy, ha az életfentartás gondjától csak rövid időre is megszabadul, komoly munkásságra képes s kitartó szorgalommal tud a magára vállalt munkán éjjel-nappal dolgozni.

Mostani útjában, melynek alkalmazáskeresés volt a célja, megfordult Regensburgban és Augsburgban is. Itt a könyvtárat nézte meg s a könyvtárnok egy görög nyelvű Corvin-codexet is mutatott neki; Regensburgban Rem ismerősének Donaver lelkésznek vendége volt, a ki most Remtől átvette a pártfogolás gondját is és serényen működött, hogy valamiképen segítsen rajta.

Előbb egy báró fiához akarta ajánlani, de erre még egy hónapig kellett volna várni, a mikor a bárónak valami birtokvásárlási ügye eldőlt, mert addig nem akarta fiát egyetemre küldeni.

¹ U. o. 1605 jan. 29. és febr. 2.

² E költemény eredeti kézírata Molnár gyűjteményében. Ugyanazon évben Rem a maga költségén ki is nyomatta «Eidyllion Remi OMNIA inscriptum ad dn. Alb. Molnar, Pannonem» czímen. Amberg, 1605. 4-r. Ma egy példányát

sem ismerjük. Másodszor Molnár adta «*Lusus poetici*» (1614) cz. versgyűjteményében. Az ide vonatkozó levelezést l a *M.-Okmánytárban*.

³ *M.-Okmánytár*, III. 1605 febr. 15.

⁴ *Napló*. 1605 márcz. 9.

— De nem mindennap, vagy akkor nem akadsz ilyenre magad és tied számára — mondta neki Donaver.

— Melvik vallásfelekezethez tartozik? — kérdezte.

— Az evangelikushoz, — felelte Donaver.

— Tán a kálvinistához?

— Sőt a legnagyobb mértékben, — mondá, — de nem tudom, mit tartozik az a kor és tanulásra nézve zsenge gyermekekre? A grammatika elemeire s nem a theológusok vetélkedésére s a veszekedő felekezetek mesterkedéseire tanítja azokat.

— De Altdorfból jó, a hol mindnyájan olyanok.

— A milyeneknek — válaszolt sértődve Donaver — többnyire azok vádolják, a kik sem a dolgot, sem a személyeket nem ismerik.

Míg így folyt a beszélgetés, látogatók jöttek s Donaver távozott, mielőtt rábeszélhette volna a bárót, hogy Molnárt nevelőnek fogadja föl.¹

De azért ezután sem vette le gondját róla s a Regensburgból útra kelt vándornak csakhamar levél ment utána, hogy egy engelsbergi nemes ember két fia mellé nevelőt keres s ez állást azonnal elfoglalhatja. Stäntzing Sebaldnak hívták e nemest, a kinek protestáns vallása miatt Steyerországból menekülnie kellett s így telepedett le a bátorosabb Engelsbergben. Nagyobb fiai voltak, a kiket Lavingenben, vagy Straszburbban kívánt taníttatni.²

Molnár a levél vétele után azonnal beköszöntött a családkhoz, a hol csakugyan tárt karokkal fogadták. A család feje s a nevelő jellemre nézve nagyon hasonlítottak egymáshoz.³ Itt a család körében töltött másfél hónap után, abban egyeztek meg, hogy Lavingen helyett Altdorfba mennek tanulni, hol Molnár már ismerte a tanárokat és tan-

¹ *Levelezés.* Donaver levele, melyben az egész párbeszédet leírja, keltezés nélkül (1605 ápr.).

² *Levelezés.* 1605 ápr. 18.

³ *Levelezés.* 1605 júl. 22.

rendszert. Úgy is lett, a gyermekek Rittershausen tanítványai lettek s ellátást egy tanárnál, Mauritius Györgynél nyertek.¹

Molnárnak tanítványai mellett, a kik olyan jól tanultak, hogy inkább fékezésre, mint buzdításra volt szükségük,² elég üres ideje maradt irodalmi foglalkozásokra.

Ismét fölelevenült tehát lelkében a *Zsoltár* és *Biblia* kiadásának terve.

A protestáns cultusnak a nemzeti nyelvű egyházi ének egyik leglényegesebb alkatrésze, legfőbb vonzereje az egyházi beszéd mellett ebben rejlett s hódításait is javarészen ennek köszönhette. Luther énekei körutat tettek a világon³ s midőn Baselben a zsoltárokat német nyelven kezdték énekelni, sokan a meghatottságtól örömkönnyekre fakadtak.⁴ Az éneklés nagy fontosságára nézve Lutherrel Kálvin is egy nézeten volt, csak hogy ő kizárólag a Dávid zsoltárai mellett foglalt állást, melynél szerinte nincsenek jobb énekek s e miatt a cultusban más énekeknek helyt sem akart adni.⁵ Az ő tekintélye fogadtatta el, sőt részben az hozta létre Marot Kelemen, a jeles francia költő s Béza Bèze Tivadar francia zsoltárfordításait,⁶ melyeket régi egyházi énekek, népdalok és Bourgeois dallamai szerint énekeltek,⁷ később pedig 1565 a világhírű zeneszerző Goudimel Kolozs, Palestrina egykori tanára zenésített s alkalmazott négy szólamú karénekekre.⁸ Közkeveltsége voltaképen ezután kezdődik; egymásután fordítják

¹ *Napló*. 1606 jan.

² *Levelezés*. 1605 nov. 2.

³ Douen, O. Clement Marot et le Psautier huguenot. Paris, 1878. I. 272.

⁴ U. o. I. 273.

⁵ U. o. 278.

⁶ Marot Kelemen előbb (1541.) 30, később még 20 zsoltárt fordított le: a többi százat Béza fordította (1550—2).

⁷ Douen nagy munkájában bőven fej-

tegeti, hogy a zsoltárok melodiájának nem Goudimel volt szerzője (I. 667.), s külön fejezetet szentel a melodiák szerzőinek és forrásainak kimutatására. U. o. 600—735.

⁸ Les Pseaumes mis en rime françoise par Clement Marot et Theodore de Beza, mis en musique à quatre parties par Claude Goudimel. H. n. 1565. Kis 8-adr.

németre,¹ latinra,² cseh, holland³ stb. nyelvre s e szerint kezdték énekelni templomokban és az egyetemek énekkaraiban. Molnár már svájci útja alatt hallotta ez énekeket, heidelbergi tanulókorában maga is énekelte a templomban németül, s a Kázmér-collegiumban latin fordítás szerint. Bárhová ment, mindenütt e franczia dallamu énekeket hallotta. Így ébredt föl benne a vágy, hogy azzal megajándékozza nemzetét. A zsoltárokat ugyan már ekkor magyarul is énekelték, leginkább a Sztárai Mihály fordítása szerint,⁴ sőt ő is énekelte,⁵ de élénken érezte, hogy menyire hátrább állanak ezek nemcsak dallam, hanem verselés tekintetében is akár a franczia eredetinel, akár a különböző fordításoknál. Miként később írja, bántotta őt az, hogy e magyar zsoltár-énekek közül némelyek «igen paraszt versekben vadnak foglalván, noha még az szent léleknek is kedves az versek szép egyező volta»⁶ s azok verselése alig különbözött a historiás énekekétől, a melyekben tíz vers is egymás után mind egy igében megy ki, a honnan számtalan bennük a sok vala, vala, vala, kin az idegen nemzetek, a kik ezt látják, nem győznek eleget nevetni.»⁷ Így érlelődött meg benne az elhatározás azoknak újból lefordítására.

Molnár a verstan elméletét alaposan értette s gyakorlatilag is állandóan foglalkozott a versírással. Már debreczeni tanuló korában magyar verseket írt s külföldi tartózkodása alatt sem hagyott föl vele: midőn egy ízben honfitársai áskálódtak ellene, egy költeményt írt⁸ az irigység mardosása-

¹ MELISSUS és LOBWASSER AMBRUS.

² SPETHE ANDRÁS, a kit MOLNÁR műve ajánlásában például választott.

³ ALSTED héber verses fordítását is megpróbálta. Lásd MOLNÁR, *Levelezés*, 1608. apr. 22.

⁴ *Psalt. Ung.* Előszó: «Mert látom, hogy főemberek által az Soltárnak nagy része meg vagyon fordítva, cseh, német

és tulajdon nótákra, kik közül az én tetszésem szerint legszebbek az SZEGEDI GERGELYÉ és SZTÁRAI MIHÁLYÉ.

⁵ *Napló.* 1598. jan. 1. Cecini in lecto. Psalmos Ungarice, Latine, Germanice.

⁶ U. o.

⁷ U. o.

⁸ *Napló,* 1599. jan. 1.

ról; nem sokkal azután doktorra avatott barátainak latin versekkel kedveskedett, melyet azok ki is nyomattak s ezek a latin versformák könnyed kezeléséről tanuskodnak.¹ Így nem minden előképzettség nélkül fogott a fordí-

36. A «PSALTERIUM UNGARICUM» CZÍMLAPJA.

táshoz. Már altdorfi tartózkodása alatt megkezdte azt, sőt néhányat mutattványul ki is nyomtatott belőle,² de a szó-

¹ MOLNÁR levélgyűjteményében maradt fenn Onnan közöltem címét adalékul SZABÓ-HELLEBRANT, Régi magyar könyvtár III. kötete I. részéhez az Irodalomtört. Közl. 1896 évi folyamában. Másodszor a «Lusus poetici» (1614) versgyűjtemény 71–75. lapjain jelent meg.

² Csak így érthetjük PISCATOR JÁNOS-

nak a Szótárra (1604) írt üdvözlő verse köv. helyét:

Nuper enim clarum specimen tu sponte
dedisti,
Lobwasseri oden dum canis Ungarice,
Quam prelum Hutteri pulchris formisque
notisque

Perscite expressit.

tár írása, prágai utazása miatt munkáját félbe kellett szakítani. A Stántzing-gyermekek mellett a tanítástól elég üres ideje maradván, egészen újból fogott ismét hozzá a fordításhoz.

Még előbb azonban körülnézett a magyar irodalomban s mestert³ keresett, a kit a magyar verselésben például választthasson. Helyes érzékét mutatja, hogy e közben figyelmét épen Balassy költeményei ragadták meg, melyekről ő is észrevette, hogy e korszak legjobb költői termékei s miután a «paraszt» versekről megemlékezett, ezekre czélozva, örömmel utána tette ezt is:

«Hála Istennek ez egynéhány esztendőkből az mi embereink is ékesb verseket szoktak írni» s idéz is néhány példát «egy vers nemének megjobbitott módjaira». A mint írja: «Az első és köz mód ez:

Láss hozzám Úr Isten kegyelmes szemeiddel,
Nyomoruságimban vigasztalj szent lelkeddel,
Sok boszuságimat hogy elszenvedhessem jó lelki békességgel.

Második azon nótán imez:

Csuda álhatatlan
Lám ez világ dolgában;
Mint kerek forogván
Inkább minden órában,
Változik különböz,
Számptalan sok bűt hoz
Minden szempillantásban.

Harmadik azon nótára legszebb:

Bocsásd meg Istenem, ifjuságomnak vétjét,
Sok hitetlenségét, undok förtelmességét
Töröld és rútságát,
Minden álnokságát:
Könnyebics lelkem terhét.⁴

* Psalt. Ung. Előszó. V. ö. SZILÁDY ÁRON, Gyarmati Balassa Bálint költeményei, 283. l.

A szöveg fordításához alapul a Lobwasser nemet fordítását vette,¹ vagyis — a mint ő kifejezi — ennek vezető sinórját követte,² mivel németül jobban tudott, mint francziául,³ de különösen a versformák végett a francia eredeti is előtte volt⁴ s a hol ezt nem értette, Dubois Kelemen, a francia lelkész szolgált neki útbaigazítással.⁵

A Marot-Béza-féle zsoltár százharminczféle dallam szerint ment, s csaknem ugyanannyiféle versnemben, s így elhihetjük Molnárnak, hogy fordítás közben sok nehézséggel kellett küzdenie, ha a tartalomhoz és formához egyaránt hű akart maradni. «Annakokáért meggondolhatja minden — írja maga annak Ajánlásában — minemő nagy munkával kellett ennekem ez hosszú magyar igéket az francia apró igékből álló versekre formálnom, holott egy syllabával sem tehettem többet hozzá, sem a sensustul nem kellett eltávoznom. Mert nagyobb gondom volt az fundamentombéli igaz értelemnek fordítására, hogy nem az verseknek ékesgetésére».⁶

1606 márcziusban fogott Molnár a fordításhoz — vagy a mint ő nevezi — «magyar zubonköntöskébe öltöztetéséhez», s szeptemberben már készen volt az egészszel. Ha tekintetbe vesszük, hogy azzal csak szabad óráiban foglalkozhatott, valamint azt, hogy időközben több mint három hónapig a fordítást abba hagyta, el kell ismernünk, hogy ügyes verselő volt, a ki a változatos versformákat meglepő könnyűséggel kezelte, s valamint azt is, hogy a ráfordított időhöz képest nagyon sikeresen oldotta meg feladatát.

Nyelve magyarosság, erő és tisztaság tekintetében a

¹ Psalt. Ung. Ajánlás.

² U. o. (Az 1594. lipcsei kiadás szerint.)

³ *Napló*, 1596. aug. 15.

⁴ Világosan következik ez a Psalt. Vng. alább idézett helyéből: «Annakokáért meggondolhatja minden» stb. és

a Duboys segítségével is. A legújabb időben is vita volt erről egy prot. egyházi lapban.

⁵ Psalt. Ung. Ajánlás.

⁶ U. o.

Balassyével is kiállja az összehasonlítást: bámulatra méltó körülmény, ha meggondoljuk, hogy ekkor már tizenöt évet töltött idegenben, távol hazájától.

Költészeti szempontból tekintve, a zsoltárok fordítása nem mind egyformán sikerült, de van köztük több olyan — különösen a 33, 42, 50, 86, 90. zsoltár — mely valóban szépnek mondható s költői tehetségre vall.¹ A bíráltnál az is figyelembe veendő, hogy az alapul vett Lobwasser-féle fordítás több darabja messze mögötte marad a francziának s itt is a Marot és Béza zsoltárai költői szempontból nagyon különböző értékűek.²

Alig hogy elkészült Molnár fordításával, helyzetében újabb fordulat állott be.

Stäntzing megígérte neki, hogy Altdorf után Heidelbergbe fogja őt fiaival együtt küldeni. Időközben azonban a terv a családi körülmények miatt változást szenvedett: leányának hozományt kellett adni, maga is megnősült s e miatt tett nagyobb kiadásai következtében ígéretét nem teljesíthette. Molnár, a ki főleg a biblia kiadása, de más okok miatt is Heidelbergbe vágyott, ekkor haza vitte tanítványait szüleikhez s másfél évi tanítás után búcsut vett tőlük s elment Heidelbergbe. Stäntzing bizonyítványában említi, hogy nem szívesen vált meg tőle, Rittershausen pedig ajánlólevelében áradozóan magasztalja erkölcsét és érdemeit, a kire soha seni volt panasz s a ki a tudomány-szeretete miatt száműzött lett s Németországban él, nem hogy hazáját feledje, hanem hogy tudományt és tapasztalatot gyűjtsön, melylyel később reászoruló hazájának tehetése szerint szolgáljon és használjon.³

Heidelbergben egy ideig a Tököli Miklós vendége volt,

¹ Egy zsoltárt theologiai szempontból RÉVÉSZ IMRE tárgyalt tüzetesen a Prot. Egyházi és Isk. Figyelmezőben (1877—78.) versről versre összevetve MOLNÁR fordítását az eredetivel.

² DOUEN id. műve.

M. Okmánytár III. 1606. nov. I.

később a Frigyes által alapított Sapientiae-collegiumban, mely 60—80 nagyobb tanulót fogadott be, a tanítók asztalánál nyert ellátást.¹

Most végre a heidelbergi egyetem könyvtárából kivette az Asztalos rendeletére ott letett magyar bibliát s hozzá foghatott annak tanulmányozásához. De még előbb a zsoltár kiadásának gondjától akart megszabadulni. Heidelbergben, Frankfurtban hasztalan kínálta a kiadóknak. Itt is Dubois buzgózkodott érdekében, ő ajánlotta Palthe-niusnak, a ki kezdetben hajlandónak is mutatkozott, azután (1607) Herbornban Corvinus (Raabe) Kristófnak² a ki végre vállalkozott kinyomatására. Mint Molnár mondja, e kiadást

37. CORVINUS KRISTÓF NÉVALÁÍRÁSA.

Corvinus is nagy áldozatnak tekintette s inkább csak Isten-nek tett fogadásból vállalta el, a miért a pusztító pestis közepette életben maradt.³

Molnár művét, melyhez egy *Catechismus* fordítást is csatolt, IV. Frigyes pfalzi választófejedelemnek s Mórícz hesseni tartománygrófnak ajánlotta. Az előbbinek hálából, a miért az ő akadémiáján «öt esztendőnél többig volt jótéteménynyel élő tanítvány» és mert Németország volt «tanuságának csendes partja», a hol életének csaknem felét töltötte el; Mórícznak, mivel már Prágában hallotta,

¹ HAUTZ, Gesch. d. Universitäts Hei-
delberg I. 438. E felvétel kivételes volt,
mert a Collegium szabályai szerint a
tagok csak Pfalzból valók lehettek.

² *Napló*, Akad. kiadás, 16. l.

³ Molnár HOLLÓS KRISTÓF-nak ne-
vezi.

hogy az ilyen ajánlást szívesen fogadja és azért is, mivel Tököli Miklós azt beszélte neki, hogy őt Dillenburgban magyarul szólni hallotta.

A nyomtatás befejezése után útra kelt, hogy személyesen átadja művét a két fejedelemnek.

Mindkettő szívesen fogadta és megajándékozta. Ekkor találkozott először Hessen tudománypártoló fejedelemével, itt kezdődik a fejedelmi pártfogás, mely irodalmi munkásságának új irányt ad.

V.

MÓRICZ egyike volt kora legnagyobb fejedelmeinek, kinél kitünő uralkodói képességekkel bámulatosan sokoldalú tudományos műveltség párosult. Uralkodására esik Hessen fénykora s ő maga méltán viseli a «tudós» melléknevet. Geniálitása sok tekintetben Mátyás királyunkra emlékeztet. Jeles hadvezér volt s példányszerűen újjászervezte hadseregét, a politika és kormányzás mellett épenúgy kedvelt az építkezésekben és a folytonos utazgatásokban. Casseli udvara a finom erkölcsök, szépművészetek és a tudományos képzettség valódi iskolája volt.¹

A tudományt nemcsak pártolta, hanem művelte is. A héber, görög és latin nyelven kívül megtanult angolul, francziául, olaszul, spanyolul és magyarul² s számtalan művet írt versben és prózában, latin, német és francia nyelven, melyek részben nyomtatásban is megjelentek. Nagy zenekedvelő és színpártoló volt. Udvari zenekarát maga gyakorolta be s az messze földön híres volt; Casselben színházat építtetett, melyben tanulók, egyetemi polgárok s szerződött angol színészek többféle nyelven tartottak előadásokat, sokszor pedig épen a fejedelem drámáit adták elő.³ Több üdvös moz-

¹ REHM Fr. Geschichte der beiden Hessen. (Marb. u. Leipz. 1846) II 101 kk.

² U. o. 99.

³ U. o. 102.

galomnak állott élére: egyik alapítója volt a mértékletességi rendnek, mely a fejedelmi udvaroknál divatozó dőzsölések megszüntetésére alakult, tagja volt a Pálmarendnek stb.

38. MÓRICZ HESSENI FEJEDELEM.

A művelődés terjesztése érdekében figyelme minden irányban kiterjedt. Az iskolaügy pártolásának élénk bizonytsága a Casselben alapított lovagiskola, iskolai rendeletei s az a szokása, hogy gyakran meglátogatta a marburgi egyete-

met és a lovagiskolát s maga is ügyes vitatkozó lévén, részt vett a vitatkozásokban, jutalmakat tűzött ki, sőt olykor az iskolai dolgozatokat maga átnézte.¹

Mint nagy zenekedvelő az egyházi énekügyre is kiterjesztette figyelmét. Az egyházakat új orgonával látta el, a Casselben alapított könyvnyomdában négyhangú karénekes könyvet nyomtatott ki; az ő költségén jelent meg Schönfeld György német bibliája is 1601.²

Tudósokkal, művészekkel szemben különösen bőkezű volt s velük levelezésben s állandó összeköttetésben állott, tehetséges ifjakat külföldön tovább képeztetett s egész kis könyvtár lenne, a neki ajánlott művekből, melyeket nagyobbbrészt bőkezűleg honorált.³

E tudománypártolás híre indította Molnárt arra, hogy zsoltárfordítását Móricz fejedelemnek ajánlja s reményében, hogy azt kedvesen fogadja, nem is csalódott. A fejedelem még mint tizenhét éves ifjú, maga is foglalkozott zsoltárfordítással s latinra fordított zsoltárai Schmalkaldenben (1593) meg is jelentek, a melyet mint Molnár a Dictionariumot, ő is bemutatott Rudolf császárnak és az köszönő levelet küldött neki érette.⁴ Büszke volt most arra, hogy az első magyar Zsoltár neki ajánlva jelenik meg, annyival is inkább, mert családja is tartotta a magyar rokonságot: ezért tanították neki gyermekkorában a magyar nyelvet. Ha magyarokkal találkozott, azokkal magyarul beszélt, mint azt Tököli Molárnak elmondta, midőn Heidelbergben egy hétig az ő vendége volt. A Móricz szíve szerint beszélt tehát Molnár, midőn később egyik műve ajánlásában arra hivatkozott, hogy neki magyar vér is foly ereiben, hogy «anyai nemzetében tündöklék és örökké fénlendik jó emlékezeti az istenes Ersébet királyné

¹ MOLNÁR Naplója 1609. jan. 10. CAESAR J. Catalogus stud. scholae Marburgensis IV. (Marb. 1837) 46–47. 1.

² REHM II. 104.

³ U. O. MOLNÁR. Psalterium. Ajánlás.

⁴ REHM II. 99.

asszonnak, az hatalmas magyarországi második András király leányának, Lajos hesseni és thüringeni tartománygróf nejének». A fejedelem ezen családi bagyományai, saját zsoldtánculmányai, valamint a Molnár szerény föllépése egyaránt okai lehettek annak, hogy műve ajánlását kedvesen s őt magát pártfogásába fogadta, midőn 1607. május utolsó napján nála megjelent.¹

Itt kezdődik Molnár életének fénypontja, az altdorfi nyugodt napok után most lát újra boldog és szerencsés napokat, melyekben ismét gondtalanul irodalmi munkásságnak szentelhette idejét.

A fejedelem az első bemutatkozás után el sem eresztette, hanem magával vitte egy kiránduló útjára, melyet feleségével, három fiával és Wolf Hermannal hajón tett meg.² Azután megajándékozva, egy levelet adott neki, mely a marburgi egyetem rektorának szólt s arról intézkedett, hogy az egyetemre felvétessék s hogy ott ellátása legyen.

Most Molnár Marburgban telepedett le hosszabb időre s irodalmi terve, mely már annyiszor foglalkoztatta, de a melyet mindenféle akadályok miatt folyvást jobb időkre kellett halasztani, ismét felszínre került. Értjük a biblia kiadását.

Heidelbergi útjának meg volt az az eredménye, hogy az Asztalos-féle bibliát magához vehette s így legalább az olvasás és javításhoz hozzáfoghatott. De egyszersmind kiadó után is nézett. Először is Corvinust, zsoldára nyomtatóját próbálta a kiadásra rábírní, s egy siegeni barátját is felszólította, hogy beszélje rá erre őt. De hiába, nem vállalkozott reá.

«A magyar biblia nyomtatásáról — írja ez a barátja — tanácsot sem adhatunk, mivel nem vagyunk bizonyosok affelől,

¹ *Napló*, 1607. máj. 29 s köv.

² *Napló*, id. h.

hogy Corvinus ily nagy munkát kára nélkül felvállalhatna-e? Mi lenne akkor, ha míg azt sajtóján nyomtatná, másutt a magyaroknak tetszetősebben kinyomtatnék? Tehát te, a ki a hazai viszonyokat ismered, előbb országotok nagyaival tárgyalhatsz, hogy Corvinus óva legyen a kártól, ha ilyes valamitől fél. Ha önként nem kész akarotodnak kedveskedni: a mi véleményünkre, a melyről tudja, hogy e tekintetben semmit sem ér, nem sokat hajt. Kegyes szándékodat helye-

39. MÓRICZ HESSENI FEJEDELEM ÉS FIAI.

seljük, de azt kell nézni, hogy milyen úton lehetne legjobban végrehajtani.»*

Ez még akkor volt, mikor Móriczczal nem találkozott Molnár. Csakhamar ezután híre ment, hogy az idegen tudóst a fejedelem állandó pártfogásába vette. Molnár maga is hirdette ezt. Természetesen legelőször egykori pártfogóit és barátait tudósította, a kik egymásután kívántak neki szerencsét.

«Örülök, hogy Istennek és a felséges fejedelemnek ke-

* Levelezés, 1607. ápr. 21.

gyébe jutottál», írja neki tántoríthatatlan pártfogója Rem, a ki a Zsoltárból is kért egy példányt, nem annyira a műért, mint inkább a szerzőjéért, mivel neki úgy is olyan az, mint maga megvallja, mintha æthiopiai nyelven volna írva.¹ Rittershausen munkára buzdítja s figyelmezteti, hogy hazájában, vagy külföldön nem egy könnyen kinálkozik másik ilyen kedvező alkalom,² az ifjú Cuno szerint az ő esete arra példa, hogy az Isten az övéit úgy fölmagasz-

40. MÓRICZ HESSENI FEJEDELEM NEJE ÉS LEÁNYAI.

talja, hogy a leghatalmasabb fejedelmek szolgálatára is alkalmasak lesznek;³ egy másik barátja Ézsaiás azon jóslatának beteljesedését látja e pártfogásban: «Királyok lesznek a te táplálóid» stb.⁴

Most már a könyvkiadók is szívesebben szóba állottak vele s Genius Izsák frankfurti lelkész és Brederode közvetítésével nem sokára csakugyan talált vállalkozót. Hülsz Levin könyvkiadó és kosmograf özvegye személyében, a

¹ Levelezés, 1608. jun. 1.

² U. o. 1607. aug. 27.

³ U. o. 1607. aug. 31.

⁴ U. o. 1607. aug. 25. (Sedan) E mondatot MOLNÁR is idézi a biblia (1608) ajánlólevelében.

kit apró szívettséggel Molnár maga is igyekezett megnyerni.¹ Midőn a kiadás föltételeiben: hogy Molnár ez időre Hanauba költözik s maga ügyel fel a nyomtatásra, hogy «közép formában» azaz kis ívrét alakban s 1500 példányban² nyomtatják stb. megegyeztek, azonnal hozzáfogott az új átdolgozáshoz. Változtatásai a mű berendezésére, a szövegre és orthographiára egyaránt kiterjedtek. Az apokryph könyveket külön választotta a kanonikusoktól, miként egykori tanárától Piscatortól látta, a sajtóhibákon kívül «kitisztította a szólásnak dísztelen módját» vagyis a solæcismusokat, melyek abba a magyarul nem eléggé jól tudó Mancskovits miatt csúsztak be; a fordítást egyes helyeken az eredetivel összevetette, s időrendi táblával és lapszéli jegyzetekkel tette kiadását még használhatóbbá. Ismerősei, barátai, mint a zsoltároknál, úgy itt is igyekeztek munkáját megkönnyíteni. Genius saját könyvtárából több bibliafordítást adott neki, Hartmann János a marburgi egyetem rektora pedig szabad bemenetelt engedett neki az egyetem könyvtárába.³

Mikor mindezekkel elkészült s a kiadó megbízásából Frankfurtba utazott, hogy ott magyar betűket öntessen, ez-

¹ Így ő közvetítette egy általuk kiadott francia szótár ajánlását Ottó tartománygrófnál, a ki azt el is fogadta s tíz tallért küldött neki, hogy juttassa az özvegy kezeihez. *Napló*, 1607. nov. 15. *Levelezés*, 1607. nov. 22.

² Biblia. Oppenheim 1612. Előszó

³ Biblia (1608) Ajánlás. Haza is írt könyvekért, de a mit küldhettek volna, az sem érkezett meg kellő időben. Molnár Benedek írja neki (1608. aug. 18.): «Im az minő könyveket kéretem Asztalos András uram által, im általküldöttem Szombatban az Novum Testamentumot. De Asztalos azt nem küldte el. «A Novum Testamentumot, — írja 1609. szeptember 10. — kit az bódog emlékezető Tomás Félégyházi az görögből transferált volt nagy szép módjával és ékes magyar

szókkal, mostan ismét ujonnan kinyomtatták Debreczenben, és szép explicatiókkal megőregbítette Hodászi Lukács uram, az főpredicator Debreczenben, de még nem érkezett hozzánk, hogy küldhettem volna egy exemplárt kegyelmednek. Az kegyelmed bátyját elhozattam vala, de oly igen mód nélkül való, minthogy igen régi translatio is szalaj magyar szókkal, hogy az alföldi magyarok előtt olvasnák, ugyan megnevetnék az igéknek neveit és én nem itélem méltónak felküldeni kegyelmednek, hanem az, kit most ujonnan kinyomtattak, ha szükséges lejend kegyelmednek, írja meg kegyelmed. És azfélét küldök egyet kegyelmednek.» E Félégyházi-féle fordításnak Molnár egy későbbi kiadásnál vette hasznát.

alatt két oly akadály merült föl, mely már-már a megkezdendő nyomtatást veszélylyel fenyegette. Az első az, a mire Molnárt Martin figyelmeztette, t. i. az alatt, míg ő itt a nyomtatásra előkészületeket tett, Bártfán is hozzáfogtak egy új kiadáshoz, de időközben felsőbb rendeletre a nyomtatást abba kellett hagyni, mivel a lutheranizmus érdekében több rendbeli módosítást tettek a fordításban.¹ Molárnak ezt Miskolczi tarczali iskolamester írta meg s egyszersmind biztatta is: «Azért ha kegyelmed mostan ki nyomtatná, nem lenne kegyelmed munkája szidalmas. Sok keresztyén embernek a kegyelmed intentióját megmondotam és felette igen dicsérték az kegyelmed kívánságát, de az irigyeket igen szidalmazták. Isten segítségéből kezdj hozzátárs, megsegít az Isten ez szent cselekedetben. Én is, ha egy exemplárt küldesz benne, megsenkellek² 2 arannyal.»³

A másik és nagyobb baj, Molnár bátortalanságából eredt, mely miatt kevés hiányzott, hogy a fejedelem kegyét el nem veszítette. Ő a biblia kiadásánál is számított a fejedelem támogatására, de egyideig egyenesen nem merte ezt kérni, hanem kerülő úton igyekezett benne ezt a gondolatot felébreszteni. Ez lehetett a célja pl. azzal, hogy a magyar biblia első levelét egy levél s a Molnár Gergely latin grammatikája kíséretében megküldte neki. A bibliakiadás segélyezését azonban nyíltan csak akkor kérte, mikor már a könyvkiadóval egyezsége lépett. Két kérést is írt, a nélkül, hogy erre célzott volna. Csak akkor tudta meg a fejedelem, mikor egy harmadik levélben megemlítette, hogy kiadója megbízásából Frankfurtba készül, hogy ott betűt öntessen. Móricznak nagy tervei voltak e mű kiadására vonatkozólag; szerette volna a magyar Zsoltár segélyezése után a magyar biblia kiadásának dicsőségét is

¹ Levelezés, 1607. júl. 20.

² A német schenken szóból.

³ U. o.

nevéhez fűzni, hogy két nemzet, a német és magyar együtt emlegesse hálával nevét s azért nem is titkolta el neheztelését, midőn Molnár sietése által tervét megsemmisülve látta. Azonnal levelet íratott Wolf által, hogy ha még nem késő, közölje vele szándékát.

«Az ajándékozott iratokat — írja — ő felsége kegyelmesen elfogadta s kegyesen megígérte, hogy a biblia támogatásáról is gondoskodni fog. Alig három óra múlva azután, hogy ezt a mondott választ kaptam, hozzák nekem másik leveledet, melyet márczius utóján írtál s jelented, hogy most Frankfurtba megy, hogy megöntesd a hiányzó betűket és hogy mihelyt lehet, dologhoz fogsz Hanauban. Midőn ezt felséges urunknak jelentettem, megparancsolta, rögtön írjam meg neked, hogy ő felsége egyáltalában azt akarja, hogy azt a magyar bibliát Hessenben nyomtassák. Gondolkodjál tehát komolyan arról, hogy felséges urunk előtt megjelenhess s akarátát e munka végrehajtása módjáról a legelső alkalommal megérthesd. Cselekedjél e dologban a fejedelem akarata szerint s azt hiszem, nem lesz okod készségedet megbánni.»¹

Elképzelhetjük, mily zavarba hozta e levél Molnárt. Őt eljárásánál a legjobb szándék vezette, arra pedig gondolni sem mert volna, hogy a fejedelem ily rendkívüli áldozatot hozni is kész legyen. Nem is mert megjelenni a fejedelem előtt, attól félt, hogy előszóval nem tudja előadni mentségeit. E helyett töredelmes levelet írt, melyben előadta, hogy mi indította arra, hogy maga keressen könyvkiadót, s hogy Brederode ajánlotta neki Hanaut, hogy már meg is egyezett a Hülsz-örökösökkel, hogy a nyomda e czélból már költségekbe verte magát stb. Mindenképen jóvá akarta tenni hibá-

¹ *Levelezés*, 1608. apr. 5. Wolf levele. Neve után tette: «A fejedelem rendeletére. Kívül ráírva Cito, cito, cito. Hol éri utól e levél MOLNÁRT, nem tudta Wolf, azért azt írta rá, hogy lakhelye Frankfurtban

Genius Izsák úrnál tudakozandó meg, vagy Hanauban a könyvnyomtatónál keresendő. S csakugyan ez utóbbi helyen kapta meg.

ját, s nagy igyekezetében olyanokat is írt, a melyek a fejedelmet csak ismét sérthették: nevezetesen, hogy ha Hanau-ban nyomtatják is, azért a mű címlapjára Casselt lehet tenni nyomtatási helyül, hogy ő így is a fejedelem neve alatt akarta kiadni stb.

A Wolf újabb válaszan, melyet Schmalkaldenből küldött, meglátszik, hogy a fejedelmet ez a válasz csakugyan nem engesztelte ki.

«Mihelyt leveledet megkaptam, — írja — nyomban aláza-tosan átadtam felséges fejedelmünknek olvasás végett és ő felsége elolvasta. De a mennyire én megítélhettem, nem követted ő felségének szándékát, mert midőn felséges urunk megértette, hogy e dologra nincs alkalmas könyvnyomtató: hogy ezen dicséretes vállalatnak semmi hiánya ne legyen, saját könyvnyomdáját akarta annak szentelni és hogy a magyar biblia ezt a kiadását óhajtsa szerint hathatósabban támogathassa, Casselben a fejedelmi palota szomszédságában jelölt számára helyet. Ez volt fejedelmünk szándéka. De mivel úgy látszik, hogy Brederode úr inkább néz az övéi hasznára, mint a fejedelem tervére s ez úttal mind a helyet, a hol a mű nyomattassék, mind a szükséges költségeket megtalálta: felséges urunk ebben kegyesen megnyugodván, úgy látszik, nem törődik többé ez ügygyel. Sőt inkább, mivel ezen nehéz dolog támogatása által nem neve dicsőségét kereste, úgy látszik, teljességgel nem akarja, hogy a biblia címlapjára nyomtatási helyül mást tegyenek, mint azt, a hol nyomtatták s nem vágyik arra, hogy ő felségének neve e műhöz adassék, hogy netalán mások, kik nem oly nemes érzésűek, nem mondom, hogy azt ne gondolják, de azzal még csak ne is gyanusíthassák, hogy támogatása büszkeségből eredt».¹

E levél május 2-ikán kelt² s mire Molnár megkapta,

¹ *Levelezés*, 160S. máj. 2.

² Régi naptár.

akkor már jól előrehaladtak a nyomtatásban. Régi, gyermekkori vágya teljesedett most be s lelkesedéssel s lankadatlan bízgósággal feküdt neki a munkának. Örömmel küldözgeti szét a mutatónyelveket; ezzel ad életjelt magáról Remnek, a ki már holthírét hallotta s jóleső megnyugvással fogadja a mindenfelől érkező buzdításokat.

«Méltán dicsérik — írja Rem — a szent könyvek írói a hősokeket, kik az Úr harczát harczolták, kik az Úr munkáját végezték, szorgalmasan, nem hátrálva elernyedés miatt sem jobbra, sem balra. Hasonló dicsőség illet meg szerintem téged, jámbor férfi, legigazabb barátom; . . . az Úr szőlőjében szerényen dolgozol . . . s nem saját dicsőséged, hanem a magyar egyház hasznát keresed.»¹

«Mily nagy hűséggel és szorgalmatossággal forgottam a kinyomtatásban — írja ő maga — tudja az Isten és az én lelkem esmereti»,² elhiszszük neki, de leginkább bizonyítja az, hogy a közel másfélezer lapra terjedő, sűrű nyomású mű, melynek egész korrekturáját is ő végezte, már szeptember 19-ikén³ kikerült a sajtó alól, tehát öt hónapig se tartott,⁴ pedig a mellett Bocskay István Apológiáját is újra kinyomatta.⁵

Időközben valamiképen Móricz fejedelmet is annyira ki tudta engesztelni, hogy az nemcsak megengedte, hogy az «ő árnyéka alatt elkészített biblia az ő dicsőséges nevének eleiben írásával legyen kedvesb a magyar nemzetnél»⁶ s nemcsak «víg tekintéssel, kegyes és kegyelmes kézzel» vette,⁷ hanem később egy másik munkát is, melyet Molnár az ő egyenes megbizásából írt, szintén Hanauban nyomtatott ki.

Mert Molnár a biblia mellett más munkán is dolgozott.

¹ *Levelezés*, 1608. szept. 4. Rittershausen 1608. szept. 8. Filiczky János 1608. júl. 31.

² Biblia (1608). Előszó.

³ Régi naptár.

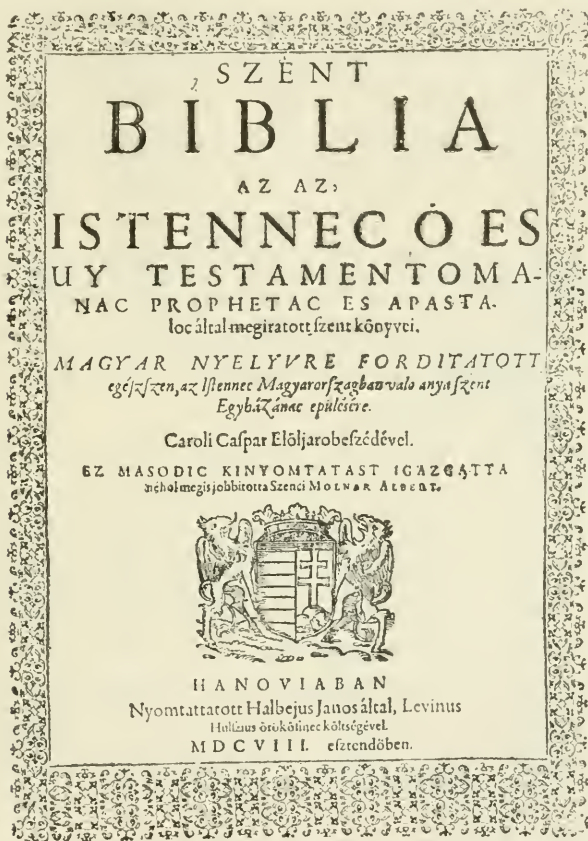
⁴ Május 2—szept. 19.

⁵ *Napló*, 1608. júl. 12.

⁶ MOLNÁR szavai az Ajánlásban.

⁷ U. o.

Élete ama legnevezetesebb napján, midőn kis Zsoltárával kezében, a fejedelem magyar sympathiája s azon tudat által bátorítva, hogy a fejedelmeknek nemcsak a hasznos és szükséges, hanem néha még a ritka és idegen ajándékok

41. A «SZENT BIBLIA» (1608.) CZÍMLAPJA.

is kedvesek szoktak lenni,¹ megjelent nála: az nemcsak kegyesen meghallgatta «valamint selpeghetett»,² hanem megbízást is adott neki egy magyar *grammatika* írására. A magyar tudós és a magyar zsoltár látása eszébe juttatta

¹ Psalt. Ung. Ajánlás.

² U. o.

a magyar nyelvet, melynek elemeire gyermekkorában tanították s azt a gondolatot ébreszthették benne, hogy most kedvező alkalom lenne annak alaposabb megtanulására. E kívánsága akkor meglepte Molnárt, a ki ily műírására soha sem gondolt, de elfogadta azt és büszke volt reá, mivel e megbízás által nemzetét látta megtisztelve.

Sokat tünődött magában azon, hogyan írja, minő rend- és módszert fogadjon el. Ismert ugyan több ily művet, például a Béza és Ramus francia grammatikáját, több német és cseh nyelvtant, de más volt e nyelvek szelleme, más módszert kívánt a nyelvtan tárgyalása is. A korábbi magyar munkák példányai¹ oly ritkák voltak, hogy Molnár azoknak létezéséről sem szerezhett tudomást.² Utoljára is a Ramus módszerét fogadta el, tekintettel a fejedelemre, a ki szintén éppen írta a hesseni iskolák számára latin nyelvtanát.

A szerkesztésnél úgy járt el, hogy elővette a Károli-féle bibliát, eleitől végig olvasta s abból és egyéb magyar könyvekből, mint a Székely István Krónikájából, az orthografiai, nyelvi és mondattani példákat. E munkájának kettős haszna volt, mivel egyúttal kijavíthatta a biblia számtalan hibáit, következetlenségeit.

A munka így lassan haladt s nem maradt el az azt türelmetlenül váró fejedelem sürgetése sem. Molnár sietett őt egy levéllel megnyugtítani, a mi a Wolf közvetítésével sikerült is.

«Munkád illetőleg — írja ez neki³ — felséges fejedelemnek nem csak előadtam, a mit megírtál, hanem a levelet is odaadtam ő felségének olvasni s elolvasás után azt válaszolta, hogy ő kegyesen megnyugszik a te dolgaiban; nem azt kívánja, hogy mennél gyorsabban, hanem

¹ Sylvester Grammatikája és az Orthographia Ungarica Cracoviensis.

² «Quem sequerem, quemque fugerem,

habebam prorsus neminem» írja a Grammatica Ung. előszavában.

³ *Levelezés*, 1607. júl. 18.

hogy mentül jobban végezd el a dolgot; nem kell tehát sietned, hanem kellő időt fordíts reá; felséges urunknak gondja lesz arra, hogy valósággal tapasztald, mily kedves leend ő felségének ez a munka.»

Két hónap múlva újabb sürgetésnek kelle menni, mert Wolf ismét azt írja Molnárnak, hogy a fejedelem elfogadta mentségeit, hogy miért halad olyan lassan a munkában s szívesen vár, csak jól dolgozza ki.¹

Molnárt ezalatt a bibliakiadás gondolata és munkája is nagyon elfoglalta s főleg e miatt haladt oly lassan a grammatika írásában. A lassúságért azzal vigasztalta ma-

42. WOLF HERMANN ALÁÍRÁSA.

gát és talán a fejedelmet is, hogy Clajus német grammatikairó húsz évig dolgozott munkáján, pedig voltak előtte, a kiket követhetett.² Két évi munka után³ mégis elkészült vele s 1609 június 17-ikén⁴ «a könyvnyomtatás feltalálása napján» az ajánlólevelet is megírta az ifjú Móricz herczeghez, pártfogója fiához, a ki ekkor a marburgi egyetem rektora volt, a következő évben pedig ki is nyomatta Hanauban.⁵

¹ Levelezés, 1607. szept. 30.

² Grammatica. Előszó.

³ «Confectus vero tandem mihi est Dei beneficio iste libellus Ungaricus in inclyta hac academia per biennium fere, raro intermissa meditatione compositus; qualis nunquam antea fuit visus. In quo sane multum sudavit ingeniolium meum, ut quoquo modo principe dig-

num munus ex eo elaborarem.» U. o. Ajánlás.

⁴ Régi naptár.

⁵ Novae Grammaticae Vngaricae succincta methodo comprehensae et perspicuis exemplaribus illustratae libri duo. Hanoviae. Typis Thomae Villeriani, impensis vero CONRADI BIERMANNI et consort. 1610. 8-r. 202. l.

Az érdekes ajánlólevélnek, azért, hogy az ifjú Móricz-hoz van intézve, nagyobb részét mégis a tudománypártoló atya magasztalása foglalja el. Miután fölemlítette, hogy a hesseni udvarban a görög és latin nyelven kívül, francia, olasz, spanvol, angol, és belga nyelvű társalgást lehet hallani, a mely nyelveket a herczeg és testvérei is értenek és beszélnek, így adja okát a grammatika ajánlásának:

«Én ugyan önként megvallom, hogy a magyar nyelvnek a föld ezen távolabb eső részén csekély haszna van s rá csaknem semmi szükség sincsen, de a kik Pannónia híres-nevezetes földjét megnézni s török katonaságot látni óhajtanak, azoknak valóban hasznos és szükséges. És ki tudja, hátha az isteni¹ felség a magyar nemzet folytonos szenvedéseit és szomorú gyötrelmét megszáván, valahára annak is csendességet ajándékoz és oly boldoggá teszi, hogy más fejedelmi férfiak is látni akarják s Felséged is évek múltával azt a pannoniái országot haszonnal és gyönyörűséggel nézegetheti meg.²

Ezután rátér a magyar irodalom szegénységére, a mi nek bizonyása, hogy sehol nem talált magyar nyelvű kézirati codexre, hogy magyar könyv is kevés van² s e miatt a magyar nemzet és nyelv régiségéről keveset tudott kinyomozni. Előszavában a nyelvrokonság kérdéséről is megemlékezik s nyíltan bevallja, hogy nem tudja, melyik nyelvből származik, vagy mely nyelvekkel rokon a magyar; csak az bizonyos szerinte, hogy egyetlen európai nyelvvel sem rokon, ha nem vesszük annak a Pannoniában található tárgvak némely szláv elnevezéseit s azt sem tudja, hogy vajjon maradt-e fent Ázsia scythiai határain valamely nemzet, mely a mi hunn nyelvünkkel él? Azután Székely

¹ U. o. Ajánlás.

² A legrégebb magyar könyv, melyet ismer SZÉKELY ISTVÁN 1558. Krakkóban nyomtatott krónikája s ebből mutatvá-

nyul latin fordítással együtt közli a magyarok bejövételére és keresztyén válásra térésére vonatkozó részt.

István után megemlíti a székelyek hunn betűit, melyeket soha sem látott, sem olyan embert nem ismert, a ki valahol látta volna s egyben felszólítja honfitársait, különösen az erdélyi székelyeket, hogy ha ilyen van náluk, bocsássák azt közre s ne vessék meg a szlávok példájára a magyar nyelv mívelését.¹

Molnár, mint azt a címbe is jelezte, két részre osztotta föl munkáját, u. m. etymológiára és syntaxisra.² Első nyelvtan, mely mondattannal együtt csonkítatlanul maradt ránk s egész a múlt század végéig használt kézikönyv volt. Nagy hibája, hogy mint a korabeli nyelvtanírók, úgy a latin grammatika békójától ő sem tudott megszabadulni, bár némi ily irányú törekvést árul el;³ valamint az is, hogy a helyett, hogy magából a nyelvből vonná el a hang-, nyelv- és mondattani törvényeket, más rokontalan nyelvből elvont, készen talált szabályokat erőszakolt rá s e miatt a nyelv szellemébe sem hatolt be, bár finom nyelvészeti megfigyelésnek s önálló nyelvészi gondolkodásnak is számos jeleit találjuk nála.⁴

Az így nagy szorgalommal és fáradsággal készült nyelvtan, annak, a kinek első sorban készült, tetszett: a fejedlem gazdagon megjutalmazta érte s Molnár meglelégedéssel tekinthetett vissza a marburgi három évre, melynek tevékenységét két nevezetes munkája: egy régi tervének megvalósulása s egy ígéretének beváltása hirdeti.

De egyéb okok is voltak, a miért Molnár örömmel gondolhatott később vissza az itt eltöltött időkre. Már említettük, hogy a fejedelmi kegy sugárzása hogyan, mennyire

¹ U. o. Előszó. A TOLDY kiadásában (Corpus grammaticorum linguae Hung. Pest 1866.) 113.

² Első magyar syntaxis, mivel SYL-vester Grammatikájának az a része, mely ezt tárgyalhatta, úgy látszik, örökre elveszett.

³ Ilyen pl. a névragozásban a 7-ik eset (Mutativ) felvétele, az igék osztályozása és ragozása stb., melynél a héber nyelvtanírókat követte.

⁴ Pl. a tárgyas és tárgyatlan (direct és indirect) igeragozás megkülönböztetése. (TOLDY i. m. 176.)

emelte hazai és külföldi barátai szemében Molnárt, hogy miként siettek ezek szerencsét kívánni emelkedéséhez.

A szerencsekívánatok, buzdítás és elismerés mellett is volt valami, a mi miatt öröme nem lehetett teljes, a minek emléke fájoan érintette kedélyét. Nagyon bántotta az, hogy két régi pártfogója Békési és Siderius, a kiknek segedelme által a legválságosabb napokban tartotta fent magát, mivel hazahívó szavuknak nem engedelmeskedett, megsértődve végleg elhallgattak s többet reá sem gondoltak. Megkérte jó barátait, hogy járjanak közbe érdekében s győzzék meg e haragos patronusokat arról, hogy nemes és szent cél tartja őt a hazától távol; hivatkozzanak szótára mellett zsoltárára s előre keltsenek jó hangulatot a magyar biblia iránt, melynek nyomtatását nem sokára megkezdik. Több barátja buzgólkodott ügyében. Midőn Hanauban a bibliát nyomatta, csaknem egy időben ketten is tudósították a Miskolczi István tarczali rektor közbenjárása eredményéről; az egyik, Szepsi Mihály azt írta meg, hogy a magyar biblia kiadását Siderius is szükségesnek tartja, csak hogy nem látja, hogy ilyen veszedelmes időben honnan lehetne támogatást kicsikarni; de azért maradjon meg feltett szándékában s a miben lehet, annak idején segítségükre számíthat. Ebből megítélheti, hogy milyen indulattal van ő hozzá Siderius. «Azt mondom azért — teszi utána — hogy adjon Isten sok embert hasonlót Sideriushoz.»¹

Ugyanez az értelme Váradi Farkas Gergely levelének: «Az felfödrül Siderius uram írta kegyelmednek, hogy az bibliakinyomtatásban kegyelmed találjon módot, ha hazánk nem nyújthat segítséget is, melyből kegyelmed megítélheti, hogy ez az elkezdett szép munka nem lesz kegyelmednek kárára, sőt nagy tisztességére.»² Nem oly megnyugtató volt magának a Miskolczinak levele:

¹ *Levelezés*, 1608. jun. 21.

² U. o. 1608. jun. 26.

«Siderius és kassai pártfogód, Békési előtt — írja — gyakorta sokat beszéltem rólad s nem hízélgésből mondom, de nem fogyok ki magasztalásodból, bár annak hatását az irigység lerontsa is. Sok ócsárlód ellenébe magyar-latin Calepinusodat, többeknek Zsoltárodát hozom föl és ez becsületes nevednek oly világos bizonyysága, hogy a aljnép szitkai be nem feketíthetik.»¹

Sideriust csakugyan nem sikerült kiengesztelni; ez nem sokkal ezután meghalt, annélkül, hogy Molnárnak megbocsátott volna. «Az egyetlen Siderius János úr volt ellenséged, — írja alig négy hónap múlva szintén Miskolczi — a ki 1608. augusztus végén az új számítás szerint megszűnt élni, — mást senkit sem tudok. Vagy ha tudnék is, hát azután? Vajjon az indiai elefánt fél-e a szunyogtól?»²

De volt még más is, a ki haragudott Molnárra, ha épen ellensége nem volt is. Ezt Miskolczi ezen levele is elárulja, melyben tanácsolja Molnárnak, hogy mi módon engesztelhetné ki Békésit. Megírja neki, hogy sokat beszélt vele róla s hogy napról-napra szelidebb lesz. Jó ember az és őt igen kedveli. Elmondta neki, hogy a Zsoltár magyar nyelvű ajánlásában hálásan emlékezett meg róla; jó néven vette, de még jobb néven venné, ha egy vagy két példánnyal köszöntené s kéri, hogy ha a biblia megjelent, azzal együtt csakugyan küldjön egy példányt.³

Bízást feltehetjük, hogy Molnár e jó tanácsot megfogadta, valamint azt is, hogy Békési végre maga is belátta, hogy Molnárt nem önző czélok tartották vissza a hazameneteltől s megbocsátott neki s lelkében megnyugodva nem sajnálta többé a reá fordított költséget.

Az itt említett biblia nyomtatása még be sem volt fejezve, s otthon már elterjedt a hire, hogy új biblia jelenik

¹ *Levelezés*, 1608. júl. 17.

² U. o. nov. 13.

³ U. o. 1608. nov. 13.

meg, az eddigieknél kezelhetőbb alakban s egymásután jönnek a tudakozó levelek:

«Mit reméljünk a bibliáról? — kérdi Miskolczi — hát az a vaskos és temérdek kötet, melyet sok szép szóval csikarhattunk ki a könyvtárnoktól, a heidelbergi egyetem könyvtarából,¹ még nem szült? Adjon Isten, a keresztyének Lucinája, neki szerencsés szülést, s ivadékában általad nekem is legyen részem.»²

Ezután egymásután jöttek a megrendelések egyszerre két, három és több példányra.

«Kegyelmedet kérem, mint uramat, barátomat és atyámfiat, — írja Foktői³ — hogy az én számomra mintegy hármat avagy négyet foglaljon, válasszon és vegyen ki. Egyik közülök amaz jó papirosú legyen, valami az ára leszen, jó szívvel igazán megadom. Az uraimék is ugyanezen dologra általam igen kérik kegyelmedet. Kegyelmed azért szeretettel forgolódhatik ebbeli munkánkban, melyet mi is fejenként, míg élünk, igyekezőnk kegyelmeteknek megszolgálni . . .»

Bátyja, Benedek is, arra kéri, hogy küldjön egy «kicsin magyar bibliát», ha elvégezte; szintén azt köti lelkére unokaöccse Sziggyártó Lukács; Miskolczi pedig levelében már «parancsolja neki és nem trafál», hogy küldjön egy díszkötésű példányt marburgi vagy vittenbergi kötésben, kapcsolosan, kinek a sarka bőrről forogjon, a könyvtáblán monogrammjával. «Igen, igen megveresd társ, ne kiméljed»; teszi utána.⁴

A mint a mű csakugyan kikerült a sajtó alól, első dolga volt küldeni testvérének, Asztalosnak és barátainak. Bécs-

¹ Érdekes dolog, hogy Asztalosnak e sok viszontagságon keresztül ment bibliája, máig fennmaradt s jelenleg az egyetemi könyvtár birtokában van. A vastag bőrbbe kötött könyv megrongált táblája díszesen aranyozott s rajta arany betűkkel s egyik fedelén: BIBLIA * ANDREAS AZTALOS,

másikon: * ANNO * DOMINI * I * 5 * 9 * I * áll. Egy ideig a katholizált Prágai Jánosé volt s ez írhatta bele: «Hæretica Biblia».

² *Levelezés*, 1608. nov. 13.

³ U. o. aug. 3.

⁴ U. o. 1608. nov. 13.

ben volt egy könyvkereskedő ismerőse, Wechel Maté, rendszeren ez közvetítette az ilyen könyvküldeményeket, ő hozzá azután felmentek időközönként Szenczről és Nagy-Szombatból, megtudni, Molnártól nem érkezett-e valami?

A könyvszállítás ez időben rendkívül sok nehézséggel járt. Szigorú tilalom gátolta azok behozatalát s csak titkon és nagy óvatossággal történhetett. Érdekes erre nézve Miskolczinak egy levele, melyben Molnárt főlőlti, hogy legyen segítségére neki könyvei hazaküldésében s keressen olyan embert Frakfurtban, a ki azokat hordóba csomagolva, mintha egyéb vásári árúczikk volna, Bécsbe szállítaná.

«Felette igen kérem kegyelmedet, írja¹ — hogy értekezzék valóban kegyelmed Francofurtban azféle ember felől és hogyha kegyelmed találand, kegyelmed legyen szemben azzal a jámbor urunkkal és kérje, ha anni keresztyn jámborsággal lehetne, hogy két hordó könyvportékát, ... mintha nem könyv volna, hanem egyéb marha, Bécsben az mi költségünkre elküldhetne. Kegyelmed elszámálhatja nekie, miért kelljen könyvünket olyan honestus praetexus² alatt elküldenünk az inquisitiók miatt és ennekelőtte is Ulmából micsoda szín alatt vitték haza marhájokat egyéb magyar atyánkfainak ...»³

Ilyen nehézségekkel volt egybekötve a biblia hazaküldése is s azért még ennyi elővigyázat mellett is megesett, hogy nem érkeztek haza s azokat a bibliákat, melyeket fent említettünk, még sok ideig hiába sürgeti Molnár Benedek, Albert testvérétől.

A mint e nagy munkát, a melyet Rem herkulesinek nevezett,⁴ befejezte, ismét megújultak a hazahívások. Már előbb külföldi barátai leveleiben is vannak czélzások. Így egyik azt kérdi tőle, hogy miután hazájában csendesség

¹ Levelezés, 1607. febr. 24.

² Tisztességes szín.

³ Levelezés, 1607. febr. 24.

⁴ U. o. 1608. jul. 19.

van, nem tér-e vissza övéihez?¹ Egy rokona is figyelmezteti erre:

«Magyarországunk már-már csendességhez jut s kiterjesztett szárnyakkal sovároog utánad, a haza sóhajtva hív. Mi rokonok mindnyájan nagy fohászkodások között kívánnunk, minden barátod óhajt. Nosza tehát, jelenjél meg közöttünk. Vajha megérhetném, hogy téged láthassalak.»²

Miskolczi is arra kéri, hogy tudósítsa, hogy mikor tér haza³ s figyelmezteti, hogy gondolkozzék már a visszatérésről, mert ha valamikor, most igazán szüksége van a hazának az ilyennek munkájára.⁴

De különösen Asztalos buzgólkodott, hogy Molnárt rábirja a hazajövetelre.

«Kérem én kegyelmedet — írja neki 1608. márczius 6-án⁵ — ha ott fen valami kötelessége még nincsen kegyelmednek, jöjjön ki kegyelmed közénkben; szolgálj nemzetednek és hazádnak és szüleidnek is, ne nézzed az ott benn való békességes állapotot... Most bévebben nem írhatok foglalatos dolgaim miatt, hanem még is intem és kérem kegyelmedet, jöjjön meg kegyelmed ez mi nyomorult földönkre, az kegyelmed hazájában, hol kegyelmed kedves dolgot cselekszik Istennek előtte, hogy szolgálhass szent nevének tisztességére, ecclesiájának épületire és atyádfiainak épületire. És ugyanitten ez mi városunkban⁶ kegyelmednek tisztességes helye, fizetése lenne, kin kegyelmed megelégedhetnék.»⁷

S mikor e hívásnak semmi sikere nem volt, azért nem hallgatott el s a következő évben ismét előhozakodott vele.

«Az kegyelmed becsületes jó híren és nevéen örülök szüvem szerint, — írja ismét egy másik levélben, melyet

¹ U. o. 1608. szeptember 8. (RITTERSHAUSEN).

² *Levelezés*, 1608. nov. 5.

³ U. o. 1608. nov. 13.

⁴ U. o. 1608. jul. 17.

⁵ Régi naptár.

⁶ T. i. Nagy-Szombatban.

⁷ U. o. 1608. márcz. 6.

egészen a hazahívásnak szentel¹ — nemcsak azért pedig, hogy kegyelmed minden jóakarátját mutatja hozzám, hanem kegyelmed távollétében is nemzetségének és szerelmes hazájának hogy örömet szolgált. De úgy tetszik ennékem, hogy mind enni sok munkája és szolgálatja után is kegyelmednek nagyobb kedvessége, becsületi lenne, ha személy szerint is az mi megfogyatkozott és sok nyomorúságban forgott országunknak fiainak az Istennek tiszta anyaszentegyházában szolgálna kegyelmed.»

«Noha kegyelmednek az ország mintegy natale solum² immár, azért hogy patria est ubicunque bene,³ de azért lehetetlen, hogy nemzetéhez és természet szerint való hazájához ne vágyakozzék kegyelmed.»

«Továbbá azt is kell kegyelmednek meggondolni, mely nagy becsületes és kedves lenne a kegyelmed hazajövetele. Mert minden rendek: főemberek és közönségesek, iffiak és vének nagy ájtatossággal emlegetik és szívek szerint várják kegyelmedet. Annakfelette kiváltképen való főtanítóhelyek megfogyatkoztanak most, melyeket kegyelmed énnálamnál jobban tud. Mind az keresztyénségnek öregbülésére és hasznára s mind pedig néminémő barátinknak és szomszédinknak, kik ottan-ottan szarvat emelni szoktak, hátrább állására és rész szerint való félelmére lenne az kegyelmed hazajövése és földünkben való lakása. Kegyelmedet nem tudom micsoda difficultas tartóztatná meg a hazajöveletől. Mert mindjárt vocatioja lenne kegyelmednek, mihelt az kegyelmed jelenlétét megértenék azok a helyek, az kik leginkább szükelkednek az kegyelmed szolgálatja nélkül.»

Majd az által is kíván rá hatni, hogy a zsoldárokat hitfelei nem tudják énekelni. «Merthogy az magyarok nem tanulják a musicát, nem találják fel az nótáját mindenik-

¹ Levelezés, 1609. aug. 4.

² Szülőföld.

³ Mindenütt haza van, a hol jól foly dolgunk.

nek.»¹ «Hogyha volna, ki tanítaná az psalmusoknak francia nótáit . . . — írja ismét — igen kedves volna az kegyelmed munkája. Mert ha tudnák az nótáit, az templomban ugyanezekkel élnének mindenütt. Azért meggondolhatja kegyelmed minémő kedves és becsületes lenne az kegyelmed köztünk való lakása.»

«Az keresztyén istenfélő fejedelem is mindaz mi nemzetségünknek fogvatkozott állapotját s mind az Istennek tisztességében járó hivatalt meggondolván, nem tartóztatja meg kegyelmedet.»

A hazahívó levelek egy része az országot és egyházat ért veszedelemmel vagy üldözéssel kívánta bizonyítani, hogy otthon nagy szükség lenne reá. Most Asztalos egy levelében kellemes hírekkel is kecsegtette: A magyar koronát hazahozták, a magyar urak a kassai országgyűlésen «megegyesedtek szép módjával egymással», a törökkel való frigy is véghez ment, békeség van, jó termés és nagy olcsóság stb.»²

Mikor Molnár e leveleket kapta, még javában dolgozott a magyar grammatika írásán és kinyomtatásán, ezt megírta Asztalosnak, és az igazat adott neki abban, hogy azt félbe nem hagyhatja:

«Bizonyára nincs panasz kegyelmedre — írta azután megnyugtatóul — mindazonáltal mert távollétében többet szolgált kegyelmed az mi nemzetünknek, hanem mint némelyek jelenlétekben mennyi hasznót tettek az ecclesiában.»

Megnyugodott benne s később csak arra figyelmezteti, hogy ha e munkát bevégezte, a jó sorsban ne felejtkezzék meg hazájáról:

«Ottan-ottan — írja neki erről a jóakarat és haza-

¹ *Levelezés*, 1609. szept. 10. Egy másik levelében (1608. márcz. 6.) csak annyit mond: «Az musica az magyaroknál nem felettébb vagyon ususban.»

² *Levelezés*, 1609. szept. 10.

³ ASZTALOS utolsó fenmaradt levele Molnárhoz. *Levelezés*, 1610. febr. 20.

szeretet sugalta bőbeszédűséggel — szoktuk leveleink által kegyelmedet molestálni és incitálni arra, hogy valaha nyomorult országunkba kegyelmed nemzetsége közebe haza jöjjön. De az gondviselő Isten kegyelmednek az idegen országban napról-napra jobb-jobb állapotot parancsol és ez az oka, hogy kegyelmed az megmutatott jó szerencsét el nem akarja hadni. Hogy ha szinte távol vagy, sok hasznos munkáival, hűséggel és szeretettel szolgál hazájának. De énnékem úgy tetszik, hogy még annál is becsületesb, kedvesb és hasznosb lenne az kegyelmed állapota, ha személy szerént is szolgálna kegyelmed hazájának. Adja az Úr Isten, hogy azt a munkát, kit jó rész szerént elvégzett kegyelmed, minden hozzávaló szükséges dolgokkal teljességgel elvégezvén (mely az magyar grammatika, az mint az kegyelmed leveléből értem) hazájához békességgel és jó, jó egészséggel jöhessen.

«Bizonyára. — írja tovább mintegy bátorításul — az magyar grammatikát akarnák sokan látni, kíváltképen azok, az kik közöttünk magyar nyelvet akarnának tanulni.»

Így sürgetik folyvást testvérei, barátai, pártfogói. S hogy e sürgetés még ennél is hatásosabb, szinte ellenállhatatlan legyen, szülőföldének Szencznek tanácsa is összeült s a szenczi bíró és az egész tanács ünnepélyesen szólítják föl a visszatérésre. Kérve kérik, jöjjön már haza közéjük, hiszen olyan epedve várják; egyszersmind bocsánatot kérnek tőle, hogy eddig nem segíthették s hogy kedves hangú levelük még kellemesebb hatást érjen el, ajándékot is küldenek neki «városostul». Ide iktatjuk az egész érdekes levelet:

«Az Atyaistentől, ő szent fölsigítől kívánjuk kegyelmednek ez új esztendőben minden lelki és testi sok áldást, azmellett szolgálatunkat is ajánljuk kegyelmednek, mint fiunknak. Ezért akaránk kegyelmedet megtalálnunk leveleink által, miért hogy kegyelmed sok időtől fogva ke-

zenkben nem jött; nem tudjuk, ha él-e kegyelmed és jó egységben volna kegyelmed vagy nem? Azért ha ily kegyelmed az világon és jó egységben vagy kegyelmed, kit nem is kételkedünk: csudálatos, hogy kegyelmed enni időtől fogva nem jött kezenkben.»

«Azért ha az ur Isten élteti kegyelmedet és ez világon vagy kegyelmed, kérjük mint jóakaró fiunkat, szomszéd barátunknak fiát, hogy kegyelmed jöjjen hazádban, ugyanint városodban; kit hálálhatnánk, hogy az ur Isten hozná kegyelmedet közinkben. Bizonyára szívünk szerint akarunk az kegyelmed atyafiaival egyetemben látni kegyelmed jövetelét.»

«Ne nézze kegyelmed az mi hálaadatlan voltunkat, hogy semmi segítséggel nem voltunk az kegyelmed odalítéliben, tulajdonítsa kegyelmed néminemő részit az sok háborúságnak és sok visszavonásnak, az ki itt köztünk volt. Tudjuk, hallotta is kegyelmed oda az mi országunkban lött háborúságokat, ki miatt csak Isten tudja, ki, mint és hogy maradt az sok bujdosásban az sok ellenség között.»

«Azért, Istennek hála, mostan azok mind megszöntenek és az ur Isten békességet adott. Kegyelmed bizvást jöhet közinkben, mert az ur Isten békességben tart benönket. Kit ha megcselekeszik kegyelmed kérésönkre, meglátja kegyelmed, hogy mi is városostul hálaadatlanok nem leszünk kegyelmednek és örömet is látjuk kegyelmedet. Kegyelmedtől, mint fiunktul erre az mi levelönkre választ várunk, az mellett Istennek, ő szent fölségének oltalma alá ajánljuk kegyelmedet.»

«Költ Szempczen die 5. Februarii. anno 1610.»

«Kegyelmednek örömet szolgálunk mi szempczi bíró és az egész tanács.»

«P. S. Im kegyelmednek elsőben városostul ött aranyat köldünk, kit kegyelmed jó neven vegyen. Ha az ur Isten kegyelmedet közinkben hozza, többel akarunk

kegyelmed lenni; az város is napról napra jobban megépül.»¹

Mikor Molnár szülőföldre e meglehangú levelét kapta, akkor már elérte legfőbb vágyát: beváltotta a fejedelemnek tett ígéretét, megvalósította irodalmi terveit, a melyek külföldön maradásra készítették. Pénze is volt, annyit kapott a Grammatikáért Móricztól, hogy úti költségre bőven elég lett volna² s így abban, hogy az útra határozza el magát, ez sem lett volna akadály.

De azért még mindig volt egy másnemű s nem kevésbé fontos akadály: egy régi szív ügy, mely a hazatérés előtt szintén elintézésre várt.

¹ *Levelezés*, 1610. febr. 5.

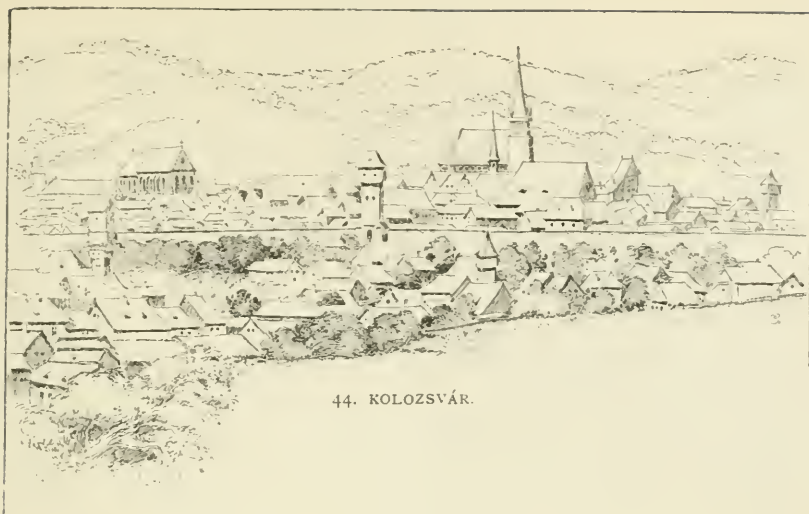
² U. o. szept. 18.

43. ZÁRÓ-VIGNETTE A «PSALTERIUM UNGARICUM»-BÓL.

HARMADIK KÖNYV.

A VÁNDORPAP ÉS ISKOLA-
MESTER.

44. KOLOZSVÁR.

I.

HARMINCZÖT éven túl volt már ekkor Molnár és még mindig egyedül állott a világban, szerető hitves nélkül, akivel az életnek ha nem örömeit, legalább bűjét, baját, gondját megoszthatta volna. Pedig kedvelt volt a nők előtt. Egy barátja, kinek arczképével kedveskedett, azt írta neki: «Az én kedves feleségem nagy gyönyörűséggel szemlélte az előttte jól ismert képet; óhajtá eljöveteledet».¹ Napbarnított arcza, mely miatt «fekete» Molnárnak nevezték el,² szemei, melyből bizalmat keltő jóság sugárzott, az a könnyed és szellemes társalgási modor, melyet a folytonos társas érintkezés közben sajátított el, tudományos műveltsége, mely világlátással és gazdag egyéni tapasztalatokkal párosult: bizonyos rokonszenves érdeklődést keltett e meszsze idegenből külföldre szakadt vándor iránt, s a kiknél megfordult, nem egyhamar felejtették el. Ismerősei közül mi is tudunk olyanokat, kik élénken érdeklődtek iránta. Még straszburgi tanuló korában ismerkedett meg Heuschlin Elisával, a ki később is egyik barátja által üdvözöltette,

¹ *Levelezés*, jan. 23.

² *M.-Okmánytár*, III. rész. 1619. Mauritius üdvözlőverse.

míg azután évek múltával kölcsönösen elfeledték egymást.

Molnár sem volt a nők ellensége s olykor-olykor, mikor elhagyatottságát nagyon érezte, komolyan foglalkozott a megnősülés gondolatával is. Az, hogy nem volt biztos állása, e tekintetben nem ejtette gondolkodóba; e korban, a midőn mindenféle rendű és hivatású ember vándorolt ide s tova, ma itt, holnap ott ütvé föl a sátorfát: e lépés nyilván úgy tünt volna föl, mint a békés, csendes élet után vágyódás első komoly megnyilatkozása, a mi jó ajánlólevél volt arra, hogy azután ennek révén álláshoz is jusson, ha családi és rokonsági összeköttetések nem jöttek volna is figyelembe.

Huszonöt éves korában gyuladt először Molnár szerelemre egy heidelbergi leány iránt. Egyetemi tanuló volt ekkor s a szüntelen tanulás mellett inséggel és nyomorral küzdve s jövője felől, mely kevés kilátással biztatott, csaknem kétségbe esve, bizonyos búskomorság és életuntság vett rajta erőt. Barátai, Keckermann és Heysen, a kik észrevették kedélyváltozását, azt ajánlották neki, hogy nősüljön meg. Az előbbi szóba is hozta előtte egy üvegárús özvegyasszony leányát, a kit kiszemelt számára s a kit megkérhetne. Molnár nem idegenkedett volna a megnősüléstől s estefelé barátjával elsétált az üvegesbolt előtt s ott meglátta a szorgalmasan dolgozó leányt. Csinos külseje megtetszett s belé szeretett.* Egy nyugtalan és álmatlan éj és még két napi bátortalan habozás után elhatározta magát arra, hogy feleségül veszi. Reggel, még alig hajnallott, levelet írt Keckermannnak és Becker lelkésznek, s megkérte őket, hogy menjenek el a leány anyjához s az ő nevében kérjék meg ünnepélyesen leánya kezét. Az alatt, míg ezek megbízásukban eljárak, hogy útjokat siker ki-

* *Napló*, 1599. júl. 11. (M.-Okmánytár, 24.)

sérje, elővette a bibliát s elkezdte olvasni kedvencz zsoltárait: azokat, a melyekben Dávid kéri, hogy a megghiúsult törekvés szégyenétől mentse meg Isten. Mikor már négy zsoltárt elolvasott s a 29-iknek negyedik versénél járt, a hol ez áll: «a felséges Istennek szava megdördült», úgy tetszett neki, mintha valósággal mennydörgött volna s ez rendkívül megdöbbenetete, mert ezt magára nézve, — mintha csak az «Orleánsi szűz» egy jelenetét olvasnók — kedvezőtlen égi jelnek tekintette. Aggodalom és izgatottság között telt az egész péntek: nem érkezett semmi válasz. Másnap újabb levéllel fordult a két közbenjáróhoz. A leánykérés kedvezőtlenül ütött ki s ezek, úgy látszik, gyöngédségből halogatták a rossz hír tudtára adását.

Az anya még sem akarta egy vándordeák bizonytalan sorsához kötni leánya jövőjét, a leány talán nem is látta Molnárt s e miatt nem érdeklődött iránta különösebben, vagy az ő véleményét talán meg sem kérdezték.

A sürgető levélre Keckermann azt válaszolta,* hogy vigasztalásért és tanácsért Heysen barátjához forduljon s ha óhajta nem teljesült is, azért maradjon meg feltett szándékában: «Isten talán másutt — teszi utána — jobban fog gondoskodni, mint Heidelbergben».

Molnárt e kikoszarzás nagyon elkeserítette. Lázas álomképek gyötörték egész éjjel. Álmából fel-felriadva, egyik intézeti lakótársát költötte fel, hogy énekeljék el együtt a 91. zsoltárt: «Nem leszen néked félelmed éjjeli irtózatától...» Menekülni akart rémképeitől. Hasztalan keresett a templomban is enyhületet. Kedélybaja oda is követte. Ellenségeket látott maga körül s többször zokogásban tört ki. S ez így tartott napokon keresztül. Tanulótársai részvéttel ápolták s egész éjjel virrasztottak mellette. Majd láza oly magas fokra hágott, hogy az ágya körül álló barát-

* *Levelezés*, 1599. jun. 16.

tokat sem ismerte meg s négyet közülök védangyaloknak, kettőt ördögöknek képzelt s zokogva könyörgött a megmentésért. Betegsége egy hónapnál tovább tartott s láza csak lassan szállott alább. Volt olyan hét, a mikor egy nap sem volt eszméleténél.¹

Lassanként magához térve, betegségének nyomai, a búskomorság és kedélylehangoltság még sokáig megmaradtak nála, csak nehezen és sok idő múlva tudta bánatát felejtetni. Némileg jótékony hatással volt rá, hogy nagyobb kirándulásokat tett a környékben régi ismerőseihez, miként résztvevő barátai tanácsolták. De azért emlékei fel-felújultak, s ehhez, bár akaratlanul, barátai is hozzájárultak. Bizonyára nagy keserűséget okozott neki a kirándulás után egy pár hét múlva a Kügler levele,² a ki betegségéről tudott ugyan, de annak okáról nem s vigasztalásul azt ajánlotta, hogy gondoskodjék feleségről, Istennek e legnagyobb áldásáról, a ki minden küzdelemben és balsorsban társ legyen. Mintha nem épen e gondolatnak lett volna betege.

E bánat nyomait szülőföldre tett hosszabb útja irtotta ki végkép, rég nem látott családja s férjhez ment nőtestvérei körében nem érezte többé magát elhagyatottnak s jobban felejtett.

A nőülés terve később ismét foglalkoztatta. Három év múlva Sauer könyvnyomtatótól rokonának és gyámleányának Löchler Margitnak kezét kérte meg,³ de itt is kosarat kapott. Ezt már nem vette annyira szívére, nem sokáig bánkódott miatta, azért a Gernand-család körében is, hol pedig elég másféle gondja és baja volt, gondolt erre néha-néha s egy ízben Gernandnével a kertben sétálva, az «óhajtott házasságról» s Toussaint Juliáról beszélgettek, a ki, úgy látszik, újabb ideálja volt, de a kihez való további viszonyáról semmit sem tudunk.⁴

¹ *Napló*, i. h.

² *Levelezés*, 1599. aug. 10.

³ *Napló*, 1602.

⁴ U. o. okt. 4.

Különben barátai gondoskodtak róla, hogy a nősülés gondolata ismételten felújittassék. Akkor tájban, mikor Löchler Margit kezét megkérte, Suri orvos azt írta neki: «Jőj hozzánk újsággal, gazdagsággal, ha tetszik, fordul, házastárssal is».¹ De különösen Walter Gotfried nevű barátja, a kinek tiszteletére heidelbergi tanuló korában üdvözlő verset is írt, évődött sokat vele leveleiben.

Ez idővel Kupperauban pap lett s onnan szorgalmasan levelezett régi iskolatársával. Természetesen mihelyt papi állást kapott, azonnal megnősült s nagy kedvteléssel rajzolta Molnárnak családi boldogságát, tréfás leveleiben bátorítotva példája követésére.

«Hiányzik — írja többek között — a mint kedves leveledből látom, a neked rendelt Dorottya: sajnálak a nélkülözések miatt, de ismered a késedelem s az isteni gondviselés óráinak szokását. Az a Dorottya, Margaris, vagy Örzse azután kamatostul kipótolja az örömeket: az isteni gondviselés a késedelemért mindig ikrekkel fizet s így az a szám, a mely fiúkból és leányokból neked van rendelve, annál gyorsabban meglesz».² Azután tudósítja, hogy kis leánya született, a kit Dorottyának kereszteltetett.

«Ezt a Dorottyát — teszi utána — a ki neked hiányzik, ha az Isten is úgy akarja és mindnyájunkat életben tart, tizennyolcz év múlva a te régi barátodnál megtalálod». De azután mégis azt ajánlja, hogy ne várjon oly soká s házasodjék meg: a mit talán — írja azután — már magad is szeretnél, a minek kétségkívül eljön az ideje».³ Hasonló buzdítások vannak többi barátai leveleiben, kiknek jó része már szinte megnősült s írtak neki feleségről, beszélni tanuló gyermekekről stb.

Akkor, midőn Molnárnak barátai e leveleket írták, csak-

¹ *Levelezés*, 1602. márcz. 1.

² U. o. 1609. okt. 3.

³ U. o.

ugyan volt már Dorottyája, a kit magának feleségül kiszemelt.

Egy fiatal özvegy, Ferinari (Wildpreter) Kunigunda, egy a Luther családdal is rokonságba álló marburgi tanár leánya, a ki tizenkilencz éves korában ugyanott Vietor Konrád pædagogiumi tanítóhoz ment férjhez. Hosszú ideig éltek együtt meglelégedéssel, zavartalan családi boldogságban, melynek összhangját három szép leánygyermek növelte. A férj általános kedvelt és becsült ember volt, nem közönséges képzettséggel, a ki különösen a héber és káldeai nyelvet tanulmányozta nagy szorgalommal. E nyelvek tanulmányozása közben megszerette a zsidó vallást és arra a gondolatra jött, hogy Mózes törvénye minden nép hitvallását magában foglalja s theosophiai vizsgálódásokban merült a szentháromság titkáról, melyet semmikép sem tudott felfogni.*

1608. márczius 17-én elhagyta Marburgot, feleségét s gyermekeit. Családjának azt mondta, hogy Altdorfba megy jobb állást keresni. Csak később, évek múltán értesültek egy leveléből, hogy «az Izráel istenéhez való szerelme s a Mózes törvényének tanulmányozása Thessalonikába vitte s ott zsidó vallásra tért át, nevét is Pardo[¶] Mózesre változtatva. Mint azok beszéltek, a kik vele később találkoztak, ott élt nagy szegénységben, állhatatosan és meggyőződéssel ragaszkodva új vallásához, melyet legtökéletesebbnek tartott. Ha olykor Thessalonikába vetődött utazók hazatérésre buzdították, azt felelte, hogy ezt csak akkor tenné meg, ha megengednék, hogy élete hátralevő részét e vallásban töltse el, mert ebben kíván meghalni.

Felesége és családja sok ideig nem hallott semmi hírt felőle. Azt csakhamar megtudták, hogy nem is volt Altdorfban s azt hitték, útközben baleset érte, vagy rablók áldo-

* CAESAR, Catalogus stud. scholæ Marp. IV. 95—96.

zata lett. Özvegy Vietorné, hogy családját fentarthassa, miként már előbb is tette, tanulókat fogadott föl ellátásra, nála étkezett többek között a magyar származású Filiczky János tanítványaival, négy cseh báróval s egyideig Molnár is, a ki még korábbi időből, még a férj eltűnése előtt ismerte a családot, már előbb is bérelt ott ebédet.

Most a folytonos érintkezésnél bizalmas viszony fejlődött ki közte és Kunigunda asszony között, mely azon végződött, hogy «házassági tisztes szándékát» megvallotta neki s az nem sokáig vonakodva, azt felelte reá: «Hogyha Isten-től neked rendeltettem, meglészen».*

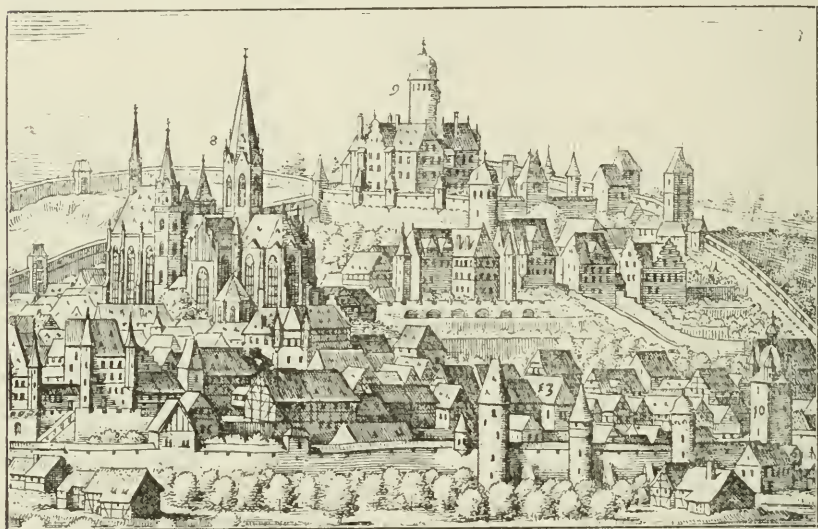
A jegyváltás után még hosszú ideig jártak jegyben, mely idő alatt Molnár valami biztos állás után látott, az özvegy pedig családi ügyeit rendezte, házasságbontó ítéletet eszközölt ki, mely első férjétől hűtlen elhagyás czímén törvényesen elválasztotta, s csekély vagyonát biztosította gyermekei számára s végre negyedfélelvi özvegység után 1611 szept. 10-ikén a kézfogót, rá egy hónapra az esküvőt is megtartotta Molnárral. A vőlegény ekkor volt harminczhét, a menyasszony harmincz éves, leányai közül a legnagyobb — Magdolna — tizenkét, a legkisebb — Juliánna — hat éves.

Kézfogón és esküvőn előkelő közönség, pap, városi tanácsos, jegyző stb. vett részt. Az esküvő Oppenheimban a szent Katalin-templomban orgonaszó mellett ment végbe. Molnár tanúi voltak a polgármester és lelkész, a menyasszonyé Genius Izsák frankfurti lelkész és Hülsz Levin könyvkereskedő özvegyei.

A házaspárt az esküvő alkalmából barátai, ismerősei, pártfogói üdvözlő versekkel árasztották el, kiknek soraiban a haza és a külföld egyaránt képviselve van. Az öreg Goclenius Rudolf nyitja meg a díszes sort, őt követik Lin-

* *Napló*, 1610. jan. 14.

gelsheim Frigyes, Virdung, Piccard, Hartmann, Piscator, Magyarországról Szepsi Korocz György és Bocatius. Pareus a heidelbergi egyetem rektora, a kit a lakodalomra meghívott, szintén üdvözlő verssel képviseltette magát. Öreg barátai, egykori tanárai, komoly, atyai tanácsokkal látják el, fiatalabb ismerősei pajzán, tréfás hangú versekben kívánnak szerencsét az élet e fontos lépéséhez. Rem a meleg barátság hangján kíván neki családi boldogságot és hosszú

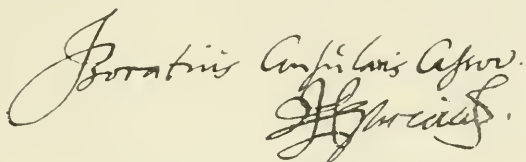

45. OPPENHEIM.

életet, hogy láthassa meg dédunokáit is; egykori házigazdája, a ki most rokona is lett, egy vittenbergi tanár arra emlékezteti, hogy hányszor kívánta, hogy e napot megpillanthassa... egyik barátja a Molnár, a másik a Ferinari névből csinál szójátékot, a kassai Bocatius könyvei száma szerint kíván neki családi szerencsét, Picard üdvözlését azzal kezdi: «Tehát az én Molnárom végre mégis pihenni fog! A ki annyi éven át tengeren és szárazon annyit hánycott, végre mégis megállapodik s határt szab a munká-

nak?» ... Egy másik megczáfolja Bonfint, a ki szerint a magyarok idegenkednek az igától stb.

Még el sem mult a lakodalmi öröm mámora, a régi és sokszor hallott ének, mely azért mindig kellemes és mindinkább ellenállhatatlan volt. ismét megcsendült Molnár fülében. A hazahívó, édesgető hang! «Értem a kegyelmed

46. BOCATIUS JÁNOS NÉVALÁÍRÁSA.

házasságban való elkezdett állapotját, — írja csakhamar utána unokaöcscse¹ — kin örültem, részből-részből bánkódunk is, gondolván ezt, hogy talán sohasem láthatjuk kegyelmedet személyében. De vigasztaltatunk az kegyelmed ígéretivel, hogy kegyelmedet az házasságra való kötelesség is nem tartja meg... Adja Isten ő felsége...» Most már csakugyan maga is óhajtotta a hazatérést.

II.

MINT A MÉHEK, ha a kast durva kéz illette, úgy zúdultak föl a protestánsok, midőn meghallották, hogy Belgiojoso várparancsnok a karthausiak egykori rendfőnöke, a kassai lutheranus templomot katonáival elfoglalta s a papot és tanítót elkergette.²

A nem várt erőszak meglepte és készületlenül találta őket: nem volt, a ki a jelekre figyeljen és előre figyelmeztessen. Rögtön feleszméltek. Vagyonukat török, német, magyar egyaránt pusztította és dézsmálta: a nehéz idők

¹ Levelezés, 1611. aug. 18.

² 1604. jan. 6.

egyetlen megmaradt vigaszát, lelkiismereti szabadságukat nem akarták oly könnyen veszni engedni. Ez volt a csatakiáltás s csakhamar talpon volt fél Magyarország.

Éleslátású szemek fölismerték, hogy ez még csak bevezetés volt egy nagyobb támadáshoz: a kivívt győzelem után nem bizakodtak el, ébren maradtak, készülődtek s szervezkedtek. És a jelek nem is csaltak, csakugyan jól szervezett, kitartó és kiméletlen harcz volt készülőben, most már nemcsak katonai erővel, hanem szellemi téren is: a kezeikből kicsavart fegyvert fordították ellenük, a magyar szó és toll hatalmát, melylyel ők is szívig tudtak hatolni. Azonkívül lehetőleg fölhasználták helyzetük előnyeit, mögöttük pénz, befolyás, hatalom állott s feléjük sugárzott az udvar biztató tekintete. A tábori székhely Nagy-Szombatban volt, innen intézte támadásait Forgách Ferencz, a biboros-érsek. Ettől kezdve Asztalosék rossz időket éltek. Még alig dicsekedett el Molárnak, hogy «Isten kegyelméből most minden helyeken, hol ennek-előtte még csak házoknál sem volt szabad olvasni az szent-írást, most nyilván nagy bátorsággal hirdettetik az evangelium¹ Posomban, Szombatban, a jezsuitákat be sem bocsátják az országba; sok helyeken, hol ez háboru előtt be sem mert menni az evangelikus predikátor, most ímár a pápistát be sem bocsátják:»² még egy év sem telt el utána, már panaszkodnia kelle, hogy a városbeli tanács az érsek és a papság ösztökélésére «ellene támadt» s 250 forintnál többet érő árút³ vittek el erővel tőle, egy birság biztosítékául, a melyet azért vetettek rá, mert az iskolának és tanítónak «szállásos helyt» merészelt adni. Két hét mulva⁴ azután négy tanácsbeli ember kíséretében fertálmesterek, drabantok jelentek meg Rátkay György lelkész házánál is, szekerekre rakták butorait s «feleségestül, gyermekestül

¹ T. i. a protestáns tan.

² *Levelezés*, 1609. febr. 10.

³ Marhabőröket (cutes).

⁴ U. o. okt. 16.

kiküldték a város határából»: akarva, nem akarva, vele kellett menni az iskolamesternek is. A bibornok pedig, mikor később értésére adták, hogy egy református pap ismét «be akar lopózni» Nagy-Szombatba, azt az utasítást adta, hogy gondosan kell őrködni s nem kell beereszteni, s ha bejön, nem szekerem kell kivinni, hanem egyszerűen ki kell dobni. «Inkább haljak meg — tette utána ingerülten — semhogy megint jöjjön Nagy-Szombatba valami református predikátor.»¹

A predikátor ugyan, egy hónap sem telt bele, már visszament s a nádor Asztalos jogtalanul elhurczolt marhabőreinek visszaadását is megítélte:² de a békeség azért nem állott többé helyre s újabb izgalmakban nem volt hiány.

Az is méltán elkeseríthette a protestánsokat, hogy saját fiai is ellene támadtak: egy kálvinista gyermekből lett jezsuita ördög imádással vádolta őket³ s még olyan túlbuzgó fia is elpártolt tőle, a ki debreczeni deák korában háborút akart izenni a pápistáknak.⁴

Ily körülmények között nem csoda, ha a védelemre készülődés közben a lelkészek s a buzgó egyházzatronusok tekintete akaratlanul is Molnár felé fordult, a ki még mindig külföldön «tanult»: nem «e világon gazdagító tudományokat», hanem «olyakat, melyekkel legtöbбекnek használhasson az mi nyomorgó hazánkban»,⁵ a ki még nem régen is e sorok kíséretében küldötte meg Zsoltárát egyházának: «Szerelmes anyám, keresztyén anyaszentegyház, hozzád való hálaadáságomnak ez küsded jelét vöd jó né-

¹ Nagy-Szombat város jegyzőkönyvéből LICHNER P. közölte a pozsonyi ev. főiskola 1861—62. évi értesítőjében 19. l.

² U. o. és *Levelezés*, 1610. febr. 17.

³ PÁZMÁNY P. Az Nagi Calvinus Ianosnac hiszec egy Istene. Nagy-Szombat, 1609.

⁴ IPOLYI, Veresmarty megtérésének históriája, 1. 23.

⁵ Psalterium Ungaricum második Ajánlása.

ven addiglan, míg az te szerelmesed az Jézus Christus ennél nagyobb szeret.»¹

S megértjük, hogy miért újul meg mindinkább a hívás, sürgetés, a mint képességeinek, tudományos sikereinek újabb jeleit látják s miért fokozódik az csaknem esedezéssé.²

E hívó szavak nem hangzottak el hatástalanul. Molnár maga is érezte, hogy kötelessége egyházának bajában segítségére menni s midőn irodalmi terveit megvalósította s a családi boldogságban egy másik régi hő vágya is beteljesedett: csakugyan elhatározta magát a hazatérésre.

Még csak, hogy üres kézzel ne menjen, ajándékokról akart gondoskodni. Ilyenekül szolgált a már előbb (1611) kinyomtatott *Latin-görög-magyar lexicon*³ mellett a *bibliának* egy újabb nyolczadrétű kiadása, mely az előbbi kiadásokhoz képest oly kicsiny volt, hogy hitsorsosai akár magukkal hordozhatták.⁴

Egy nagy hiányon akart ezek által segíteni. Ugyanis hazulról folyton panaszkodtak, hogy szótárának otthon színet is alig látják, a kik csak feljöttek az egyetemekre, barátjaiktól vagy tanítványaiktól azt a megbízást hozták magukkal, hogy ha rá találunk, vegyék meg⁵ s tényleg a frankfurti könyvvásár egyik legkeresettebb árúczikkei közé tartozott;⁶ a biblia másfélezer példánya is már jobbára elkelt⁷ s máskülönben is szükség volt az «utonjáró hivekre» s a kevés költségűekre tekintettel egy ilyen «kisdéd formájú» bibliára.⁸

1 A Psalterium Ungaricum második Ajánlásában.

2 Addig is, míg a meghívásnak sikere lenne, őt kérték föl, hogy válasszon ki s küldjön oly könyveket, melyeket vallási vitatkozásnál használhassanak.

3 A görög nyelven kívül nevezetes bővítése az, hogy DECSI CSIMOR JÁNOS *Adagia*-ját (Bártfa, 1598) is beledolgozta.

4 *Biblia*, 1612. Ajánlás.

5 MOLNÁR levele a göttingai egy.

könyvtárban. Lásd e mű végén és *Levelezés*, 1610. szept. 18.

6 *Levelezés*, 1608. szept. 8.

7 *Biblia*, Oppenheim 1612. Előszó.

8 U. o. E biblia kiadásával való munkáját így írja le: Általolvastam ujjonnan (t. i. az első kiadást) és az Visoli editióval egybevetvén, az mely fogyatkozásokat ez előtt eszembe nem vehettem, mostan megjobbitottam és az nyomtatók tudatlanságából esett hibákat is ki-

A szótárt mint völegény Hanauban, a bibliát¹ már mint nő ember Oppenheimban nyomtatta. Ez idő alatt ez volt egyetlen foglalkozása. Eltökélt szándéka lévén, hogy hazájába visszatér, nem fogadta el a tanítói állást, melyet az ambergi gymnasiumnál följánlottak neki, hanem mihelyt a nyomtatással elkészült [1612], készülődött a hazamene-telre.²

Nem volt ugyan még biztos állás, a melynek elfoglalá-sára menjen, a beregszásziak meghívó levelét sem kapta meg, a kik száz forint uti költséget ajánlottak föl neki, ha elfogadja a városi iskola igazgatását,³ de a sűrű hívásokból meggyőződhetett, hogy lesz üres állás s nem fáradsz hiába. Erre nézve már a Sziójvártó levele megnyugtathatta, me-lyet két évvel előbb írt neki: «A helyet kérdezed, hogy hová menj? Hidd el nekem, óhajt téged az, a mely alkal-mas és vágyadnak megfelelő lesz. Ha hazajössz, az ortho-dox lelkipásztorok mindnyájan gondoskodni fognak helyről, gondoskodnak a közrendű emberek, még ha a főrendek nem akarnák is.»⁴

De azok is akarták. Általánosan ismert és becsült volt a neve itt is, még a vallási ellenfél táborában is, a miről alkalma nyílt neki meggyőződni, mikor II. Mátyás csá-szárrá választása alkalmával Lépes Bálint nyitrai püspök és

tisztítottam. Az margón feljegyzett egy-gező helyeket, melyeket concordanciák-nak hívnak a Piscator János bibliájával egybevetvén, megigazítottam. Midőn pe-dig látnám, hogy a könyv temérdeksége igen megnevekednék, a Genesistől fogva a következő ó testamentomi köny-vekben az caputok summáit, melyek né-hol illetinél hosszabbak voltak, meg-rövidítettem. Az apocryfus könyvekben pedig Franciscus Juniust követvén, a ré-szeknek argumentomit mind kihattam... Az új testamentumot az Főlegyházi ver-siójával haszonnal conferáltam. Az új testamentum után vetőt Psalterium

mellé adtam hiv barátim kérésére a közönséges énekeskönyvből egynehány kiválogatott Psalmusokat és szokott rő-vid dicséreteket, az szentírásból bölcsen szerzett Palatinatusbeli Catechismussal, könyörgésekkel és egyházi ceremóniáknak formáival egyetemben... (Biblia, 1612. Előszó.)

¹ Egy folio-kiadásra is készült (öreg formában, öreg, azaz nagy betűkkel), de e tervét már nem valósíthatta meg.

² *Napló*, 1611. aug. 22.

³ *Levelezés*, 1610. szept. 18.

⁴ *Levelezés*, 1610. júl. 7.

magyar kir. kancellár Frankfurtban lekötelező nyájassággal fogadta, sőt vacsorára is meghívta magához.¹ Egy barátja leveléből azt is megértette, hogy nyelvtana Forgách Ferencznek és Pázmány Péternek is tetszett.²

Tehát a meghívások, biztatások és egyéb jelekből következtetve, a legszebb kilátások között határozhatta el magát az útra. 1612. augusztus havában indult el magánosan, családját Marburgban hagyva, most még csak azzal a szándékkal, hogy előbb megfelelő állás után néz s ha ilyet talált, azután költözik haza feleségével és gyermekeivel.

Pedig oly sok jó barátja volt már itt, kiket most elhagyni készült. Molnár mindig szeretettel ápolta összekötéseit: régi jó barátait nem hanyagolta el, szerencséje és jobb sorsa pedig újabbakat is szerzett számára. A régiek közül különösen Rem ragaszkodott hozzá. Egy levelében szemefényének, egy másikban «nagy és tisztelendő», «legigazabb», «régí hű barátjának» nevezi s elhalmozza magasztalásokkal, «legkegyesebbnek», «legistenfélőbbnek»³ mondja s nem szűnik meg csodálni fáradhatatlan szorgalmát. «Szeretlek téged — kiált fel egy levelében nemes lelkesedéssel — . . te, a magyar egyház oszlopa és fénye, . . szeresd Remet, ha megérdemli»; hasonló érzülettel van hozzá Rittershausen, első pártfogóinak egyike. Az újak közül *Heidfeld* ebersbachi lelkész és író, a ki «*Sphynx*» című művéhez függelékül az ő latin elmésmondás-gyűjteményét, vagy *Analecta Aenigmatica*-ját is kiadta,⁴ az *ifjú Piscator*, *Alsted Henrik*, a ki egy levelében még a török nyelv tanulására is buzdította,⁵ és különösen *Scultet Ábrahám* heidelbergi lelkész, a ki mindjárt nagyon megszerette, midőn legelőször látta s talán az egyetlen, a ki külföldi

¹ *Napló*, 1612. jun. 4. (Új naptár szerint június 14.)

² *Levelezés*, 1611. febr. 22.

³ *Levelezés*, 1608. szept. 4.

⁴ TOLDY (Adalékok 1869.) 150.

Sphynx-et is Molnár művének gondolta, tévedésére először Hermann Antal mutatott rá az Abafi-féle Figyelő XXII. kötetében 324., 327.

⁵ *Levelezés*, 1609. decz

barátai közül nyiltan elismerte, hogy Németországban jobban hasznára lehet hazájának, mintha épen Budán laknék;¹ *Hartmann* tanár, *Móricz* fejedelem bizalmasa és kegyeltje, újszülött János fiának keresztapja stb. E regi és új jó barátok miatt, a kik mindent elkövettek, hogy közöttük elhagyottnak, idegennek ne érezze magát, nehezére esett a válás. Különösen Marburgtól, mely sikereinek, szerencséjének s boldogságának volt tanuja. De azért vissza ezek sem tarthatták többé.

Hazatérő útjában, melynek, mint már említettük, tájékozódás volt a célja s melyet, mint rendesen, most is részint hajón, részint szekeren és gyalog tett meg, Ulm, Regensburg s Bécsen keresztül szeptember 27-én érkezett vissza Szenczre. Itt most csak egy napot töltött s Bicsérement, a hol most tartotta lakodalmát *Thurzó Borbála*, gróf *Thurzó Györgynek*, a nádornak leánya, gróf *Erdődy Kristóffal*. Legjobbnek gondolta ez alkalmat használni föl arra, hogy pártfogót keressen magának, mert itt a nagyobb főúri családokat mind együtt találta.² Hetven főurat sorol föl az a lajstrom, melyet az itt egybegyűlt lakodalmi vendégekről készítettek, kik nagyobbbrészt családjakkal és kísérettel jöttek. A lengyel király fiai és követe, osztrák főurak, a brandenburgi örgróf követe, két magyar érsek, a *Nádasdy*, *Forgách*, *Perényi*, *Eszterházy*, *Lórántffy* stb. családok, a vármegyék, városok, káptalanok képviselői s rajtok kívül mintegy háromezer ember vett részt a vendégségben, kik részint a várban, részint a városban voltak elszállásolva.³

¹ *Levelezés*, 1610. ápr. 16.

² E lakodalom leírását l. B. RADVÁNSZKY B. *Lakodalmak* a xvi. és xvii. században 11, 12. és Magyar családélet és háztartás, I. 355–7.

³ A lakodalom nagyságáról fogalmat nyújt az, hogy az uradalom jobbágyai-

nak ez alkalomból konyhára és fűszer-számra 1500 forintot, 40 ökröt, 140 borjut, 350 bárányt, 200 disznót és malaczt, 1000 tynkot, 20 akó eczetet, 65 akó bort s 295 akó sört stb. kellett beszállgatni. U. o. III. 61–62

Molnár okt. 1-én érkezett meg s a főurak és nemes embereken kívül egy vándor tudósnek is hely jutott a vendégségben. Másnap az egybegyűlt násznép előtt valami vándor szintársulat egy komédiát adott elő, ezt ő is végignézte. A tulajdonképeni lakadalom 3-ikán volt s itt Molnár átnyújtotta a nádornak azt az ajánló-levelet, melyet a pfalzi választó-fejedelemség administratora, II. János zwei-

47. BICSE.

brückeni gróf állított ki részére. A lakodalom még másik nap is tartott s Molnár csak 5-én folytatta tovább útját.

A nádor elindulása előtt ajánlólevelet íratott Kassára a város birájának s esküdt polgárainak, a melyben elismeréssel emlékszik meg nagy érdemeiről, úgy hogy e miatt nem is szorul ajánlásra. «Nem is annyira ajánljuk, mint inkább mintegy kézről-kézre adjuk», mondja az ajánlólevél.* És

* *M.-Okmánytár*, III. rész. 1612. okt. 3. Az eredeti Kassa város levéltárából először KEMÉNY L. közölte a Tört. tár 1891. 168. Ez Ajánlólevélnek csakugyan lett volna sikere; a kassaiak meghívták isko-

lájukba, de a levelet nem kapta meg: «Értettem barátimtól — írja — az Berekszásziaknak és a Cassaiaknak felőlem jó ítleleteket, hogy kik az ő scholájokban való szolgálatomat kívánták legyen. Kiknek

IS AMPLISSIMVS QVI SVA VIRTVTE. IN ALTIOREM LOCVM PERVENIT NON
QVI ASCENDIT PER ALTERIVS INCOMMODVM ET CALAMITATEM
S. Cæs. M^o sculptor Egidius Sadeler ad vitrum delineavit et D.D. Pragæ M.DC.VII

48. THURZÓ GYÖRGY.

valósággal Kassáig se juthatott el. Alig jött el Bicséről s alig hogy Nagymegyeren unokaöcscsénél kipihente magát, levelet kapott Patai Istvántól, melyben Batthyány Ferencz nevében felszólította, hogy menjen Rohoncra.¹

Batthyány Ferencz királyi főlovászmester, a dunántúli részek főkapitánya, Vas- és Sopron vármegye leghatalmasabb és leggazdagabb főura volt. A két egymásután következő király Rudolf és II. Mátyás rendületlen és kedvelt hive, kit Bocskay föllépése sem tudott a hűségben megtántorítani;² jeles katona, a ki fiatal korában kitüntette magát a fejérvári csatában (1575); gazdag főúr, a ki a németújvári, szalonaki, rohonci és sok más jószágoknak volt ura. Lakóhelye is hol itt, hol ott volt, leginkább mégis a vasvármegyei Rohoncra tartózkodott. Buzgó református volt, a ki nemcsak érdeklődéssel kísérte egyháza dolgait, hanem részt is vett annak ügyei intézésében s levelezett Pataival, a püspökkel s együttesen intézkedtek zsinat összehívása felől és más fontos ügyekben.³ Ez hívatta most őt a Patai levele által. Különböznem most hallotta Molnár először a Batthyány nevet. Régebb idő óta ismerte legalább híréből Ferenczet és az uradalmain levő papokat. Már két évvel előbb azt írta neki Sziogyártó,⁴ hogy mikor Németújvárt Beithe István lelkésznel látogatóban volt s «ebédjét jó beszédével egyetemben vette», ő róla is beszélgettek. Beithe jól emlékezett még reá s elmondta, hogy milyen jó néven vette tőle, hogy a külföldön ő róla sem feledkezett meg s Prágából szótárát megküldte neki s panaszképen említette, hogy fia Beithe Imre, a körmendi lelkész elvitte tőle s nem adta többé vissza. «Ennek urát is, — így folytatja tovább Sziogyártó — kö-

levelek talám irégységből esett, hogy hozzám ne érkeznenek.» Post. Scultetica 1017. Dedicáló epistola, 7. lap.

¹ *Napló*, 1612. okt. 24.

² Csak később, 1620-ban pártolt át Bethlenhez.

³ Tóth F. Túl a dunai ref. püspökök élete. (1808.) Patai élete.

⁴ *Levelezés*, 1610. jul. 7.

röszttyenségében jó volna kegyelmednek irásával meglátogatni Botthiáni Ferenczet. Hasznosabbnak itélném bizony Tökölinél és Turzó Szaniszlónál.»¹ Molnárra az ilyen figyelemztetések rendesen megtették hatásukat. Nem szívesen szalasztotta el a legcsekélyebb alkalmat sem, hogy valakit pártfogójának megnyerhessen s bizvást föltehetjük, hogy már ekkor legalább levél és művei útján megismertette magát Batthyánynal.

A Patai levelét kapva, útra kelt Rohonc felé. Útközben a nagyobb egyházakban a hivekkel ismerkedett, néhol talán prédikált is s Köveskúton a zsinaton is résztvett,

49. BATTHYÁNY FERENCZ NÉVALÍRÁSA.

melyen Patai püspök elnökölt. Batthyány Molnárt Rohoncra az udvari papság² végett hívatta. Kész örömmel vállalkozott rá s a bőkezű főúr kétszáz forintot adott neki foglalólul és útiköltségül. Nagy összeg e korban, mely a rendes papi fizetésnek kétszeresét is meghaladta.³ Molárnak ezután már nem volt maradása, másnap útra kelt, hogy haza költözteti feleségét s gyermekeit.⁴

¹ Levelezés, 1610. júl. 7.

² Különösnek találjuk, hogy Molnár ezt *Napló*-jában egy szóval sem említi, sem föl nem jegyezte, noha ez szokása volt, hogy prédikált-é? Hogy itt mégis papi hivatalt viselt, szenczi Csene Péter egy levelének címzése bizonyítja:

Clar. et doct. viro domino Alberto Molnár Szenciensi, ecclesiae Rohonczinae orthodoxae ministro fideli.» *Lev.* 1613. máj. 20.

³ Prot. Szemle. 1895. 59. l. (POKOLY czikke.

⁴ *Napló*, 1612. decz. 1. (Régi naptár.)

Hosszú és fáradságos volt ekkor az utazás, melynek veszedelmeit a téli idő még nevelte. Molnár az által akarta megkönnyíteni s gyorsabbá tenni az utazást, hogy lovakat vásárolt, hogy ne kelljen minduntalan a póstára várakoznia, de így is majdnem két hónapot vett az igénybe s január vége felé járt, mire Marburgba eljutott.

Itt családja körében, megvárta míg a tél elmúlik s azután elbúcsúzott Németországtól.¹

Hazafelé az utazás, családotul, podgyászostul még több időbe, teljes két hónapba került s május lett, mire a hajó és a lassan haladó podgyászos szekerek őt és családját ingóságaival együtt Rohoncra szállították.

Rohonczon csak megpihentek s azután Szalonakra költöztek át, itt volt lakásuk egy fél éven keresztül, a másik fél évet Rohonczon töltötték.

Úgy szalonaki, mint rohonczi papsága alatt nem sok dolga volt otthon lelkészi teendőkkel, inkább a tanácskozás és szervezkedés munkája foglalta el most a lelkészeket, hogy a katolikus ellenhatással szilárdan daczolhassanak. Molnár tapasztalataira és elméleti ismereteire ennél nagy szükség volt s mikor már biztos volt hazajövele, el is halasztották érette a zsinattartás idejét, akkorra, mire haza jön. Mikor már útban van, Patai írja egy másik lelkésznek: «Molnár Albert urat várom» — s azután nagy megnyugvással írja ismét: «Molnár Albert úr már itt van; a napokban elvitetem hozzád a zsinati meghívókat.»² Két zsinat is volt ez idő alatt, az egyik a közeli eső Körmöndön, a másik Komjátiban³ s egy kisebb gyűlés is volt Liszván, Molnár mindeniken részt vett. Azonkívül a püspök magával vitte egyházlátogató útjára, Batthyány is többször elvitte Németújvárra s egy alkalommal könyvtárát is vele rendeztette.

¹ *Napló*, 1613. márcz. 26. (Régi naptár.)

² *FABÓ A. Codex diplom. ev. I 63. 64.*

³ Nem tévesztendő össze az 1623-iki

komjáti zsinattal.

Kétszer nagyobb útat is tett az Alföldre egy «deákinas» kíséretében, hogy behajtsa a pénzt, melylyel talán könyveiért maradtak adósok s hogy tanulmányozza az itteni viszonyokat. De nem hajthatta végre teljesen szándékát, az utazás nagyon veszedelmes volt ez időben, az utas folyton remeghetett, hogy török martalócz csapatokkal találkozik; ez ellen keveset használt az az egy katona, a kit kísérőül egyik másik főúr, mint Sárospatakon Lorántfi Mihály adott mellé, azért folytonos félelem között utaztak Böszörményig. Tovább nem mertek menni, innen «vissza-futamodtak tatártul féltükben».¹ E helyett a bátorságosabb felső Magyarországot járták be, mely már gyermekkori emlékek miatt is kedves volt Molnárnak. Ellátogatott Gönczre, Kassára, a hol Bocatius Jánosnak volt vendége s Váczi Gergely pedig úti tervet készített neki,² Márkusfalván a Máriásyakhoz, Késmárkon a Tökölyekhez kopogtatott be.

III.

A KÖVETKEZŐ (1614) év június havában újabb alföldi útra készült, de ez megghiúsult. Ez útjának célja az volt, hogy új lelkészállomás után néz. Bármily jó helyzete volt is Rohonczon, az eddig lakóhelyét tetszés szerint változtató Molnár szabadabb mozgás után vágyódott, «nem tudta az ottan való állapothoz alkalmaztatni magát»,³ a mint később maga megvallja. És a nagyobb városi élethez szokott családja is, bármint igyekezett is az úrnő, Batthyányné Poppel Lobkovicz Éva bárónő megkedveltetni az új ott-hont ajándékok és kedvesség által, mint mikor a családot meglátogatta s új ruhát vitt a «Jánoskának» s abba maga

¹ *Napló*, 1613. okt. 13. *M.-Okmt.* 63. 1.

² Lásd a *Molnár-Okmánytárban*.

³ *Postilla Scult.* (1617.) Dedicáló ep. 7. lap.

felöltöztette:¹ azért Kunigunda asszony is másuvá kívánczozott. Nem tudták, hogy még rosszabb egy oly lelkész helyzete, a hol hiányzik egy buzgó főúr pártfogása és gondoskodása. Molnárt úti szándékában a komjáti zsinat akasztotta meg. E zsinaton az ő lelkészkedési ügye is szóba került s azt határozták felőle, hogy nem bocsátják el maguk közül az Alföldre, hanem a komáromiaknak ajánlják s ezt az ajánlólevelet mindnyájan aláírták.

★

Visszajövet Vág-Sellyénél a jezsuiták birtokán érdekes találkozása volt Veresmarti Mihálylyal, a négy évvel² azelőtt katholikussá lett kálvinista pappal, a kinek áttérési ügye nem sokkal azelőtt a református lelkészi kart s két zsinatot nagyban foglalkoztatott, melyről Molnár az egyház minden ügye iránt melegen érdeklődő Asztalos által még külföldön értesült.³

Ez a Veresmarti most a Vág mellett Sellyén volt plébános s midőn látta, mint mennek tömegesen a zsinatra egykori paptársai, meghagyta a révészeknek, hogy ha majd azok visszafelé jönnek, értesítsék őt. Célja az volt, hogy megszólítja régi barátait és hitfeleit s vitatkozást kezd velök. Mint nyughatatlan s megrendült öntudatu ember, ki a lelki egyensúlyt az áttérést megelőzőleg kiállott izgalmak miatt örökre elveszítette, a hol csak tehette, különösen ha kálvinista papokkal találkozott, vitatkozást kezdett, sokszor sirva is kérte őket, hogy győzzék meg s visszamegy hozzájuk. Bármennyire is meggyőződésből hagyta el egyházát, olykor-olykor fölmerült elméjében a gyötrő kétség, hátha az elhagyott egyház volt az igaz?

A megszólított kálvinista papok eleinte türelmesen

¹ *Napló*, 1614. apr. 12. (Régi naptár.)

² 1610. aug. 15.

³ Molnár *Levelezés* 1610. febr. 20.

szóba és vitatkozásba bocsátkoztak vele, de később, mikor látták, hogy az elhagyott vallás tanainak igazságáról meggyőzni úgy sem lehet, kerülték a vele való találkozást, annál is inkább, mert utóbb arra is rá jöttek, hogy e vitatkozásoknak titkos czélja is van, az által, hogy úton, útfélen fogja el, vagy hosszú ideig, úton, piacon keresztül követve, hangosan kéri őket, hogy győzzék meg, nemcsak a maga lelkiismeretét kívánja megnyugtani, hanem a körötte összeverődő, bámuló néptömegre is kívánt hatni.

50. A VÁGSELLYEI KASTÉLY

Tudta, hogy Molnár Albert is elment a zsinatra s különösen óhajtotta volna hallani az ő véleményét. Mert — mint ő maga beszéli el — a kikkel eddig szóba állott, legfeljebb három-négy esztendeig jártak külföldön, nem úgy, mint Molnár, a ki ifjú korától fogva majdnem minden idejét a Heidelbergben s egyebütt való tanulással töltötte s e miatt a többieknek tudományos képzettség és tekintély dolgában felette állott.

Midőn a révészek hírül adták, hogy a papok jönnek,

Veresmarti az út szélére kiállott s a mint a Molnár kocsi-ját meglátta, közeledett s megkérdezte a rajta ülőt, ha ő volna-e Molnár Albert? Ez nem tagadá meg magát. Veresmarti erre hozzá ment s kezét nyújtva mondá: *

— Akarom, hogy szövényébe is látom, kit már valami időtől fogva nevéül ismertem.

Molnár azt felelte, hogy nevérol már ő is rég ismeri s egy magyarra fordított könyvecskét is látott tőle. «Bizony szeretöm is az orthographiát benne», jegyezte meg reá, mint valódi nyelv tudós, a kinek egy műben legelőször is ez ragadja meg figyelmét. Azután a vallásváltoztatásra is átvitte a beszédet.

— Csodálkozom, hogy olyan aprólékos dolgokban megtudtál volt akadni. És akarnám, ha itten közel lehetne maradásom, mert a hol mi orvosságot találnék, örömet reád költeném. Voltam pedig én is amaz Antikrisztus lakóhelyébe' Rómába', jártam benne stb.

Veresmarti mindezt türelmesen végig hallgatta s azután megjegyezte:

— Én sem bánám, ha közel maradna hozzám, mert noha nyavalyámat nem érzem, de azért ha valami betegséget arányozza, kész volnék azt én is üsmérni és az ellen a mutatott orvosságokkal élni.

— Jó ez, mondá Molnár, mert ugyanis gyógyulását kívánó embernek elsőben is nyavalyáját kell üsmérni.

— Nem mast tanulom azt én elsőbe — felelt Veresmarti megsértődve, — hogy annak ösmerése, hogy vagyon betegsége embernek, fél megnyert egészsége.

Veresmartit bántotta a Molnár hangja, melyből az erős meggyőződésen kívül bizonyos szánalom és kicsinylés is kiérzett, főleg pedig az, hogy őt lelki betegnek tartotta, a kinek gyógyulásra van szüksége.

* Az egész beszélgetést VERESMARTI után közöljük, a ki Megtérése historiájában részletesen leírja. IPOLYI kiad. Bp. 1875. 278—282.

— Jó, — mondá azután, — de nem úgy viseled magad, hogy ember conversálkodhatnék veled, mulathatna, szólhatna, beszélhetne, traktálhatna.

— Miért? — kérdezte Molnár, a ki hangjában nem talált semmi kifogásolni valót s a mely valóban e kor vallási vitatkozásainak hangjához mérve annál nem volt erősebb.

Veresmarti csak fejét rázta, ezzel jelezve, hogy nem szereti a dolgot. Molnár kész lett volna a társalgást folytatni s azért kétszer is megkérdezte: Miért nem?

— Azért, — felelt végre Veresmarti, — mert im mast látja elsőbe, most is három-négy szónál többet nem szólhat vele s im csak abban is szidogatódik.

Molnár mentegetőzött, hogy ő nem szidogatódik.

— Nem tudom hát, — mondá Veresmarti, — az Antikrisztust miért kelljen egyébért annyiszor forgatni. Tanításomért? Hiszen tudhatja, hogy tudom azt én, micsoda itélettel legyenek a pápa felől s mint beszéljenek affelől.

S ezzel véget ért² beszélgetésük. Veresmarti sértődve ott hagyta Molnárt s ez tovább hajtattott. Molnár semmi fontosságot nem tulajdonított e találkozásnak s Naplójában meg sem említette. Veresmarti, a ki az egész beszélgetést gondosan megörökítette, elmondja, hogy azonkívül, hogy Molnár a pápát Antikrisztusnak nevezte, végtelen sértette őt az is, hogy hitbeli kételyeinek tárgyát aprólékosnak nevezte.*

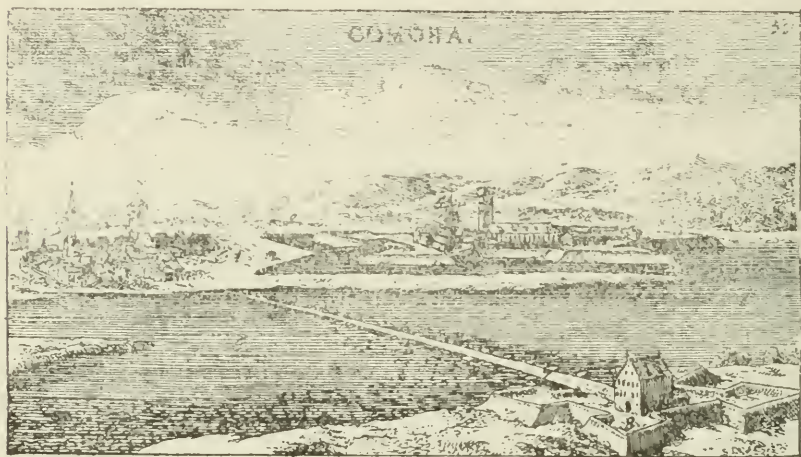
Egyszóval e találkozás nem emelte szemében Molnárt s keserűen jegyezte meg róla, «hogy hiába szerzett külföldön nevet magának, az itthon levők hiába csudálták, táplálták, kívánták, hitták, várták s most tenyéren tartják: mert azonközben úgy jött ő is, hogy mind annyi bölcsességben is majd húros madár módjára jár..., mikor im

* Itt úgy látszik Molnár azon hittani kérdésekre gondolt, melyekről ASZTALOS t neki *Levelezés*. 181c. febr. 20.

csaknem minden szavaiból hálót köthetni, melyben magát rekeszszék meg.»¹

★

A komjáti zsinat határozatát csakugyan végrehajtották. Nem sokkal utána négy lelkészből álló küldöttség ment Batthyányhoz: az egyház java érdekében engedje meg, hogy Molnár állomását a komáromival cserélje föl, hol működésének több tér nyílik. Nemesnépi lelkész pedig

51. KOMÁROM

Komáromban egy egyházi beszédet tartott s abban lelkészül ajánlotta Molnárt a komáromi népnek.

Batthyány, ha nem szívesen is, beleegyezett az eltávozásba. Megválasztása ezután nem ment nehezen: hiréből is «személyéből» is ismerték már és ő neki sem most jutott először eszébe a komáromi lelkészség. Még külföldön volt, mikor Sziggyártó azt írta neki erről:² »E hely feje hazánk-nak, ennek lakosainak István urammal³ egyetemben tettem kegyelmed felől böcsületes emlékezőtet, kik kívánták

¹ IPOLYI, Veresmarti megtérése hist. I. 278—282.

² Levelezés, 1610. jul. 7.

³ Böcskey, vagy mint Tóth F. írja, Pöleskey István komáromi lelkész.

volna a kegyelmed személyét, sőt tisztbeli fáradságát, ha ki lett volna István uram mellett oly jóakarattal azok közül, a kik ebben használhattanak volna.» Az egész zsinat papságának ajánlása bőven pótolta ezt a jóakaratot s a következő hónapban Molnár már komáromi lelkész lett.

Szalomonon és Rohonczon egy évig és két hónapig volt lelkész, Komáromban három hónapig sem volt maradása. Azért-e, mert családja e magyar városban még idegenebbnek érezte magát, mint előbbi állomása német és magyar lakossága között, vagy az elbeszélések után, melyeket Molnár a törökökről és tatárokról úti élmények alapján velük közölt, itt sem érezték magukat bátorságban s visszavágytak Németországba? Talán a hívek is idegenkedtek az idegen nyelvű és műveltségű családtól, vagy Molnárnak magának sem volt kedve vagy képessége a folytonos lelkészi szolgálathoz, melyhez nem volt meg a szükséges gyakorlata,¹ vagy talán egy régi terve, melyet külföldről hozott magával, mely egyéni hajlamainak s eddigi munkakörének inkább megfelelt s a melyet most megvalósíthatónak gondolt?

Régóta ápolott gondolata volt egy *könyvnyomda* alapítása. Már négy évvel előbb írta neki Szijgyártó,² hogy ellenségei, a kik inkább jóakarói magoknak, mint másoknak, s a kik féltik tőle a konczot, ha haza jönne: úgy vélekednek felőle, hogy az iskolában való tanítás nem neki való már, hanem «a typographiát inkább exerceálná, vagy talán a papi hivatalt is». «Bátor úgy volna — írta tovább, mintegy bátorításul — ebben is nemde nem nagy haszna jönne-e meg hazánknek? Gallus Huszár³ Pápán a minis-teriummal⁴ együtt nemde hasznosan ezeket üzte-e? . . . Én nékem, kérem kegyelmedet, kegyelmed intenióját jelentse

¹ Később PÁRIZ PÁPAI mondja róla, hogy nem volt papnak való. Dict. Előszó.

² *Levelezés*, 1610. júl. 7.

³ HUSZÁR GÁL az énekszerző, könyvnyomtató és lelkész.

⁴ Lelkészi hivatal.

meg . . . Hadd torkoljam le azokat, a kiket illik. A typografia felől mit reméljünk? Uno verbo:¹ mit óhajtana inkább kegyelmed megnyerni, vagy véghez vinni?»

Ezt a tervet csakugyan nem adta föl s egy Kanizsai Pálfi Jánoshoz írt levele sejteti velünk, hogy Komáromból is igyekezett tervének barátokat és pártfogókat szerezni.

De erre most rossz idők jártak. «A mi a nyomda vásárlására vonatkozó igyekezetet illeti — írja erről Patai Pálfinak, — a szándékot dicsérem, az útját nem ismerem; várjuk meg az országgyűlés végét, az idő megtanít reá. Fegyverek között a törvények hallgatnak, a Musák gyászolnak.»²

Milyen reményei, minő kilátásai lehettek, arra nézve nincsenek adataink, csak gyanítjuk, hogy ez is egyik oka lehetett, hogy már október elején «istenhozzádot mondott» a komáromi lelkeszségnek is s ismét vándorbotot vett kezébe. Talán azt remélte, hogy ily uton összegyűjtheti az ehhez szükséges pénzüsszeget.

Ez új útjában előbb felkereste neje rokonát «nagyságos» Scultetus Tóbiást, a ki gazdagon megajándékozta, s azután útra kelt Erdély felé, hogy Fogarason meglátogatja Bethlen Gábort.³

Útjában jól esett látni, hogy főurak, várkapitányok, papok és közrendűek mindnyájan kitüntető szivességgel fogadják, vendégelik, ajándékozzák s kalauzzal, katonával kísértetik át a szomszéd faluba vagy városba.

Batthyány Ferencz sógora Szécsi Tamás udvari papsággal is megkínálta, a mit az előbb említett okokból, de azért sem fogadhatott el, hogy Batthyányt meg ne sértse;

¹ Egyszóval.

² FABÓ, Cod. dipl. ev. 95. *Levelezés*, 1614. júl. 13.

³ *Napló*, 1615.

⁴ «Nagyságos Szécsi Tamás is meg-

kínált az ő udvara mellett tanító (t. i. lelkészi) tiszttel» mondja a *Post. Scult.* (1617) Dedicáló ep. 7. lapján. Nem egyenesen, hanem a Molnár Mura-Szombatban lakó sógora, Szilágyi István által.

a lévai, a palánki várkapitány, a szécseni alkapitány mind szívesen látták.

Ez utóbbi, Szinyei Kristóf, két katonával átkísértette Esztergára *Rimai* Jánoshoz, a jeles költőhöz és államférfiúhoz, mivel az egyedül utazás veszedelmes volt.

Az ó-év utolsó napján, kis-karácson este érkezett meg ide s a jeles költőnél és államférfiúnál szíves vendégszeretetre talált.*

Mostani utazásában sok családnál fordult meg, s minden rendű és rangú emberekkel ismerkedett meg s a vendégszeretetnek is sokféle nyilvánulásait látta, de mégis az itt eltöltött időt tartotta útja a legkellemesebbek napjainak.

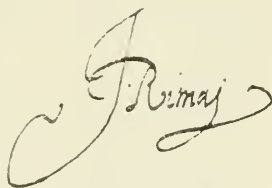
Külföldi hosszú bolyongása alatt több költővel ismerkedett meg, itthon *Rimai* volt az első, a kivel a költészetről eszmét cserélhetett.

Az együtt töltött estén, barátságos poharazás közben, mi volt beszélgetésük tárgya, sem *Rimai*, sem Molnár nem jegyezték ugyan fel, de mindkettőjük közös jellemvonásaiból mégis sejtelmünk lehet róla.

Az énekköltő Molnár neve, azóta, hogy zsoltár-fordítása megjelent, a hazában mindenütt ismeretes, hitsorsosai között általánosan emlegetett és ünnepelt volt.

A fordításnál — mint már említettük — a vallásos célon kívül költői célja is volt: az új versalakok meghonosítása által ki akarta végre valahára küszöbölni a nálunk divatos száraz, rímetlen, vagy egyhangú rimes verselést, melyekben számtalan volt a sok «vala».

Volt már előtte egy költő, kit e törekvésében például választhatott, a kinek műveit úgy ismerte, mint az «ékesb

52. RIMAI JÁNOS NÉV-
ALÁÍRÁSA.

* Psalterium Vngaricum. Herborn, 1607. 22 lap.

versek példáit» s mint «a vers nemének megjobbitott módját»: ez a költő Balassi Bálint volt.

Rimai is költő volt, a ki költészetében épen Balassit választotta minta gyanánt. Mint mester és tanítvány állt a kettő egymással szemben; az becsülte és barátságával ajándékozta meg, ez tisztelte és szeretettel ragaszkodott hozzá. Balassi avatta be a verselés titkába, első kísérleteit talán ő is javította ki: sokat várt tőle, azt, hogy idővel nemcsak utóleri, de túl is haladjon. Barátsága és becsülése utolsó jelöl halálos ágyán is őt kérte fel, hogy emlékét verseivel ékesítse meg, a mit az tanítványhoz méltóan teljesített is.*

Ez a tisztelet, melylyel Balassi, a közös mester emléket mindketten környezték, megtaláltatta velük a társalgás tárgyát.

Ezenkívül működésüknek és jellemüknek volt még más közös vonása is, mely egymás társaságát kellemessé tette. Rimai is zsoltárfordító volt s több zsoltár fordítása fenn is maradt tőle. Ilyen volt az a mély vallásos szellem is, mely annak egész életműködését, ennek költeményeit jellemzi, melyekben őszinte hit, erős buzgóság és megható áhítat nyilvánul átszöve azon borongó fájdalommal, mely a szomorú, türelmetlen kor miatt fogta el szívét.

Szóba hozhatták most s közösen aggódhattak az idők kedvezőtlen jelein s talán bánatukban együtt el is énekeltek Romainak azt a szép énekét, melyben a vallásszabadságért oly meghatóan könyörög:

Hiveidnek, uram,
Enyhítsed rabságát
Add meg mi lelkünknek
Hiti szabadságát!

A lélek, a gondolkozás és működés e rokonsága ért-

* Lásd TOLDY F. idézetét a radványi Balassy-codexből. Magyar költ. kézik. I. 126—127. V. ö. SZILÁDY Á., Gyarmathi Balassa B. költ. XLI.

hetővé teszi előttünk, hogy mennyire kellemesek és később is feledhetetlenek voltak Molnárra nézve az esztergai napok s nem csudáljuk, hogy e napról ezt írta be Naplójába:

«Itt e tudós nemes embernél az új szerint kezdem el örömmel ez következő 1615. esztendőt.»¹

Még az újévnek ezt az elkezdett napját is Esztergán kellett eltöltenie. Csak másnap bocsátotta el Rimai házától, a mikor azután nehéz szívvél búcsút véve költőtársától, Sárospatak felé vette útját.

★

Sárospatakon egykori tanulótársát Suri Orvos Mihályt találta; nem soká maradt nála, mihamar tovább folytatta útját. Kövesden Bocskay István sógorával Sóvári Soós Kristóffal ismerkedett meg, a ki főúr létére predikációkat s biblíamagyarázatokat írt és adott ki;² volt Nagy-Károlyban a Bethlen rokonánál Károlyi Mihálynál, ki még ekkor szintén protestáns volt, a ki szánon vitette Szatmárra, Szent-Jóbon a «beteges» Rhédey Ferencznél, a későbbi fejedelem atyjánál, a hajduk híres kapitányánál, a ki a lelkészhez szállásolta be; innen a váradi káptalan tagjaival Nagyváradra ment. Itt egy hétnél tovább pihent s úgy Kolozsvárra, Enyedre, Szebenbe, hol a polgármester vendége volt és végre február 14-én Fogarasra. Még az nap Rettegi János lelkészt látogatta meg a várban, másnap azután a fejedelemnek is bemutatták.³

¹ *Napló*, 1614 decz. 22. (Régi naptár szerint.)

² *Napló*, 1615 jan. 3.

³ U. o. 1615 febr. 5.

IV.

TALÁN Molnár volt az első, a ki Bethlen Gábort Mátyás királylally hasonlította össze,¹ de valósággal sok közös vonást találunk történetünk e nagy alakjában. Nemcsak abban hasonlítanak egymáshoz, hogy mindketten széles politikai látkörrel s a haza határain messze túlcsapongó ambícióval bírtak s világtörténeti szerepet játszottak, hanem abban is, hogy miként az folytonos háborúi, úgy ez a cseh királynál is megbizhatatlanabb német udvar s a Frigyesnél is haszonlesőbb törökkel való folytonos küzdelmei közepette sem hanyagolta el az irodalom, művészet és tudomány pártolását. Nemcsak az európai eseményekre figyelt, figyelmét nem kerülték el az irodalmi és tudományos élet mozgalmái sem s az egyház, iskola és általában a művelődés ügye bőkezű pártfogóra talált benne. Mátyás könyvtára romjainak visszaszerzésére tett kísérletei, a gyulafehérvári kollégiumra vonatkozó nagyszerű tervei ennek világos tanubizonyosságai. Nemcsak katonáit szerette, a segedelemért hozzáforduló tudósokat soha sem bocsátotta el üres kézzel. Káldynak ezer aranyat adott bibliafordítása kinyomtatására, Molnárt is kegyesen fogadta. Ismerte a művelődés ügyében tett nagy szolgálatait s megbecsülte a tudomány e szerény bajnokát. Hosszasan eltársalgott vele, talán megkérdezte véleményét a gyulafehérvári kollégiumra vonatkozó terveiről s megkínálta ott az első felügyelői² állással.

Molnár, bármily megtisztelő volt is reá nézve e bizalom, szerényen kitért előle, családjára tekintettel, melyet a török s tatár hírek sokkal inkább elrémitettek, mint sem hogy

¹ *Lexicon Latino-Græco-Ungaricum*. Heidelb. 1621. Ajánlás.

² *Scultetus-Molnár*, Jubilæus eszteni dei prédikáció (1618.) Ajánlása: Me, cum adessem Albensis gymnasii tui pri-

marium inspectorem honesto salario designaveras et ad immigrationem cum familia mea provisionem legatis tuis demandaveras.»

ide követni merték volna. E vonakodás miatt azért nem esett ki a fejedelem kegyéből.* Szívébe látott az embereknek, nem vette rossz néven egy szegény tudóstól, hogy a

53. BETHLEN GÁBOR.

családi béke biztosítása miatt vonakodik elfogadni e szép állást, elnézte e gyarlóságát s azért egész halálaig nem vette le gondját róla.

* U. o. *Lexikon*, Lat.-Græc.-Hung. (1621.) Ep. dedic. 3. lap.

Három hétig maradt Molnár a fejedelem környezetében s ez idő alatt a fogarasi várban az ifjú Bethlen Istvánnal és Bethlen Péterrel is összetalálkozott.¹ Tanulók voltak mindketten s az előbbi már készült a külföldi utazásra, hogy itt az egyetemeken fejezze be tanulmányait. Jelen volt a Rettegi temetésén is, a ki megérkezésekor a fejedelemnek bemutatta s a kit még azután a várban prédikálni is hallott. Fogarásról Fejérvárra vitték a holttestet s Molnár a fogarasi városi pap társaságában szintén elki-

54. BETHLEN GÁBOR NÉVALÁIRÁSA.

sérte. Nagy temetés volt, a püspök temette a lelkészi kar és a fejedelem jelenlétében.²

Nem sokkal ezután búcsút vett Molnár a fejedelemtől, a ki e sorokat írta be albumába: «Ösztönt a magasratörő erény adott»³ s visszajött Magyarországra. Útközben egy-

¹ A Latin-görög-magyarszótár 1621-iki kiadása mellé adott *Syllecta Scholastica* ajánlásában: «Quum primum Te et Petrum fratrem tuum germanum in munita Transsylvaniæ arce Fogaras vidissem, æquali vos illustritate fulgentes, protinus amare incepti et optare talem ambobus educationem ac institutionem, quali post modum in hac academia Arcuipalatina

per sesquiannum usus es, Stephane mi inelytissime.»

² *Napló*, 1615. febr. 21. (Régi naptár).

³ *Latin-görög-magyar szótár* (1621) Ajánlása: «*Stimulos dedit æmula virtus. Hoc enim Lucani hemistichium inscripsisti in meo Hodæporico ante sexennium.*»

egy helyen megpihent: Enyeden, Kolozsváron, Gyalun, a «Kamuti Farkas szép várában»,¹ Nagy-Váradon, s az ifjú korából emlékezetes helyeken, Debreczenben, Visolyon, Kassán; Eperjesen, Lőcsén és a póstyéni hévíznél. Innen Nagy-Szombatba, Komáromba s itt hajóra ülve, Győrbe utazott; Samarjában meglátogatták testvérei és rokonai s ez alkalmat arra használta föl, hogy bár maga is szegény volt, még szegényebb öcséje Lukács javára lemondott kicsiny örökségéről. Ekkor már pénze annyira kifogyott, hogy kölcsönpénzre szorult, a melyből neje sziléziai rokonait akarta fölkeresni.

1615. május 8-án szekérre rakva legszükségesebb podgyászát, feleségével s gyermekeivel elhagyta Magyarországot, a hol azok nem tudták otthon érezni magukat s inkább választották a bizonytalan jövőt. Sziléziában szíves vendégszeretetre találtak, Görliczben családjának egy özvegyasszony tíz héten keresztül ingyen adott szállást s Scultetus Tóbiás pedig pénzzel segítette őket.² Ez idő alatt Molnár családját Görliczben hagyva, hosszú utazást is tett, melynek állás keresés volt a célja. Volt oderai Frankfurtban, Berlinben, Kölnben meghívták a joachimsthalai választófejedelemségi gymnasium vizsgálatára is, hogy nézze azt végig. A vizsgálat után a vizsgáló-küldöttséggel János Zsigmond brandenburgi választófejedeleme üdvözlésére mentek, a ki ebédre marasztotta őket. Az ebéd alatt a zenekar játszott s utána egy színdarabot adtak elő, a melynek czime: «A számkivetett Cornelius»³ volt.

Hosszú utazásának máskülönben nem lett semmi eredménye, semminemű állást sem kapott. Frankfurtban egy régi ismerőse azt ajánlotta, hogy Pfalzban próbáljon sze-

¹ *Napló*, 1615. márczius 1. (Régi n.)

² *Napló*. u. o.

³ *Napló*. 1615. jun. 8. (Régi naptár). A darab hőse Cornelius római püspök (251—253) volt, a ki számkivetésbe küldetett.

rencsét. Megfogadta a tanácsot, mert itt már úgyis ismerős volt s családjával együtt útra kelt Amberg felé.

A kollégiumban Anhalti Keresztély herceg, a felsőpfalzi választófejedelemség kormányzója pártfogásából csakugyan kapott állást, collega vagy segédtanító lett s a kollégiumba költözött be.¹ De ez csak ideiglenes állás volt, két hónap múlva már ismét útban van Heidelberg felé.

Itt is állásért folyamodott, az Oppenheimben megüresedett kántortanítóságért. Elfogadták jelöltnek s hogy hangjáról és éneklési képességéről meggyőződjenek, előbb az egyetem theologiai termében próbaéneklést kellett tartania. Úgy látszik a próba sikerült, mert ez állást csakugyan elnyerte. Útiköltséget kapott, hogy családját is oda vitethesse s egy hét múlva el is foglalta hivatalát. Az itteni viszonyokkal már ismerős volt, hazaköltözése előtt már lakott itt, e városban nyomatta ki szótárát, a biblia második kiadását s ezen város lelkésze eskette össze.

Most egy darabig ismét csendes és nyugodt napokat élt át. Nem volt túlságosan elhalmozva munkával, az iskolában éneket tanított s ha haláleset volt, a gyermekekkel elment a temetésre énekelni.² Elöljárói meg voltak vele elégedve, alig töltött el egy félévet, már javították a fizetését, s a következő (1617.) évben, mikor az iskolamesteri állás megüresedett, az egyházi tanács arra is őt választotta meg.³

¹ *Napló*, 1615. aug. 28. s *Latin-görög-magyar szótára* ajánlásában: «Illustrissimum principem Christianum Anhaltinum, (i. e. deus nutricium conciliavit) Ascaniae ducem, superioris Palatinatus electorii administratorem, quem ego Germanum Ulyssem soleo appellare, qui mores hominum (iam ab adolescentia) late perspexit et urbes. Vidi enim in Ungaria, nobilis cuiusdam plytropi possessoris librum Constantinopoli ligatum, pictum et magnatum symbolis exornatum, in quo ipsius Celtitudo propria

manu hoc inscripsit monimentum: «Io sono, lo Dio di tu padre, non temere descendere in Egitto... Gen. 46. cap. vers. 3. Christianus Comes in Waldersee scripsit Bizantÿ Thracum 6. Calend Augusti, anno salutis 1582») Haec scripsit illa heroina manus, quae mihi et familiae meae optatum exhibuit beneficium Ambergæ in remigratione mea in hunc Palatinatum Rheni».

² *Napló*, 1615. decz. 1.

³ U. o. 1617. május 12. Itt megszakadnak *Napló*-jában a bejegyzések. A követ-

A mint így biztos álláshoz jutott, ismét hazájára s ismét irodalmi munkálkodásra gondolt. Míg Magyarországon járt

LUSUS POETICI
EXCELLENTIUM ALI-
QUOT INGENIORUM,
 mirifice exhibentes

NEMINEM, NIHIL,
ALIQUID, OMNIA:
SEPTEM NATIONES EUROPÆ.

Item

APOPHTHEGMATA SEPTEM SAPIENTUM
HEPTASTICHIS EXPOSITA.

His adjecta est

ORATIO soluta de Lusibus Nature, cum nonnullis aphorismis

Quorum omnium

Autores, seriem monstrabit pagina versa.

Nunc primum in gratiam studiorum conjunctum editum.

Collectore & Editore

ALBERTO MOLNAR Ungaro.

A D
 BIBL. UNIV.
 MONAC.

HANOVIAE,
Typis & ære Thomæ Willerii
& Joannis Le Clercq.

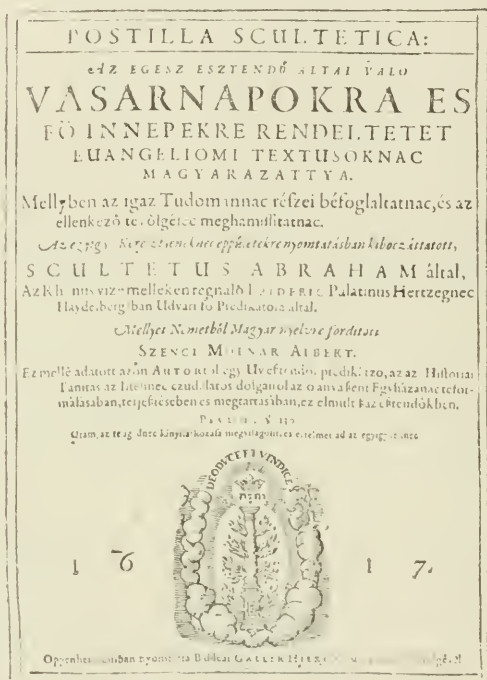
MDCXIV.

55. A «LUSUS POETICI» CZÍMLAPJA.

az alatt jelent meg *Lusus poetici* című versgyűjteménye, mely az ő latin költeményei mellett különböző írók ver-

kező években már csak azt jegyezte be, mikor vett úrvacsorát, és mikor születtek gyermekei.

seit foglalja magában a senkiről, a semmiről, valamiről, mindenről stb., a minémű szócsépelésekben e kornak nagy kedve telt;¹ a *Corpus Furis Ungarici* javított kiadására is készült, de ez Rittershausen késedelmes munkája miatt elmaradt; lefordította *Scultetus Ábrahám* közkedveltségű *Postilláit*, vagyis rövid egyházi beszédeit, a melyeket hűsz

56. A «POSTILLA SCULTETICA» CZÍMLAPJA.

esztendő óta «örömet hallgatott» és olvasott, a melynek lefordítására egyes külföldi könyvkiadók már addig is biztatták.²

Most volt annyi ideje, hogy engedhetett az új fölszólításnak s lefordítva a következő (1617.) évben ki is adta s

¹ Magyarországon a Szabó-Hellebrandt-féle Régi magyar könyvtár (III. 1132. sz.) szerint egy példány sincs. Mi a müncheni egyetemi könyvtár példányát használtuk.

² A mű Ajánlásában említi.

a nagyszombati egyháznak s különösen négy oszlopos tagjának ajánlotta. A magyar lelkészi karnak akart ez által példaszerű egyházi beszédekkel szolgálni. Kiadta *Idea Christianorum Ungarorum sub tyrannide Turcica* 1616. czimen Thury Pál levelét, melylyel Kassán Bocatius ajándékozta meg¹ s a mely élénk színekkel rajzolja a török iga alatt lévő magyarok szenvedéseit s mivel e levél magában csak pár lapra terjedt volna, mellékelte hozzá Frangepán Ferencz, kalocsai érsek beszédét, melyet a regensburgi birodalmi gyűlésen mondott el, Mátyás király, Aeneas Sylvius egy-egy levelét s végül Frenzel Salamon „gyönyörűséges értekezését a tisztességes számkivetésről”, melynek minden sora annyira az ő szíve szerint volt írva s a Frankfurtban és Hanauban letelepedett franczia és belga menekült protestánsoknak ajánlotta, hálából a korábban vett jótéteményekért és vigasztalásúl, mert e műből szerintem meggyőződhetnek arról, hogy az ő számkivetésük sokkal boldogabb, mint sokaknak a hazában maradása.²

Németből magyarra fordította Scultetusnak egy másik korszerű művét is, a *Fubileus esztendei praedikació*-t, melyet a reformáció százados évfordulójára Heidelbergben tartott, mellékelve hozzá egy latin művet és Szkhárosi Horváth András hat énekét.³ E kiadványát Bethlen Gábornak ajánlotta, a ki itt is figyelemmel kísérte és irodalmi megbízást is adott neki. Levelet íratott hozzá s felszólította, hogy fordítsa magyarra Kálvinnak Institutióját, a kálvinizmusnak ez alapvető hittani művét; ugyanerre báto-

¹ *Napló*, 1613. okt. 20. (Régi napt.) Ebben az évben adta ki Bocatius Kassán e művet s így egy nyomtatott példánnyal ajándékozhatta meg. V. ö. Szabó K. Régi m. könyvt. II. 355. sz.

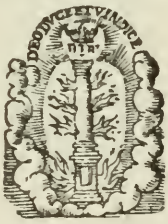
² Az *Idea Christianorum* ajánlása. Ez ajánlásért *Naplója* szerint száz rajnai forintot kapott.

³ Az énekek címei: 1. Az Istennek irgalmasságáról. 2. Antichristus. 3. Más azonfélérl. 4. Pál érsek levelére való felelet. 5. Panasza Chrisztusnak. 6. Kétféle hitről. A mű függeléke: *De idolo Lauretano*.

ritotta Rákóczy György is, a ki Kecskeméti Elekes János. prédikációit is vele akarta kiadatni.*

Molnár készségesen vállalkozott reá, s azonnal hozzá-

SECULARIS CONCIO EUANGELICA;
az az,
JUBILEUS ESZTENDEI
P R Æ D I K A T Z O:
 Mellyben az Euangeliumnac, ez előtt száz esztendővel,
 Istenkegyelméből, ugyanakkor nyilatkozatára, terjedése és meg-
 tartása örvendetes haláadással előzármláltat és megdiczített.
*Németül prédikáltatott Haydelbergában, szép innepi szentelerben, az sz. Léc-
 nec nevű öreg Eegházban, Mindszent Hónac 2 napján, 1617 esztendőben:*
SCULTETUS ABRAHAM által.
 (Ez prédikátzo mellé adattac azon tanuságrul hat régi énekec.)
E Germanico in Ungarum sermonem conversa,
 &
Serenissimo Transylvaniae PRINCÍPI ac DOMINO,
 DN. GABRIELI BETHLEN, Sculorum Comiti, &c transmissa;
C V M A P P E N D I C E L A T I N A,
 DE IDOLO LAURETANO, ET HORRIBILI PAPATUS
 Rom. Idolomania, & Tyrannide; quibus subjunctæ Admonitiones
 CL. V. P. P. VERGERII, S. HULDERICI, & aliorum,
Quorum nomina & rerum seriem vestra pagina indicat;
Per
ALBERTUM MOLNAR Szencienf. Rectorem Scholæ Oppenheimicæ.

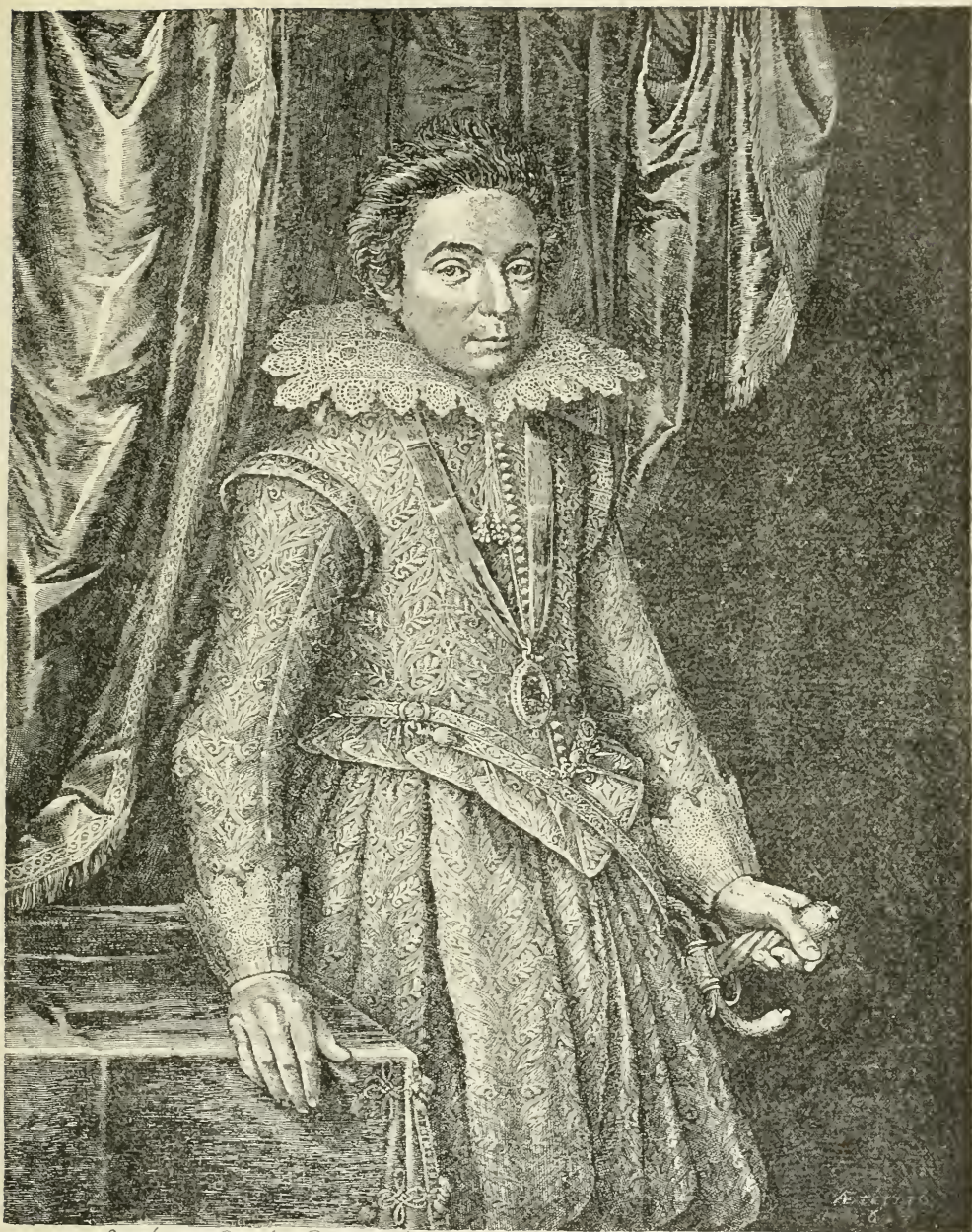

Oppenheimii Typis & ære HIERONYMI GALLERI Basileenſ. 1618.

57. A «SECULARIS CONCIO» (1618.) CZÍMLAPJA.

fogott a fordításhoz. Együttal azon óhajtással is fordult pártfogójához, eszközölje ki befolyásával V. Frigyes pfalzi választónál, szövetségesénél és «keresztkomájánál», hogy

* Imádságos könyvecske, 1621. Ajánlólevél és *Calvinus* a keresztyéni religióra tanítás (1624), Ajánlás.

Serenissimo ac Potentissimo Principi Jacobo, Magnae Britanniae, Franciae et Hiberniae Regi, insignibus huiusmodi
 Illustrissimis viro, Jacopo, Illustrissimo Principi, Frederico V. Dei gratia Comes Palatinus Rheni.
 Sicuti Rosati, Gualteri, Archidiaconi et Electori, Duci Bavarie, etc. a Michaeli Johanne, Magnifico et comite Equite.
 Dilecti Balthardi, celsi negotiatoris, et ceteris quibusque honoris privilegio publicati, huiusmodi insignibus huiusmodi, etc. sculptor. a. h. 1678.

58. V. FRIGYES.

Heidelbergben az ő udvaránál vonhassa meg magát. hogy így teljesen az irodalmi megbízásoknak szentelhesse minden idejét.¹ E kérése, úgy látszik, nem volt sikertelen, mert már 1619-ben Heidelbergben van az V. Frigyes «szárnyai alatt».

Az a néhány év, melyet itt töltött, szakadatlan irodalmi

Soli Deo gloria

Anno 1618 die 12 May

Reddita et mihi Sarras patak.

*Non est currentis, neque uolentis,
sed miserantis Dei.*

Georgius Rákóczi

59. I. RÁKÓCZY GYÖRGY BEÍRÁSA A «SECLARIS CONCIO»-BA.

munkásság között telt el. Németből magyarra fordította s kiadta a zürichi *Imádságos könyvecskét*, hogy ne használjanak hitsorsosai tovább is «zavaros folyamatú imádságos könyveket».²

E fordításnak két «nemes, tiszteletes és istenfélő asz-

¹ *Jubilaeus esztendei praedicatio*. Ajánlás.

² *Imádságos könyvecske*. Ajánlás.

szonyhoz» intézett ajánlásában a nőnevelés mellett is síkra száll, a külföldi példa követésére serkentvén honfitársait, «holott mind falukban, városokban leánygyermeki scholák is vadnak, a melyekben tisztességes öreg asszonyemberek tanítják az apró leánkákat olvasásra és katechismusra» s azután leírja, hogy mily «szép dolog, midőn a házigazdának külső hivatalja szerint távollétében az gazdasszony az szent bibliát cselédinek olvassa, és azokkal is olvastatja, kiadott, bévőtt marháinak számát feljegyezheti, urának távolföldre állapotját megírhatja, annak leveleit önnönmaga megolvashatja».¹

Szintén innen értesülünk, hogy ismét nélkülözéssel küzd, hogy e miatt most sem szentelheti gondtalanul az irodalmi foglalkozásoknak idejét. «Az holdvilágtul nem érik meg a szőlő — írja² — hogyha a napfény nem érleli. Azonképpen én is igen lassu serénsséggel nevelhetem és készíthetem el ez könyvbéli gyümölcsöket az szükségnek terhe alatt». Arról is panaszkodik, hogy a fejedelem udvarában ellenségei vannak, s «némely idegenekre irigykedők» azt tartják, hogy azok költségén kellene élnie, a kiknek használ irodalmi munkásságával.

A mint a hazában híre ment szűkölködő helyzetének, nem késett soká a segedelem. Bethlen Gábor négy ízben, Rákóczy György kétszer küld neki segítséget, megenlékezik róla Bethlen neje, Károlyi Zsuzsánna is; buzgó egyházi tagok Kassán, Sárospatakon és Nagyszombaton pénzügyűjtést rendeznek s az egyetemre menő tanulóktól felkűldik neki; egy hitbuzgó ember még végrendeletében is megemlékezik róla, segíti a pfalzi választófejedelmen kívül annak nénje Katalin és Móricz, az ő régi tántoríthatatlan pártfogója.³

¹ *Imádságos könyvecske*, u. o.

² U. o.

³ *A keresztyéni religióra és igaz hitre*

való tanítás (1624). Ajánlása és függeléke.

Latin-görög szótár (1621.) Ajánló lev.

Még azon évben elkészült *szótárának* harmadik bővített kiadása, melyet Bethlen Gábornak, «kegyes jóltevőjének» ajánlott. Alig végezte el egy művét, már újabb és újabb irodalmi tervei voltak. Könyvkiadók felszólították, hogy fordítson le egy művet, mely a vértanúk életéről szól («Martyrunkönyv») s a biblia új, nagyobb alakú kiadására is készült.¹ De e terveit egy nem várt esemény szakasztotta félbe.

A pusztító háború borzalmaival, mely Németországban már 1618 óta dühöngött, Heidelbergnek is meg kelle ismerkednie. 1622 július 1-én Tilly spanyol katonái szállották meg a várost s az ostrom izgalmaival a bészorult néppel Molnár családja is átszenvedte. Bár heves ellenállást fejtettek ki, szeptember 15-ikén mégis elesett a város s négy nap múlva szabad elvonulás föltétele alatt a várba szorított őrsereg is megadta magát. Ezzel ki volt szolgáltatva a város a rabló és vérszomjas, gyűlevész had ádáz dühének s e napok történetében a zsákmányoláson és pusztításon kívül a vadállati kegyetlenségnek számtalan esetei fordultak elő.²

A rablókatona Molnárt is mindenéből kifosztották, csupán könyveit hagyták meg nála. Sőt ezzel sem elégedtek meg, hanem őt és a nála lévő magyar deákot, Sonkádít, gúzsba kötve csigára húzták, s úgy kínozták és «perselték», a minek vallatás lehetett a célja, hová rejtette el vagyona többi részét.³

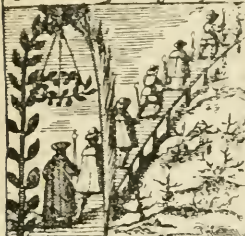
Heidelbergből elmenekülve Hanauban vonta meg magát s itt élt a német, francia és belga egyház papjai és a frankfurti lelkészek «hűséges» segedelméből. Most újra az Institutio fordítása foglalkoztatta. Heidelbergben már

¹ Imádságos könyvecske. (1621.) Ajánlás.

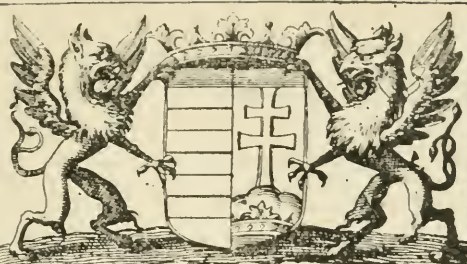
² GINDELY, Geschichte d. dreissigjährl. Krieger, IV. 378—79.

³ Calvinus. A keresztyeni religióra való tanítás (1624) függelékében és *Consecratio novi templi* (1625.) a 3. prædicatióban, mely az «egyháznak belső dicsőségéről» szól (152. lap.)

Szoros Kapu keskeny út.

Melly vízen az életre

Szoros Kapu tagos út.

az veszedelmre. Mat. 7.

AZ KERESZTYENI
RELIGIORA
 ES IGAZ HITRE
 VALO
TARTAS.
 Mellyet Deakúl irt
CALVINUS JANOS.
 ES OSZTAN FRANCIÁI, ANGLIAI,
 BELGIAI, OLA SZ, NÉMET, CZEH ÉS EGYÉB NYELVEKRE
 FORDITOTTANAC: Mostan pedig az Magyar nemzet-
 ves Isteni Igazságban való épületire Magyar
 nyelvre fordított
MOLNAR ALBERT.
 Hasznos és bővséges Registromokkal egyetemben.
NYOMTATTAC HANOVIÁBAN.
 AUBRIUS DANIELS'DAVID, és SLEIKIUS
 KELEMEN Költségeckel.
M. DC. XXIV.

Præter Apostolicas pop. Christi tempora. charitas
 Huius populi ere libro secula nulla paterem P. 4. 17.

Az Isteni Könyvec után, kike az nagypastaloc irás.
 Ennel jobk könyvet meg soha felle nem irt. A. Moln.

lefordította az egész művet, most javítás végett újból átolvasta.¹ A hanai kiadók télre halasztották a nyomtatást, s ez időt Molnár arra használta fel, hogy Scultetus Ábrahám vejével, Gvolf Reinharddal hajóra ült, s bejárta Belgium nagyobb városait, s volt Kölnben, Harderwickban, Amsterdamban, Leydenban, Hágában, Rotterdamban, Dodrechtban és Utrechtban, a mely városok nemcsak szívesen fogadták, hanem «szép segedelmekkel is megtisztelték».²

Visszaérkezve a fordítás kinyomtatását elkezdték s az tartott egész télen át a következő év húsvéti vásárjáig.³ Egy hétre másfél birodalmi tallért kapott munkájáért, ez volt tiszteletdíja.⁴ 1624. márczius havában készült el az egész mű. «*A keresztyéni religióra és igaz hitre való tanítás*» a címe s legjelentékenyebb nemcsak Molnár, hanem e kor összes magyar fordításai között. Kálvin theologiai nyelve, műszavai s tömör mondatfűzése erős próbára tette a fordítót, kinek a gazdag theologiai polemikus irodalom daczára is fejletlen nyelv állott rendelkezésére. Molnár vallásos lelkesedéssel, tárgyszeretettel és egész odaadással dolgozott felekezete e legjelentősebb hittani kézikönyvének híven való áttüztetésén, a theologus a nyelvészt is segítségül hívta: új szókat alkot, szükség esetén körülírással segít magán, de egészben az eredetinek még tömörségét is híven vissza tudta adni, tiszta, magyaros stylussal.⁵

Még a nyomtatás előtt levelet kapott Gelei Katona Istvántól, melyben ez Bethlen Gábor megbízásából haza s valószínűleg Kassára hívja.⁶ Midőn elkészült a nyomtatással, mi sem tartóztatta tovább, hogy a kész művet személyesen mutassa be «Gábriel fejedelemnek», a kinek ajánlotta volt. Előbb ugyan tett Németországban is egy

¹ Calvinus i. m. (1624.) Ajánlás.

² U. o. Függelék.

³ U. o. Ajánlás (?)

⁴ U. o. Ajánlás.

⁵ Jancsó Benedek párhuzamot vont

közte és a Pázmány «Kalauz»-a között. Sz. Molnár Albert (1878.)

⁶ E levél nem maradt fenn Molnár gyűjteményében. Említi Calvinus id. ford. Ajánlás.

utat, melyből csak Danzig város nevét ismerjük;¹ de 1624. aug. 3-án már Sziléziában van, a hová Bethlen Gábor küld neki negyvennyolcz forint útiköltséget, hogy Felső-Magyarországba mehessen,² s még ez évben családostul haza érkezett. A következő év első napján jelen volt a bekecsi újra épített, templom felszentelésén s a patronus, Monaki Miklós, és neje megbízásából, ő rendezte sajtó alá ez ünnepély emlékkönyvét.³ Most Kassa lesz tartózkodási helye, itt él a Bethlen Gábor gondjai alatt, a ki ellátásáról, sőt ruházatáról is gondoskodik. Az 1625. év elején tizenkét rőf fajlondis posztót küld neki ruhára, melyből egy rőf három forint volt,⁴ az ő pénztárából húzza fizetését, innen kap még ez év tavaszán negyvenöt forintot.⁵ A következő évben ügyében Kassa városához rendeletet küld s utasítja a város tanácsát, hogy állapotjához illendő csendes szállásról gondoskodjanak.

«Mivel Molnár Albert hívünknek — így szól a rendelet — az hűségtek városában állapotjához illendő csendes szállása nincsen és az mostanival nem is lehet contentus,⁶ akarván kegyelmesen arról provideálni,⁷ hűségteket kegyelmesen intjük, az német parochiában, holott ott sok és tágas házak legyenek, rendeljen alkalmas szállást neki. Úgy itéljük, hogy az mely Fabricius prédikátort hozatnak, jól megalkoszik azzal, nem is veszekedő ember pedig, ha pedig ott valami okon nem lehetne szállása, az német káplán az mely házban lakik, az német parochiában felköltöztetvén onnét, adja azt szállásul neki.»⁸

¹ *Napló.*

² Báró RADVÁNSZKY BÉLA. Udvar-tartás és számadáskönyvek I. 189.

³ Czime Consecratio novi templi azaz az Vyonna felépítettett Bekecsi Templomnak Dedicálása ez megszenteléséskor... tétetött Prædicatiók... Kassa 1625. *Melléklet:* Molinæus Péter tanácsadása a házasságról, Molnártól fordítva

s Alvinczi Péter magyar egyházi beszéde: «Dedicatio regii sacelli Cassoviensis» czim alatt.

⁴ RADVÁNSZKY B. id. kiad. I. 197.

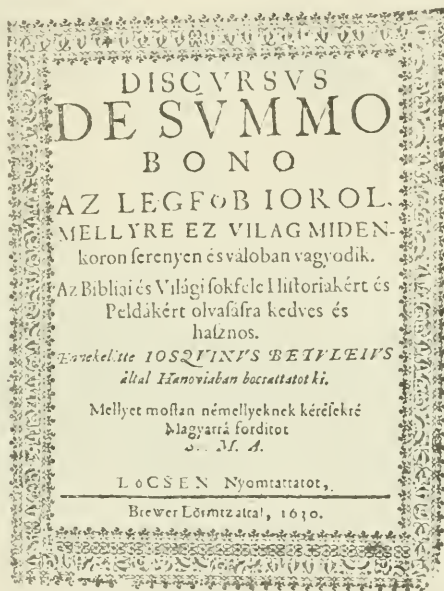
⁵ U. o. I. 203.

⁶ Megelégedett.

⁷ Gondoskodni.

⁸ *Tört. tár.* 1896. 18.

Minő volt a hivatal, melyet Kassán viselt, s a melyért e fizetés és ez illetmények jártak, arról nem maradtak fenn bővebb adatok. Némely írók szerint* a kassai iskolánál kapott alkalmazást: itt volt azon 24—40 növendék felügyelője, a kik Bethlen Gábor költségén előbb Nagy-Szombatban, később az iskola áthelyezése után itt neveltettek. Meddig tartózkodott itt, arról nincsenek adatok.

60. A «DISCURSVS DE SUMMO BONO» (1630.) CZÍMLAPJA.

1629-ben már Kolozsváron van s a lőcsei Brewer Lőrincz kérésére lefordította Ziegler Györgynek *Az legfőbb jóról* szóló vallásos elbeszéléseit s a következő évben (1630.) ki is adta. Itt jó alkalma lett volna kimutatni az elbeszélő prózában is fordítói ügyességét, de mintha erről mondta volna, hogy a «szükség miatt való szomorúság nem kicsiny homályosítására vagy az illy munkára kívánandó elmei

* LAMPE, Hist. eccl. 572. «Consecratio novi templi» és a «De origine templorum» előszavára hivatkozik. V. ö. BOD, Rediviv. mem.

vidámságnak», stylusa hanyag, pongyola, s a megfelelő kifejezés keresése helyett körülírással, vagy magyarázattal segít magán. Ugyanekkor még más két művel: egy *kese-rűség-vigasztaló* és egy *igaz szeretetre oktató* könyvecskével is elkészült, de ezeket már nem adhatta ki.¹

Kolozsvárott nem volt állása. Talán azért jött ide, mert arra számított, hogy Bethlen, mint Alvincziről, úgy ő róla is megemlékezett végrendeletében;² talán remélte, hogy a fejérvári «fejedelmi gymnasium» fundálására szintén Bethlen Gábortól végrendeletben hagyott alapítványból tanári állást szerveznek s ott végre most ő is alkalmazást talál; legalább

61. A GYULAFEJÉRVÁRI GYMNASIUM.

erre czélozhatnak következő szavai: «Melynek (t. i. a végrendeletnek) felséges fejedelemasszonyunk és nagyságos gubernátor³ urunk által való elteljesedése és véghezvitele felől Isten után igen jó reménységben vagyunk.»⁴ De hasztalanul remélt, a végrendelet végrehajtásával sem siettek, s azután is inkább újabban feltűnt, idegenből ide szakadt embereket választottak.

Kolozsvárott adósságba is bonyolódott, melyből Dar-

¹ «*A fő jóról*» Ajánlólev.

² Koncz, Bethlen Gábor végrendelete. 1878.

³ T. i. Brandenburgi Katalin és Bethlen István.

⁴ «*A fő jóról*» Ajánló lev.

*Talis, Lector, erat facie pharetra Severen
 Germani princeps carminis, OPITIUS.*
A. ab Hevlen delin. 1681.
J. W. L.

62. OPITZ MÁRTON.

holcz Ferencz, egy gazdag főúr, kinek «A fő jóról» szóló művét ajánlotta, mentette ki. Ez küldött neki annyi segedelmet, hogy szűkölködő családját tarthatta, adósságait kifizethette, s férjhez adandó leányát kiházashatja. Kolozsváron van még ez év május havában is, legalább azt írja Opitz Márton egy Erdélybe utazó magyarnak, hogy ott fogja őt találkozni szűkölködően, elhagyatottan.¹

Mint egy hátrahagyott jegyzete mutatja még 1633-ban is élt² s talán ez évben húnyt el, mert ezentúl semmi életjelt nem adott magáról.

★

Így végződött vándortudósunk pályafutása. Göröngyös pálya, melynek vándora keveset ismert abból, a mit az élet örömeinek nevezünk. Mint a mondabeli bolygó zsidót a reá nehezedő átok, úgy zaklatta őt folyton az a tudat, hogy még nem szolgált eleget hazájának. Mint bolygó fény hol itt, hol ott tűnt föl előtte csalogatóan a «közjó»³ ideálja s ő lázas sietséggel futott utána, futás közben nem törődve bajjal, szenvedéssel, nem életével, nem családjával. A vándorlásnak és nélkülözésnek szinte mondai alakjává lett,⁴ de a mi alakját megneemesíti, az önfeláldozó tevékenysége. Nem volt hitsorsosai között senki, a ki tudományos képzettség, látkör, ismeret és tapasztalat tekintetében vele versenyezhetett volna; kortársai közül az egy Pázmány hasonlítható vele össze; Molnár kisebb nála eredetiség, de felér vele, sőt talán meg is haladja hatás és sokoldalúság dolgában. Molnár hatása a *tanügy*, az *egyházi*

¹ *M.-Okmánytár*. Levelezés, 1630. május 24.

² Suti Orvos Mihálynak egy hozzá írott levelére (*Levelezés* 1601. szept.) e megjegyzést tette: «... Vivit podagra afflictus etiamnum. 1633.»

³ Bod megjegyzése.

⁴ Szilágyi István közölt róla egy xvii. századi költeményt, mely szerint vénségében a bolyongást megunva, marhapásztorrá lett. Szilágyi fel is szólította Arany Jánost, hogy Molnárt ez alapon énekelje meg. Lásd Arany J. hátrahagyott iratai és levelezése III. 255. 257.

irodalom, nyelvészet és költészet terén egyaránt korszakot alkotó; szótára által a gyermekkoránál kezdődött s többi művei által tartott az egész életén át; sőt zsoltárai útján még ma is hat, s a biblia mellett az egyetlen magyar könyv, mely száznál több kiadást ért; volt oly ember, a ki tizenhatszor végig énekelte a százötven zsoltárt,* s bűbájos nyelvét még sem találta egyhangúnak, melyről hitsorsosai oly véleménynyel lehettek, mint a francziák a maguk zsoltáráról, hogy az angyalok is ezen fordítás szerint énekelik s ma sem tudnak megválni tőle.

* SZŐNYI N. ISTVÁN: Élő-hóltak jóillattya 1686. Ajánlás.

63. ZÁRÓVIGNETTA A «SYLLECTA SCHOLASTICA»-BÓL (1621 .

FÜGGELÉK.

MOLNÁR A NŐNEVELÉSRŐL.

Engedje az jó Isten, hogy az ktek istenes példájával egyéb főrenden és közrenden való aszszony állatok is indíttassanak az írás olvasásnak tanulására és leánzó gyermekseiknek is tanítására, követvén ebben egyéb igaz hiten való sok keresztyén nemzetsegeknek szokásokat : holott mind falukban, városokban, leanygyermeki scholak is vadnak az mellyekben tisztességes öregaszszony emberek tanítják az apró leánkákat olvasásra és catechismusra. Melly leányi scholáknak szükséges voltárul és jól rendeléséről igen szépen tanít Wilhelmus Zepper az Politia Ecclesiastica nevű könyvben. Ez illyen leánzók tanítására rendelt scholaknak hasznos voltában nem tudom kicsoda kételkedhetnék. Mert hiszem szép dolog midőn az házi gazdának külső hivatalja szerint távol létében az gazdaszszony az sz. bibliát cselédinek olvassa és azokkal is olvastatja, kiadott bérölt marháinak számát feljegyezheti, urának távol földre állapotját megírhatja, annak leveleit önnön maga megolvashatja. Vadnak jóllehet némellyek, az kik az írástudást ártalmasnak itilik lenni az aszszonyi állatnak, de azoknak ok nélkül való vélekedéseket minden-napi példák és minden időbeli sok bölcs embereknek írási meghamisítottak. Az bölcsesség szerető tisztességesb pogányok között való sok írástudó aszszonyi állatoknak bölcsen írott könyvei ez mai napon is olvastatnak és azoknak tiszta életökről és dicséretes erkölcsökről sok bölcs ember írása tesznek bizonságot. Hieronymus idejében az sz. aszszonyok mind írástudók voltak, az kiknek ő nagy becsülettel írott leveleket, ugymint Paulának, Marcellának, Furiának, Salvinának és többeknek. Az Laeta nevű aszszonnak pedig azt is szépen megírta, miképpen kelljen leányocskáját az írásra tanítani, mint formálja annak eleibe az betüket és az betük tormáját, mint varrassa vele valami keskenőcskére. Egyeb tudós aszszonyi állatoknak irtak leveleket sz. Ambros, Agoston, Fulgentius és többek. Az mi időnkben, tellyes volt az keresztyén világ az angliai Ersebet királyné aszszonnak szép tudományokkal tündöklő tiszta életinek hírével, nevével, mellynek istenes birodalma alatt közel ötven esztendeig volt Angliaországnak kívánatos szép csendessége és békesége. Ennek idejében tisztult ki az Nagy Brittaniaszágból minden papistaság. Ez az keresztyén szomszéd országokba levő

bölcs doctoroknak nem csak leveleket szokott írni tulajdon kezével, hanem az Tigurumban tántó (igy) Bullinger Henrik predikátort saját kezével varrott keszkenőnek küldésével is megtisztelte, az mint ezt nékem ezen Bullingernek leányátul való unokája Joh. Rodolf Lavaterus megbeszéllette, ez kiralne aszszonnak egyeb dicseretes és istenfelő cselekedeteivel egyetemben, az mellyeket felőle hallott és látott is Angliában laktában. Ha ki erről több példát kíván (tudniillik hogy az írás olvasás nem ártalmas az aszszonyi állatnak, hogyha véle jól él, mint egyéb Isten ajándékival) olvassa meg az Joh. Ludovicus Vivesnek De officio mariti és az Keresztyén aszszonyi állatnak tanításáról írott könyveit, az mellyeket hasznos voltokért sok nyelvekre fordítottanak. Magyaról Patai István praedikátor fordította meg, nem tudom, ha ki nyomtattattac (igy) avagy nem. Én ezt bölcs Vivesnek, ki azelőtt száz esztendővel az ötödik Caroly császár praeceptora volt, az első megnevezett könyvből egynehány szavait csak deákul irom ide, hogy valaki azt ne fogja reám, hogy aszszonyoknak akarok hizelkedni. (Következik a latin idézet.)

(Keresztyén Imádságos könyvecske 1621. Ajánlás.)

HASONMÁS SZÖVEGE.

SZENCZI MOLNÁR ALBERT LEVELE REMHEZ 1610. SZEPT. 18.

Clarissime et nobilissime domine Reme, mi fautor observande, salve plurimum. Nullam memini æstatem pluribus profectionibus et crebrioribus emansionibus transegisse me, quam hanc præteritam: Casselas ter fui profectus, toties vel pluries Francofurtum et Hanoviam, semel atque iterum Herbornam et Dillenburgum. Superiori mense visi quoque Heidelbergenses amicos, sperans me isthic Berexasziensum literas inventurum, quas negat dominus Samaræus sibi traditas esse. Argumentum earum perscripsit ad me clarissimus dominus Michael Szepsi, rector scholæ Patachinensis. Centum florenorum viatico promisso vocant me ad suæ scholæ oppidanæ rectoram. Locus humilis est et reditus pertenuis, ut mihi refert ornatissimus vir dominus Joh. Fegyverneki, qui illi scholæ biennium præfuit, antequam academiam visisset. Equidem postquam illustrissimo principi Grammaticam exhibuissem, ingenti patriæ desiderio fueram inflammatus et honorarium ab ipsius Celsitudine acceptum in viaticum convertissem sane et patriam lætus adissem, præsertim cum ipsius Celsitudo etiam literas commendatitias promississet ad eum, quem nominarem ex proceribus Ungariæ. Sed supervenientes 8 populares studiosi Ungari Marpurgum et literæ amicorum per hos allatæ plane immutarunt redeundi propositum, vel tantum differre cœgerunt. Aiunt enim omnes et affirmant unius Dictionarii editione (quod scholastici sitiunt per Ungariam totam) plus me commodare posse patriæ universæ, quam si per plures annos alicubi in ea præsens doceam iuventutem vel ecclesiam. Quia vero eius rei iam promissionem feceram amicis non paucis, placuit occasionem oblatam edendi Dictionarii Hannoviæ arripere. In cuius immutatione, locupletatione iamdudum laboraveram. Adieci Græcas voces, addidi pro quantitate certarum syllabarum auctoritates poëticas et in aliud quasi Dictionarium transformavi. Non quidem magnum pretium a bibliopolis his accipiam. Lætor tamen me sic desiderio misellæ patriæ satisfacere. Quam plurimis

enim literis hoc a me flagitarunt amici, qui primum Dictionarium ante, quam ipsis innotuerat, divenditum esse querebantur et quotquot studiosi Marpurgum vel Witebergam Haydelbergamve se conferebant, omnes affirmabant se in mandatis habere, ut si copiam invenient, emant pro compluribus amicis et suis discipulis in Ungaria relictis. Iam itaque in quatuor nundinis desideratum, proferam, Deo volente, ad nundinas Paschales. Volebam quidem initio hanc quoque auctam editionem vestris Noricis commendare et in transitum meum versus patriam differre editionem, sed cum audirem post collapsam et dissipatam Hutteri familiam typographiam etiam distractam a creditoribus esse et diversis venditam cum mutilis exemplaribus, de ea occasione desperans, hanc libenter arripui. Cum et præfationum censuram apud Noricos metuerem, nec mansionem isthic talem sperarem, qualis hic offeratur. Scripsi nuper ad clarissimum dominum Rittershusium, cum simul etiam ad Tuam Excellentiam cumque rogavi, ut Iuris Ungarici emendatum exemplar ad nos transmittere ne dubitaret et quantum pretium suo pro labore peteret, perscriberet. Editionem procuraret, vel ipse clarissimus dominus Johannes Rodolphus Lavaterus Tigurinus, rector illustris scholæ Hano- viensis cum suo compatre Cunrado Biermanno. Ecce nequeo propter occupationes ad ipsius Excellentiam scribere. Te itaque magnopere rogo, virorum nobilissime et fautorum meorum exoptatissime, ut de hac re ipsius Excellentiam admonere a me reverenter et amanter salutatum ne graveris et ipsi Grammaticæ meæ exemplar exhibere, donec luculentiori munere ipsius pietati animum gratum testari poteris et tibi quod mitto eiusdem exemplaris tenue ἀντίδοτον, quæso, accipe benigna manu et intueri illud per otium dignare. Et mihi benigne condona, quod ad supradictas occupationes hanc gratam animi mei mentem tibi frequentius declarare per hanc æstatem non potuerim. Officio inposterum nunquam deero, modo Deus addat vires et suppeditet occasiones speratas.

Porro ad præstantissimum nobilissimumque virum dominum Andream Asztalos exaravi literas et ad senatum patriæ meæ atque etiam ad consanguineos meos, quibus addidi tria Grammaticæ Ungariæ exemplaria, quorum fasciculum ad tuam incredibilem humanitatem mitto per dominum Johannem Schönfeldium Ambergensem et oro reverenter Tuam Excellentiam, ut illum velit ad dominum Asztalos Tirnaviam transmittere. Ego Tuæ vicissim Excellentie gratum animum spondeo et officia promississima et si quid expensum fuerit ad eius curam, remittam cum gratiis proxima quaque occasione.

Bene et feliciter vale, vir eximie et festinationi ignosce.

Saluto officiose clarissimum dominum Johannem Cunonem, dominum Burkartum et clarissimos dominos professores Altorfinæ academizæ, nominatim dominum Scipionem, Queccium, Piccartum, Waldungum, Mauritium, etc.

Iterum vale et lætare in domino Jesu.

Hanovizæ 18. Septembris anno domini 1610

Tuæ Excellentizæ addictissimus studiosissimu-que

Albertus Molnar.

Külczim: Nobili excellentique viro domino Georgio Remo iuris-consulto, patricio Augustano et inclyti senatus Noribergensis consiliario et assessori clarissimo meritissimoque domino, fautori suo omni fide studioque æternum colendo et plurimum amando Nürnberg.

(Eredetije vörösviaszpecséttel a göttingai kir. egyetem könyvtárában)

TARTALOM.

Bevezetés. (3—5. lap.)

ELSŐ KÖNYV.

A VÁNDORDEÁK.

I. Szencz a XVII. században. Lakossága. Molnár Albert ősei és szülei. Székely János. Az öreg Molnár Albert. M. Albert születése. Testvérei. A gyermekekor eseményei. (7—13. lap.)

II. A szenczi ref. iskola. Tantárgyak. Molnár tanulása. Anyja halála. Szabó Farkas, segédtanító. Vándordeákok külföldön és nálunk. Molnár győri tanulása. Sibolti Demeter Kalandozások. Molnár Gönczön. A Károli-féle biblia nyomtatása Visolyban. Molnár segédkezése. Károli nyelvészkedése. Molnár debreczeni tanulása. A debreczeni deákélet Kalandozások. A kassai nevelőség. Dasypodius szótára. Hazatérés Szenczre. (13—20. lap.)

III. Külföldi egyetemek látogatása. Molnár útrakelése. Útlevele. A bécsi földrégés. Megérkezés Vittenbergbe. A vittenbergi magyar bursa Eszterházy Tamás Drezda. I. Keresztély szász választófejedelem temetése Molnár Benedek levele. Nőgéri. Magyar tanulók külföldön. Utazás Heidelbergbe. Az egyetem kálvinista irányzata Kalandozás. M. Benedek levele Molnár insége. (20—30. lap.)

IV. A straszburgi egyházi élet A főiskola. Sturm János. A főiskola látogatottsága. II. Miksa császár a főiskolát akadémia rangjára emeli. Tanulmányi rend. Molnár megérkezése Straszburgba Felvételi vizsgálat. A Collegium Wilhelmitanum Molnár helyet nyer benne.

A tanulás megkezdése. Tantárgyak. Évet záró díszvizsgálat. A promotio. A babérkoszorú. Meghívó a jelöltek vizsgálatára. Vizsgálati kérdések. Molnár babérkoszorúja. Barátai üdvözlőversei. Straszburgi élete. Ismerősei. Dasypodius Konrád. Beszélgetése Pappussal. Szíjgyártó Lukács és M. Benedek levele. A lutheranus egyházi irányzat Straszburgban. Sturm és Pappus. Fáber levele. Molnár kirekesztése. Ennek okai. (30—64. lap.)

V. Molnár búcsuja Straszburgtól. Svájcz útja Bâle. A zürichi vitagyűlés. Bern. A Musculus-család. Genf. Látogatás Béza Tivadarnál. Utazás Olaszországba. Magyar foglyok. Milanó. A loretói Casa Santa. Róma. A német-magyar collegium. Velencei út. Visszatérés Straszburgba. Barátai üdvözlőversei. (54—66. lap.)

VI. A pestis pusztítása Heidelbergben Molnár megérkezése. A Casimirianum. Az intézeti élet. Molnár fölvétele. Insége. A goselbachi nevelősködés. A hitelvezők zaklatása. Fabricius Tamás levele. Meghívás a sárospataki lectori állásra. Nagytályai István levele. Molnár hazaküldött levelei. Betegsége. Levél Debreczenből. Fabricius pénzküldeménye. Molnár fogadalma. Ájtatossága. Fabricius tanácsa. Kírándulás Kreuznachba. Újabb pénzzavarok. Fabricius halála. Utazás Zweibrückenbe. Hazaindulás. Lavingen. Bécs. Pozsony. Megérkezés Szenczre. (67—82. lap.)

MÁSODIK KÖNYV.

AZ IRODALMI MUNKÁSSÁG ÉVEI.

I. Körutazás a hazában. Molnár tervei. Tököly Sebestyén. Dobó Ferencz. A pátronusok. Asztalos András. Hitbuzgósága és áldozatkészsége. Békési János. Somlyói Báthori István. Újabb külföldi út. Nürnberg. Altdorf. Heidelberg. Kocher melletti Neustadt. Hála. (83—90. l.)

II. Irodalmi foglalkozása. A bibliakiadás terve. Majnai Frankfurt. A könyvvásár. Claude Marne. Herborn. Kirándulások. Hazahívások. Sauer János. Molnár nyomdai korrektorsága. Taksonyi Péter. Ambergi nevelőség. A hazatérés sürgetése. A bibliakiadás ügye. (91—108. lap.)

III. Molnár Altdorfban. Rittershausen Konrád. A magyar szótárirodalom. Molnár Latin-magyar szótára. Módszere. Forrásai. Molnár atyjának halála. Molnár Gergely latin nyelvtana. A magyar-latin szótár. Hutter Illyés könyvnyomtató. Üdvözlő versek a szótárra. Az írói tiszteletdíjak. A dedikálás. II. Rudolf császár. Molnár ajánlólevelei Megérkezése Prágába. Prága irodalmi körei. Bacháček, Carolides, Weston Erzsébet, Wacker Máté. Kepler János. Molnár II. Rudolf császárnál. Bürgi Jost. A prágai magyarok. Kísérlet Molnár áttérítésére. Rudolf ajándéka. Visszatérés Altdorfba. (109—130. lap.)

IV. Az altdorfi pártfogók. Rem „Omnia” című verse. Utazás. Donaver pártfogása. Nevelőség a Stäntzing családnál. A Zsoltár-fordítás terve. A Zsoltár jelentősége a prot. cultusban. Molnár magyar verselési kísérlete. Nyilatkozata a versnemekről. A Lobwasser-féle német Zsoltár-fordítás Francia dallamok. Molnár Zsoltár-fordításának méltatása. Stäntzing bizonyítványa. Molnár Catechismusa. A Zsoltár ajánlása. (130—140. lap.)

V. Mórícz hesseni fejedelem. Neveltetése és tudományos műveltsége. Irodalmi foglalkozása. Molnár bemutatkozása. A fejedelem pártfogása. Molnár Marburgban. Barátainak szerencsekívánata. Hülsz Levin özvegye. A Károli-féle biblia correctiója. Mórícz tervei a magyar bibliáról. Wolf levele Molnárhoz. A biblia kinyomtatása. Megbízás egy magyar nyelvtan írására. Molnár módszere. Mórícz hesseni fejedelem sürgeti e művet. A Nyelvtan ajánlása. Jelentősége. Békési és Siderius neheztelése. Miskolczy közbenjárása. Siderius a magyar bibliáról. Érdeklődés a megjelent biblia iránt. A könyvszállítás tilalma. Hazahívó levelek. Asztalos levelei. A szenczi tanács meghívása. (140—165. lap.)

HARMADIK KÖNYV.

A VÁNDORPAP ÉS ISKOLAMESTER.

I. Molnár kinézése. Műveltsége. Modora. Nőismerősei. Heuschlin Elisa. Társadalmi viszonyok. Heidelbergi szerelme. Háztűznézés és kikoszarás. Molnár kedélybetegsége. Újabb nősülési tervek. Löchler Margit. Toussaint Julia. Walter levelei. Ferinari Kunigunda. Vietor zsidó-vallásra térése. Molnár Marburgban. Megkéri özvegy Vietorné kezét. Jegyváltás. Lakodalom. Üdvözlő versek. (167—177. l.)

II. A katolikus reactio megindulása. A protestansok védekezése. A nagyszombati protestáns üldözés. Asztalos András megbírságolása. Hitbuzgósága. Molnár hazatérését sürgető levelek. Latin-görög-magyar lexicon. Molnár szótárának kelendősége. A biblia újabb kiadása. Tudományos hírneve. A külföldi barátok ragaszkodása. Hazatérés. Thurzó Borbála lakodalma Bicsén. Thurzó ná-

dor ajánlólevele. Batthyány Ferencz meghívása. A Molnár-család hazaköltözése. Molnár Szalonakon és Rohonczon. A rohonczi papság. Zsinatok. Alföldi és felsőmagyarországi utazás. (177—189. l.)

III. Molnár és a Batthyány-család. Komjáti zsinat. Találkozás Vág-Sellyén Veresmartival. Párbeszédük. A komáromiak lelkesül hívják Molnárt Komáromi papsága. Könyvnyomda-alapítás terve. Szíjgyártó és Patai levele. Újabb utazás. Látogatás Szécsi Tamásnál. Molnár és Rimai János. Sárospatak. Molnár Károlyi Mihálynál, Rhédei Ferencznél. Megérkezés Fogarasra. (189—190. lap.)

IV. Bethlen Gábor és a tudosok. Molnár látogatása nála. Retegyi temetése. Visszatérés. Utazás Sziléziába. Molnár ismét külföldre utazik. János Zsigmond brandenburgi választófejedelemnél. Am-

berg. Molnár mint oppenheimeri kántor-tanító. Iskolarektor. «Lusus poetici» cz. versgyűjteménye. Thuri «Ideá»-jának kiadása. Ajánlás. «Jubileus esztendei praedikátzio» Bethlen Gábor irodalmi megbízása. Molnár Heidelbergben. «Imád-ságos könyvecske.» Nézetei a növevelésről. Segélygyűjtés. A Szótár harmadik kiadása Heidelberg bevétele Tilly katonái által (1622). Molnár megkinoztatása Németalföldi utazás. «A keresztyéni religióra és igaz hitre való tanítás.» Bethlen Gábor meghívása. Hazatérés. Molnár Kassán. Bethlen gondoskodása. «Az legfőbb jóról» fordítása (1630). Molnár Kolozsváron. Darholcz Ferencz. Opitz Márton. Halála. Pályájának jellemzése. Hatása. (200—219. lap.)

Függelék. Molnár a növevelésről. (221—224. lap.)

KÉPEK.

ÖNÁLLÓ KÉPEK.

	Lap
Szenczi Molnár Albert arc képe	1
A marburgi egyetem rektorának bizonyítványa Molnár beiratkozásáról	144
Molnár levele Remhez	188
Az «Institutio» fordításának címlapja	213

A SZÖVEGBE NYOMOTT KÉPEK.

	Lap		Lap
Címlap	1	Béza Tivadar	61
Sz. Molnár Albert babérkoszorúja	3	Tolnai Fabricius Tamás névaláírása	72
Marburg	5	Záró-vignette a «Postilla Scultetica»-ból	82
Göncz	9	Fejkép	85
Győr	18	Asztalos András névaláírása	86
A debreczeni ref. collegium régi képe	22	Pozsony a XVII. században	89
Kassa a XVII. században	25	Thury György névaláírása	92
Vittenberg	29	Siderius János névaláírása	96
Heidelberg	33	Frankfurt	97
Straszbürg	39	Egy XVII. századbeli könyvnyomda belseje	99
A straszbürgi egyetem pecsétje	42	Amberg	103
Doktorrá avatás a XVII. században	45	Taksonyi Péter névaláírása	106
Molnár Benedek névaláírása	50	Rittershausen Konrád	109
Bázel	52		
Genf	59		

	<i>Lap</i>		<i>Lap</i>
Altdorf	111	Thurzó György	185
Rumel Konrád névalírása...	118	Batthyány Ferencz névalírása	187
Rem György	119	A vágséllyei kastély	191
II. Rudolf	122	Komárom	194
Kepler János	123	Rimai János névalírása	197
Gentilis Scipio	125	Bethlen Gábor	201
Weston Erzsébet Johanna	127	Bethlen Gábor névalírása	201
A »Psalterium Ungaricum« cím- lapja	135	A »Lusus poetici« címlapja	205
Corvinus Kristóf névalírása	139	A »Postilla Scultetica« címlapja	206
Móricz hesseni fejedelem	141	A »Secularis Concio« (1618) cím- lapja	208
Móricz hesseni fejedelem és fiai	144	V Frigyes	209
Móricz neje és leányai	145	I. Rákóczy György beírása a »Secu- laris Concio« m. tud. akadémiai példányába	210
A »Szent Biblia« (1608) címképe	151	A »Discursus de summo bono« (1630) címlapja	215
Wolff Hermann aláírása	153	A gyulafejevári gymnasium	216
Záró-vignette a »Psalterium Unga- ricum«-ból	165	Opitz Márton	217
Kolozsvár	169	Záróvignette »Syllecta Scholasticá«- ból (1621)	219
Oppenheim	176		
Bocattus János névalírása	177		
Bicse	184		

MEGJEGYZÉSEK A KEPEKRŐL.

ÖNÁLLÓ KÉPEK.

Szeneci Molnár Albert arczképét Cserna Károly festette a »Keresztényi religiora és igaz hitre való tanítás. Mellyet deákul irt Calvinus János... Magyar nyelvre fordított Molnár Albert. Hanau 1024.« című mű címlapján közölt arczképről. Ez Molnárnak egyetlen képe, melynek hitelessége kétségen felül áll. Molnár ugyan még fiatal korában maga lefestette magát, melyet metszet útján sokszorosított is, (*Bod* szerint Custos Domokos volt a metsző), de ez nem maradt ránk. Emlékét Rittershausen K. 1004 júl. 6-án kelt levele tartotta fenn: »Pro effigie tua gratias ago tibi una cum domino Rhumelio Is cuperet se quoque eadem forma depingi ad vivum ideoque me rogavit, ut ex te quaererem de nomine pictoris et sculptoris illius, deinde de pretii quantitate«. Ezen kívül van még két olajfestmény, az egyik a Történelmi Képcsarnok tulajdona, mely a millennárius kiállításon is be lett mutatva (xxxv. 6213. sz.): mult századi megrongált festmény »MOLNÁR ALBERT« felirattal; a másik a kecskeméti ref. kollegium birtokában levő olajfestmény, melynek festőjére, korára és hitelességére nézve hiányzanak a biztos támpontok. A kép baloldali felső szegletében e felirat van: »SZENCZI MOLNÁR ALBERT«, az alul ragasztott papírszeleten elmosódott betűkkel ez áll: »Néhai főtiszt: superint. Veresmarti Vég Sámuel ur bibliothekájából maradt annak successorára Harsányi István uramra, a ki is az oskola bibliothekájának aján-dékozta 1802-ik esztendő Martii 16-ik napján.« Barabás rajzáról készült könyomat után (először megjelent Erd. predikatori tár 1837 7. és Vas Ujság 1863. 33.) ez volt eddig Molnárnak egyetlen általánosan ismeretes arczképe.

A *marburgi egyetem rektorának Molnár beiratkozását tanúsító bizonyítványát* a m. tud. Akadémia könyvtárában lévő eredetiről reprodukáltattuk. Ez okmány a

Molnár levélgyjűteményében, az úgynevezett «Album»-ban a 159. számot foglalja el. A pecsét körirata: SIGILLVM ACADEMIÆ MARPVRG(ensis).

Molnár Remhez küldött levele itt jelenik meg először. Eredetije a göttingai kir. egyet. könyvtár levélgyjűteményében van.

Kálvin «Institutio»-ja fordításának címlapja a budapesti m. kir. tud. egyetemi könyvtár példányáról készült.

A SZÖVEGBE NYOMOTT KÉPEK.

A Címlapot Cserna Károly festőművésznk tervezte. Szintén tőle való az első könyv fejképe: *Göncz*, a második könyv élén álló s *írói jeleinyeket* ábrázoló fejkép s a harmadik könyv fejképe: *Kolozsvár*, mely Hufnagel metszete (1617) nyomán készült.

Molnár babérkoszorújának rajza a m. tud. Akadémia birtokában levő «Album» belső táblájában üveg alatt őrzött eredeti babérkoszorúról készült; a benne levő vignetten Molnár sajátkezü írásával. Olvasása: «CORONA MEA LAUREA, | multis ærumnis et sollicitu | dinibus in ARGENTI- | nensi Lycæo partâ. | Anno Christi 1595 | Mense Majo.»

Marburg Merian metszete a «Topographia Hassiæ et regionum. Frankf. 1655» cz. műben (100. lap).

Győr képét Birken, «Der Donaustrand 1689» cz. műve 51. lapjáról vettük. A kép aláírása: 1. Teutsche Kirch. 2. Hung. Kirch. 3. Schloss. 4. Vorstadt. 5. Rab fl. 6. Donau fl. 7. Ins(el) Schüt. 8. Vestung S. Martinsberg. 9. Thurn mit dem Hæn. 10. Ziegel-Insel. 11. Wienerthor.

A debreczeni ref. Kollégium képét, mely azt az 1802-ik évi tűzvész előtti állapotban tünteti föl, a főiskola 1894 5-ik évi értesítőjéből vettük át. Az ott közölt kép egy régi könyvomat után készült.

Kassa a Safar dall' Heremitage, «Successi dell' armi Cesaree. Velence. 1686» cz. műve metszete után készült.

Wittenberg részlet Merian metszetéből, mely a «Topographia superioris Saxoniæ, Thuringiæ. Frankf. 1650.» cz. mű 192. lapja után áll. A kép aláírása: D. Raht-hause. (így) E. Pfarrkirche. F. Collegium. G. Collegium Augusti. H. Elbebrücken.

Heidelberg Merian metszete a «Topographia Palatinatus Rheni. Frankf. 1645» cz. műben (36. lap). A kép aláírása: 1. Das Schloß. 2. Der Neue Garten. 3. Heilig Geist Kirch. 4. Barfüßzer Closter. 5. S. Jacob. 6. S. Petter. 7. Augustiner Closter. 8. Der alte Churf. Garten. 9. Der Reiche Spital. 10. Spital Thor. 11. Der Trutz Keyser. 12. Das alte Schloß. 13. Der Marstall.

Straszbürg képe a «Topographia Alsatiæ Frankf. 1603» cz. műben (51. l.) szintén Merian metszete. A kép aláírása: 1. Die Rheinbrück. 2. S. Claus in Vndis. 3. New Thor. 4. S. Wilhelm. 5. S. Steffan. 6. S. Catharina. 7. Gulden Thurn. 8. Zum Revern. 9. S. Andreas. 10. Münster. 11. Zeughaus. 12. Die Pfaltz. 13. Prediger Closter. 14. Jung S. Peter. 15. Pfenning Thurn. 16. Barfüßzer Closter. 17. S. Niclaus. 18. Spital Thor. 19. Spital. 20. Aller Heiligen. 21. Fravenbrüder. 22. S. Thoman. 23. Alt. S. Peter. 24. S. Marcus. 25. Im Bruch. 26. Steinstraszer Thor. 27. S. Johann. 28. Heilig Grab. 29. Augustiner Closter. 30. S. Michael. 31. S. Margretha. 32. S. Aurelia. 33. Deutsch Haus. 34. Weisz Thurn. 35. Cronenburger Thor. 36. Süden Thor. 37. S. Clara Werth. 38. Fischer Thor. 39. Schieszrein. 40. Spital Mühl.

A straszbürgi egyetem pecsétjét Berger-Levrault «Annales des professeurs Alsaciens. Nancy 1892.» cz. műve CXII. lapjáról vettük.

A XVII. századi doktorát avatást ábrázoló képünk Puschner I. G. metszete után készült, mely «Amoenitates Altorfinae» cz. műben jelent meg először.

Bázel és Genf képei Merian «Topographia Helvetiae, Rhaetiae et Valesiae» Frankf. 1642.» cz. művében (96. és 71. lap) jelentek meg. Ez utóbbi aláírásai: 1. S. Gervais. 2. Le Chateau Vieux. 3. La tour de l'Isle. 4. La porte de la Monoye. 5. Le lac Lemain. 6. La porte de la Tartace. 7. S. Germain. 8. Maison de ville. 9. S. Pierre. 10. La porte de Treille. 11. Prisons. 12. Hospitale. 13. Bouleuerd du Pin. 14. Bouleuerd de S. Legier. 15. Porte de S. Legier. 16. La porte Meufue. 17. Bouleuerd de Loyer. 18. L'Hospitale. 19. Moulins.

Béza Tivadar arczképe a Baum W. J. «Theodor Beza. Leipzig 1843» cz. műve I. kötetében címeképül közölt könyomat után készült.

Az első könyv végén levő *záró-vignettet* Molnár «Postilla Scultetica. Oppenheim 1617.» című fordításából vettük.

Pozsony XVII. századbéli képét Albrizzi «L'origine del Danubio. Velence 1684.» cz. műve 71. lapján közölt metszetről reprodukáltattuk. A kép aláírása: 1. La torre del Castello, doue uien guardata le Corona d'Ongaria. 2. Il Danubio. 3. Isola de Schütt.

A majnai Frankfurt képe Merian metszete a «Topographia Hassiae. Frankf. 1655.» cz. műben (52. lap).

Egy XVII. századbéli könyvnyomda belsége Abraham de Weerdt hollandi fametsző metszete után készült.

Amberg Merian metszete a «Topographia Bavariae 1644» cz. műben (11. lap).

Rittershausen Konrád, Rem György, Gentilis Scipio arczképeit Freher. «Theatrum virorum eruditione clarorum (Nürnberg. 1688)» cz. művéből vettük.

Altdorf képe az esztergomi egyházmegyei könyvtár metszetgyűjteményéből való. Ez önálló metszet felirata: «Abbildung der State und löblichen Nürnbergischen Universität Altdorff. Zufinden bey David Funcken in Nürnberg.» Képünkön B. a «Hortus medicorum»-ot, C. a Collegiumot tünteti föl.

II. Rudolf római német császár és magyar király arczképe az ambrasi gyűjteményben őrzött egykorú kép reproductiója

Kepler János arczképét Kepler összes műveinek Frisch-féle kiadásában (VIII. köt. Frankfurt 1870) közölt könyomat után adjuk.

Weston Erzsébet Johanna arczképét az eperjesi kath. gymnasium 1890-ik évi értesítőjében közölt kép után adjuk, mely Pelzel Márton «Abbildungen Böhmischer und Mährischer Gelehrten» (Praga 1777) cz. művében megjelent képről reprodukálattott.

A «Psalterium Ungaricum» (1607), a «Szent Biblia» (1608), a «Postilla Scultetica» (1617), a «Discursus de summo bono» (1630) címlapjainak hasonmásait a m. kir. tud. egyetemi könyvtár példányairól vettettük.

Móricz hesseni fejedelem arczképe a «Theatrum Europæum» Frankf. 1662. (I. köt. 309. lap) metszete után készült. A kép körirata: ILLVSTRISIM(US) PRINCEPS AC DOMINVS D(OMI)N(US) MAVRITIVS HASSLE LANDGRAVI(US) COM(ES) IN CATTIMELIBOCO, DIEZ, ZIEG(ENHAIN) et NIDA (etc.) •

A *Móricz hesseni fejedelem családját* ábrázoló két kép egykorú metszet után készült.

A második könyv végén lévő *záró-vignette* a Molnár «Psalterium Ungaricum» (1607) cz. fordításában az Ajánlás után áll. A m. kir. tud. egyetemi könyvtár példányáról.

Oppenheim képe Merian metszete a «Topographia Palatinatus Rheni. Frankf. 1645.» cz. mű 68. lapján. A kép aláírása az itt közölt részletre vonatkozólag: 8. Szent-Katalin-templom. 9. Várkastély. 10. Rajnai kapu. 13. Kórház.

A *bicsói vár, a vágsellyei kastély* Dörre Tivadar, a *gyulafejérvári kollégium* Cserna Károly eredeti fólvételei alapján készültek.

Thurzó György arczképét Sadeler császári metszőnek Prágában 1607-ben készült metszete után közöljük, mely a Történelmi Képcsarnok tulajdona. A kép kör-

irata: «ILL(USTISSI)mus GEORGIUS THVRZO DE BETTHLEHEMFFALVA COMES DE ARWA EIVSDEM(UE) COMITATVS SVPREM(US) AC PERPETV(US) COMES, DAPIFEROR(UM) REGALIVM IN HVNG(ARIA) MAG(ISTE)R SAC(RAE) CÆS(ARAE) REG(IAE)Q(UE) MAI(ESTATIS) CONSLIARI(US) • Vivit post funera Virtus. A kép alatt: «IS AMPLISSIMVS QVI SVA VIRTUTE IN ALTIOREM LOCVM PERVENIT NON QVI ASCENDIT PER ALTERIVS INCOMMODYM ET CALAMITATEM. | S(acræ) Cæs(æ)rea M(aiestatis) sculpsor Egidius Sadeler ad uiuum delineavit et D(e)d(icavit). Pragæ MDCVII.»

Komárom Sandrart Jakab rézmetsző műve Birken «Die Donaustrand. Nürnberg 1683.» cz. művében 55. lap. A kép aláírása: 1. Städtlein od. Markt. 2. Vestung. 3. Wacht Thurn. 4. Hung. Kirch. 5. Teutsch. Kirch. 6. Donau fl. 7. Schiff Brücke. 8. Plockhaus. 9. Insel Schütt.

Bethlen Gábor arczképe egykorú metszet hollandi metsztől, Ernst Lajos gyűjteményében. Kőrirata: BETHLEHEM GABOR. ELECT(US) REX HVNGARIE. PRINCEPS TRANSILVANIE COMES SIC(ULORUM) etc(etera). A kép aláírása: Gabriel Bethlehem. ghecoren Coninc van hungarlen Prince van Transylvanien. grave van Siculi etc(etera).

A «*Lusus Poeticus*» czimlapjának hasonmását a müncheni kir. könyvtár példányáról vettük. Eddig Magyarországon egy példánya se ismeretes

A «*Secularis concio evangelica*» (1618) czimlapjának hasonmása a m. tud. Akadémia könyvtárának példányáról készült, a mely példány egykor I. Rákóczy György sajátja volt: Prágai András küldötte neki ajándékba saját jubileumi disputációjával («Thema seculare» Heidelb 1617.) egybekötve. A könyv zöldre festett pergament-tábláján arany betűkkel • S (Spectabili) • M (Magnifico) • D (Domini) • G (Georgio) • R (Rakoci) • D (De) • F (Felső) • V (Vadász). A másik könyvtáblán A (Anno) • D (Domini) 1618» áll A tábla belső lapján Prágai verse («Respice de celsis, Deus optime, respice cœlis» stb.) és köv. ajánlása van: «Generoso, stemmatis antiquitate Spectabili et Magnifico D(omi)no, D(omi)no Georgio Rakoci de Vadasz. Comiti Comitatus Sarosien(sis), Capitaneo Præsidiariorum Onodiensium strenuo (et)c(etera) D(omi)no gratiosissimo Ex Academia Archipalatina Electorali mittit summissa cum observantia Andreas Pragai, respondens pro themate seculari.»

V. Frigyes arczképe Bolsuad rézmetsző munkája. Aláírása: Serenissimo ac Potentissimo Principi Jacobo Magnæ Britannia: Francia: et Hibernia: Regi, imaginem hanc, quæ | Maiestatis ipsius gener Excellentissimus atq(ue) Illustrissimus Princeps Fridericus V. Dei gratia Comes Palatinus ad Rhenum Sacri Romani Imperii Archidapifer et Elector, Dux Bavaria: etc(etera) a Michaele Johannis Mireveldio ad vivum depictus | Boëthy Bolsuadi cœlo exprimitur et cum quinque annorum priuilegio publicatus, dedicant, consecrantq(ue) ijdem pictor et sculpsor etc. ibidem.

Opitz arczképe Heyden egykorú metszete Kőrirata: Imago MARTINI OPITII V. C. ad vivum expressa. A kép alatt: Talis, Lector, erat facie Phœbeia Seirer. | Germani princeps carminis OPITIUS. J. ab Heyden sculpsit 1631.

A harmadik könyv végén álló *záró-vignett* a «Syllecta Scholastica» 1621. évi kiadásából vettük, mely a Latin-Görög-Magyar szótár ez évi kiadásának melléklete gyanánt jelent meg. (A m. nemzeti múzeum példányáról.)

AZ ALÁÍRÁSOK KELTE:

Molnár Benedek levele 1596 ápr. 7. Olvasása: «En te szegen io akaro attiadfia Molnar Benedek irtam Szempcen, Anno 96 7 die April(is)». Eredetije a m. tud. Akadémia Molnár-Albumában, 21. sz.

Tolnai Fabricius Tamás levele 1598 júl. 1. Olvasása: «Thomas Fabricius Tholnen(sis) Pastor Eccl(esi)æ Patachien(sis)». (Eredetije u. o. 41. sz.)

Asztalos András levele 1609 máj. 8. Olvasása: *K(egy)med)nek Jó Akaró Barattia Azthalos Andras (manu)p(ro)pria*». (Eredetije u. o. 227. sz.)

Thury György levele 1601 márcz. 24. Olvasása: *«Georgius Thurius P.(oeta) L.(aureatus)»*. (Eredetije u. o. 55. sz.)

Siderius János 1602 ápr. 22. Olvasása: *«Joannes Siderius | frater (et) amicus | tibi syncerus»*. (Eredetije u. o. 70. sz.)

Taksonyi Péter 1602 márcz. 30. Olvasása: *Petrus Taxonius | Ungarus»*. (Eredetije u. o. 68. sz.)

Rumel Konrád levele 1602 jun. 2. Olvasása: *«T(ui) studios(us) | Joannes Chunrad(us) Rh(u)m(e)l(ius)»*. (Eredetije u. o. 81. sz.)

Corvinus Kristóf levele 1607 márcz. 19-én kelt. Olvasása: *Christophorus Corvinus»*. (Eredetije u. o. 154. sz.)

Wolf Hermann levelének kelte: 1608 ápr. 5. Olvasása: *«q(ue)m nosti T(uus) Hermann(us) Wolfi(us) | mandato principis»*. (Eredetije u. o. 189. sz.)

Bocaius János levele 1611 nov. 12-én kelt. Olvasása: *«Bocaius Consularis Cassov(iensis) (manu)p(ro)pria»*. (Eredetije u. o. 261. sz.)

Batthyány Ferencz névalírásának olvasása: *«Franciscus de Batthyan manu)p(ro)pria»*. (Eredetije az Országos levéltárban.)

Rimai János levele 1629 máj. 4-én kelt. Olvasása: *«J(oannes) Rimay»*.

Bethlen Gábor 1619 decz. 13. Olvasása: *«benevolus G(abriel) Princeps m(anu)p(ro)pria»*. (Rákóczy-levéltár.)

I. Rákóczy György beírása a *«Secularis concio evangelica»* m. tud. Akadémia példányában van. Olvasása: *Soli Deo gloria. | Anno 1618 die 12. Maii | Reddita est mihi Saros-patak. | Non est currentis, neq(ue) volentis. | sed miterentis DEI. | Georgius Rákóczy.»*

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

- Aeneas Sylvius 207.
 Ágost választófejedelem 116.
 Ahenarius 54, 55, 66.
 Alburna, Molnár — 60, 61, 96.
 Alfonz spanyol király milanói követe 62, 63.
 Alsted Henrik 134, 182.
 Altdorf 4, 89, 90, 109, 110, 112, 113, 114, 129, 130, 131, 132, 135, 138, 174.
 Alvinczi Péter 214.
 Alzey 78.
 Amberg 102, 103, 109.
 Ambrosius Sebestyén 74, 75, 85, 86, 91, 125.
 Ammann Péter 82.
 Amsterdam 213.
 Ancona 65.
 II. András m. király 143.
 Angolország 124.
 Anhalti Keresztély 204.
 Arany János 218.
 Arator (Szántó) István jezsuita 112.
 Arias Montanus 119.
 Asztalos András 86, 87, 88, 91, 100, 101, 107, 108, 114, 115, 139, 144, 146, 158, 160, 162, 178, 179.
 Babérkoszorússág 103.
 Baccalaureusi vizsgálat 44; — a vizsgálati kérdések 46; — az ünnepély lefolyása 47; — a vizsgálat díja 48.
 Bachaček Márton 125, 126, 128.
 Baden 37.
 Bajorország 16, 67.
 Baksai István 65.
 Balassa Pál 37.
 Balassa Zsigmond 37.
 Balassi Bálint versei 136, 138.
 Balassi Bálint 198.
 Bánfi Ferencz 35, 37.
 Bártfai magyar biblia 147.
 Bázel 17, 55, 56, 57, 66, 98, 133.
 Basilius szótára 112.
 Báthori István 10.
 Bátor István, Ecsedi 19, 20.
 Báthori István 88.
 Báthori Zsigmond 129.
 Batthyány Ferencz 186, 187, 188, 194, 196.
 Becker heidelbergi lelkész 170.
 Bécs 9, 19, 28, 82, 89, 91, 93, 107, 114, 120, 130, 158, 183.
 Bécsi egyetem 129.
 Bécsi földrengés 28.
 Bécsi kereskedők 19.
 Békési János 88, 90, 91, 96, 97, 106, 156, 157.
 Belga egyház Frankfurtban 102.
 Belgiojoso kassai várparancsnok 177.
 Belgium 213.
 Benfeld 55.
 Beregszász 184.
 Berlin 203.
 Bern 58, 62, 120.
 Bernardino Luzzi 65.
 Bethlen Gábor 5, 200, 201, 202, 207, 211, 212, 213, 214, 216.
 Bethlen István erd. kormányzó 216.
 Bethlen István, ifjú 202.
 Bethlen Péter 202.
 Beumler Márk tanár 56, 57.
 Beythe Imre 186.
 Beythe István 186.
 Beythe növényteni szótára 112.
 Béza Tivadar 59, 60, 61, 133, 137, 138.
 Béza Tivadar grammatikája 152.
 Bicse 183, 184.
 Biermann Konrád 153.
 Birtlin lelkész 57.
 Bocatius János 176, 189, 207.
 Bocskay István 48, 129, 199; — Apológiája 150.

- Bod Péter 114; — «Szent Hilarius» cz. műve 46.
 Boemer János Jakab 110.
 Bologna 63.
 Bongars Jakab 102.
 Bonn 35.
 Borbély (Rasor) István, Tolnai 23.
 Bornemisza Péter 53.
 Boroszló 15.
 Bourgeois dallamai 133.
 Bölskey István 194, 195.
 Böszörmény 189.
 Böszörményi Péter 117.
 Brandenburgi Katalin 216.
 Brant Sebestyén 98.
 Brederode Péter 145, 148.
 Brewer Lőrincz 215.
 Buda 55, 183.
 Bursa Vittenbergben 29, 30, 31, 32.
 Butzbach, vándordeák 16.
 Büschweiler 48, 52, 54, 74.
 Bürgi Jost 128.
 Calepinus szótára 111, 112, 117.
 Calvin János heidelbergi tanár 91.
 Camper Ferenczné 82.
 Camper-fiúk 82.
 Camper könyvkiadó 107.
 Carolides György, költő 125, 126, 128.
 Cassel 140, 141, 142, 148.
 Castelfranco 66.
 Cato Distichonai 111.
 Cato Erkölcsi mondatai 14.
 Cheresdy Márton 87.
 Chiavenna 63.
 Chur 63.
 Chytraeus Catechesise 42; — szótára 112.
 Cicero beszédei 42.
 Clajus német grammatikája 153.
 Clusius-Beythe növénytani szótára 112.
 Collaborator 22.
 Coler Pál 110.
 Collegium Casimirianum 68, 134; — fegyelmi szabályai 68, 69; — Molnár felvétele 70.
 Collegium Germanicum Hungaricum Rómában 65.
 Collegium Sapientiae 139.
 Collegium Wilhelmitanum 40, 51; — alapítása 40; — fegyelme 41.
 Comenius Ámós János 4.
 Como 63.
 Corpus Iuris Ungarici 206.
 Corvin-codex Augsburgban 131.
 Corvinus (Rabe) Kristóf 139, 144.
 Cöler Jeromos 110.
 Cuno János 145.
 Csallóközi 65.
 Csehország 16.
 Csorba István, rektor 22.
 Danzig 213.
 Darholcz Ferencz 218.
 Dasypodius Konrád straszburgi matematikus 36, 38, 40, 48.
 Dasypodius Péter Latin-német szótára 24, 112, 113.
 Debreczen 19, 36, 38, 75, 146, 203.
 Debreczeni deákélet 23, 24.
 Debreczeni ref. kollégium 22.
 Debreczeni vásárok 19, 23.
 Debreczeni János 13.
 Decsi Csimor János 35, 180.
 Dedicatio 119.
 Demosthenes beszédei 42.
 Dillenburg 95, 140.
 Dobó Ferencz 86.
 Dodrecht 213.
 Donatus Grammatikája 14.
 Donaver regensburgi lelkész 131, 132.
 Drežda 15, 28, 30, 31, 38.
 Dubois Kelemen lelkész 102, 137, 139.
 Dudics András levelei 102.
 Duisburg 67.
 Egyed név 11.
 Egyházi élet Heidelbergben 32, 67.
 Straszburgban 36, 37, 38.
 Eisenach 35.
 Elzász 36, 51.
 Engelsberg 132, 138.
 Eperjes 88, 203.
 Erasmus 63, 119, 120; — arcképe 62.
 — «Colloquia» cz. műve 14.
 Erdődy Kristóf gr. 183.
 Erfurt 35.
 Érsek Péter 108.
 Érsekújvár 9.
 Estienne H. 94; — szótára 112.
 Eszterga 197, 199.
 Eszterházy család 183.
 Eszterházy Tamás. Galanthai 30.
 Fáber Antal 51, 54; — levele 59.
 Fabricius kassai predikátor 214.

- Fabricius Tamás. Tolnai 72, 73, 74, 75, 77, 79, 80, 85.
 Farinola (Mantskovics) Bálint 20.
 Fejérvári csata 186.
 Félegyházi Tamás Uj Testamentuma 146, 181.
 Felkmann Péter 60, 91.
 Felvinczi Sándor 218.
 I. Ferdinánd m. király 120.
 Ferinari (Wildpreter) Kunigunda 174, 175, 176, 177, 190.
 Ferrara 66.
 Filiczky János 150, 175.
 Fleischbach 131.
 Fogaras 196, 199, 202.
 Foktői János 158.
 Forgách család 183.
 Forgách Ferencz 178, 182.
 Formicarius Mihály költő 80.
 Forster ambergi könyvnyomtató 102.
 Franciaországi száműzött protestánsok 37.
 Frangepán Ferencz kalocsai érsek 207.
 Frank Sebestyén 50.
 Frankfurt, Oderai 203.
 Frankfurt, Majnai 35, 92, 93, 94, 97, 101, 115, 138, 139, 146, 147, 150, 180, 181, 182, 207.
 Frankforti könyvvásár 93—94 102 112, 180.
 Frankforti könyvkiadók 119.
 Frencel Salamon 207.
 Frisius szótára 112.
 Froschauer zürichi könyvnyomtató 57, 99.
 IV. Frigyes pfalzi választófejedelem 32, 139.
 V. Frigyes pfalzi választófejedelem 5, 208, 210.
 Galgóc 20.
 Genf 26, 48, 55, 58.
 Geislingen 81.
 Gelenius 100.
 Gelei Katona István 213.
 Genius Izsák lelkész 102, 145, 146, 148, 175.
 Gentilis Scipio 125.
 XIII. Gergely pápa 46, 65.
 Gernand-család 172.
 Gernand János 103, 104, 105, 106, 108.
 Gernand János Kázmér 103.
 Girschner 117.
 Glaser Fülöp tanár 39, 40.
 Goclenius Rudolf 102, 175.
 Goselbach 71.
 Gotha 35.
 Goudimel Kolozs 133.
 Göncz 19, 20, 21, 22, 24, 38, 88, 189.
 Görlicz 203.
 Görög-latin Új-Testamentum 31.
 Grác 127.
 Gruter János heidelbergi tanár 91, 126.
 Gryneus Jakab 55.
 Gryneus Simon 55.
 Gundersheim 78.
 Gvolf Reinhard 213.
 Gyalu 203.
 Győr 17, 38, 203.
 Győr ostroma 85.
 Győri ref. iskola 18, 22.
 Gyulafejevár 202.
 Gyulafejevári fejedelmi gymnasium 210.
 Hága 213.
 Hajduk 120.
 Hála 90.
 Haller Márton 110.
 Hamburg 116.
 Hanau 21, 146, 148, 150, 151, 153, 181, 207, 212, 213.
 Harderwick 213.
 Hartmann János 146, 176, 183.
 Haver Farkas 18.
 Havenreuter Lajos 44.
 Hedio Gáspár 40.
 Heidelberg 4, 26, 32, 35, 67, 74, 75, 76, 77, 78, 81, 90—95, 100, 107, 108, 111, 114, 138, 142, 143, 170, 171, 172, 191, 204, 207, 210, 212.
 Heidelbergi egyetem 32, 35, 38, 67, 81, 91, 92, 138, 139; — szelleme 34.
 Heidelbergi Katechismus 181.
 Heidfeld ebersbachi lelkész 182.
 Heilbronn 81.
 Herberstein Zsigmond br. 46.
 Herborn 94, 96, 139.
 Hessen 140.
 Heuschlin Elisa 169.
 Heyden Gyermek-beszélgetései 14, 111.
 Heyman heidelbergi egyetemi rektor 71.
 Heysen Károly 78, 80, 170.
 Himmelreich Tibor 129.
 Hodászi Lukács 146.
 Hoffmann Menyhért 50.
 Hoggaeus Márton 54.
 Hollós (Corvinus) Kristóf 139, 144.
 Honter János 125.

- Hopf 81.
 Hornbach 80.
 Horváth András, Szekhárosi 207.
 Hospitiumok a XVII. században 104.
 Hölczlin Jeremiás 117.
 Hrachowichki György 87.
 Huber Péter 82.
 Hungarus szó eredete 118.
 Hunspach 80.
 Hutter Illyés 116, 119, 135.
 Hutter Ulrik 63, 119.
 Huszár Gál 195.
 Hübner lelkész 58.
 Hülsz Levin özvegye 145, 146, 175.

 Igló 28.
 Ipari élet Szenczen 9.
 Irói tiszteletdíjak 119, 120.

 János Zsigmond brandenburgi választó 203.
 János Kázmér pfalzi gróf 32.
 Joachimsthal gymnasium 203.
 Junius Ferencz 181.

 Kaisersberg 55.
 Kaisersgreutz 66.
 Kálvin János 63, 133; — arcképe 60;
 — „Institutio”-ja 207, 208, 213.
 Kálvinisták Szenczen 10.
 Kamuti Farkas 203.
 Károli Gáspár 19, 24; — nyelvészkedése 21; — bibliafordítása 20, 21, 106, 152.
 Károlyi Mihály 199.
 Károlyi Zsuzsánna 211.
 Kassa 19, 24, 25, 74, 75, 84, 91, 112, 184, 189, 207, 211, 213, 214, 215.
 Kassai vásárok 19.
 Kázmér-kollégium, l. Collegium.
 Keckermann Bertalan 102, 118, 170, 171, VIII. Kelemen pápa 64, 65.
 Kepler János 5, 121, 123, 124, 126, 127, 128, 129.
 Keppingen 81.
 I. Keresztély szász választófejedelem temetése 30.
 Késmárk 74, 75.
 Kimedontius heidelbergi tanár 67; — temetése 68.
 Knittelsheim 80.
 Kocher melletti Neustadt 90.
 Kolmár 55.
 Kolozsvár 199, 203, 215, 216, 218.
 Komárom 194, 195, 196, 203.
 Komáromi Csipkés György 92.
 Komjáti zsinat 188, 190, 194.
 Konstáncz 66.
 Korner lelkész 57.
 Korona hazahozatala 102.
 Köbl (Khebel) Tamás 87.
 Köln 35, 67, 203, 213.
 Könyvnyomtatók 98, 99, 100.
 Könyvvásár Frankfurtban 93—94, 102, 112, 180.
 Könyvtálatom 159.
 Körmend 180, 188.
 Köszvény szó eredete 21.
 Kövesd 199.
 Köveskúti zsinat 187.
 Krakkó 111.
 Kreuznach 78.
 Kugler-család 45, 52, 70, 80.
 Kugler Dávid 55, 75, 77, 86, 172.
 Külföldi egyetemek látogatása 26, 27, 31, 32.

 Ladenburg 67.
 Ladislaides Miklós 17.
 Ladislaus János 103, 106.
 Lajos hesseni és thüringeni tartománygróf 143.
 VI. Lajos pfalzi választófejedelem 32, 34.
 Lampe Bálint 204.
 Lausanne 58, 62.
 Lavingen 82, 132.
 Leczkerend a straszburgi főiskolán 42.
 Lelkészavatás Visolyban 88.
 Leo János 126.
 Lépes Bálint 181.
 Léva 9, 197.
 Leyden 213.
 Libochovitz 129.
 Lingelsheim 52.
 Lingelsheim Frigyes 176.
 Lincz 89.
 Lipcse 35, 94, 116.
 Liskai zsinat 188.
 Lobwasser Ambrus 134, 135, 137.
 Lórántffy család 183.
 Lórántfi Mihály 189.
 Loreto 63, 64; — i Casa Santa 63—64.
 Löchler Margit 172, 173.
 Lőcse 88, 203, 215.
 Lugossi József 49.
 Luther család 174.
 Luther Márton 63, 99, 119; — énekei 133.

Lutheranusok Szenczen 10.

Lutheranismus és Kálvinismus küzdelme
Heidelbergben 32, 34; — Straszburb-
ban 50, 51, 52, 60.

Luzern 62, 63.

Magyar foglyok Olaszországban 63.

Magyar nyelvrokonság 154.

Magyarok származása 118.

Magyar tanulók külföldön 92.

Magyarország 113.

Mainz 35.

Mannheim 78.

Mantskovics (Farinola) Bálint 20, 146.

Marbach luth. lelkész 51, 60.

Marburg 4, 5, 143, 182.

Marburgi egyetem 141, 146.

Marcellides 78.

Margerai kikötő 66.

Marne Claude 94, 102.

Marot Kelemen 133, 137, 138.

Martin tanár 144, 147.

Mátyás m. király 10, 140, 200, 206.

II. Mátyás római német császárrá vá-
lasztása 181.

Mátyusföld 10.

Mauritius György 133.

Megiserius szótára 111.

Melanchton Fülöp 28, 98, 100, 119.

Melissus (Schede) Pál 91, 125, 134.

Mellingen 57.

Merész Károly burgundi herczeg 58.

Milano 63.

Miksa császár 128.

II. Miksa római német császár 37.

Miskolczi Pásztor István 130, 147, 156, 157,
158, 159, 160.

Modena 63.

Molinaeus Péter 214.

Molnár Albert, idősb 48, 114.

Molnár Albert, Szenczi, ösei 10, 13. —
szülei 10—14; — testvérei 11, 12, 25,
— születése 11; — gyermekkor 12,
13; — tanulása Szenczen 13, 14; —
Győrött 17, 18, 19; — Gönczön 19—
22; — Debreczenben 22—24; — kül-
földön: Vittenbergben 28—30. — Drez-
dában 30; — Vittenbergben 31, 32; —
Heidelbergben 35, 35; — Straszburb-
ban 38—54. — Heidelbergben 68—81, 134;
— Herbornban 94—96; — Ambergben
102, 106; — Altdorfban 109; — Mar-
burgban 143—144; — nevelősködése

Kassán 24; — Goselbachban 71; —
Ambergben 102—106; — Fleischbach-
ban 131; — a Stäntzing-családnál 132,
138; — Utazása a hazában 18, 19, 85,
86, 87, 88, 89, 183, 184, 187, 188, 189,
196, 197, 199, 202, 203, 216; — Svájc-
ba 55—63; — Olaszországba 63—66; —
Prágába 124, 125, 128, 129; — Szilé-
ziába 203; — Németalföldön 213; —
Szerelme 169—175; — Házassága 174—
177; — Rohonczi lelkészisége 187—190;
— Komáromi lelkészisége 194, 195; —
Találkozása Veresmartival 190—193;
— Látogatása Rimainál 197—199; —
Bethlen Gábornál 200—202; — Oppen-
heimi kántortanító 204; — rektor 204;
— Tartózkodása Heidelbergben 210, 211,
212; — Hanauban 213; — Kassán 215;
— Kolozsváron 215, 216, 218; — Halála
218; — *Irodalmi működése*: Tossanus
«Lelki iskolá»-ja fordítása 91; — Latin-
magyar szótára 110—115; — Magyar-
latin szótára 115—118; — második,
göröggel bővített kiadása 180; — har-
madik kiadása 212; — Zsoltár fordí-
tása 135—138; — Catechismus kiadása
139. — Biblia-kiadása 144—146, 148—
151; — második kiadása 180; — Ma-
gyar grammatikája 151—155; — «Ana-
lecta Aenigmatica» 182; — «Lusus
Poëticus» 205, 206; — Corpus Iuris
Ungaricus kiadásának terve 206; —
Scultetus Postillái 206; — Thury «Idea»-
jának kiadása 207; — Scultetus Jubi-
leus esztendei prædikációja 207. —
Kálvin «Institutio»-jának fordítása 213;
— Ziegler «A legfőbb jóról» fordítása
213; — Kéziratban maradt művei 216.

Molnár Benedek 11, 25, 35, 36, 146, 158,
159.

Molnár Ferencz 11.

Molnár Gergely latin nyelvtana 114, 147.

Molnár Ilona 11.

Molnár János 183, 189.

Molnár Katus 11.

Molnár Lukács 11, 203.

Molnár Zsófia 11.

Monte-Cavallo Rómában 65.

Morgenthal 58.

Móricz hesseni tartomány-gróf 4, 5, 128,
139—145, 147—152, 168, 183.

Móricz fejedelem családja 143—145.

Móricz hesseni herczeg 153, 154.

- Musculus család 58, 62.
Musculus Farkas lelkész 58, 62.
Murmeliuss János szótára 111.
München 16.
Münster székesegyház 37
- Nádasdy család 183.
Nádasdy Ferencz gróf 114.
Nagy-Albert regensburgi püspök 82.
Nagy-Bánya 24.
Nagy-Enyed 199, 203.
Nagy-Károly 199.
Nagy-Megyer 186.
Nagy-Szombat 9, 87, 146, 159, 176, 179, 203, 211.
Nagyszombati kovácscséh 87.
Nagyvárad 199, 203.
Nagyvárad káptalan 199.
Nápoly ostroma I. Mátyás alatt 13.
Nassau grófság 94.
Naubitzer György 104.
Naumburg 35.
Nürnberg 89, 93, 110, 115, 116, 126.
Nürnbergi posta 89.
Neckár 78.
Németalföld 213.
Nemesnépi Dániel lelkész 194.
Németország 26, 32, 89, 90, 92, 114, 138, 188, 195, 212.
Németújvár 186, 188.
Neuhausen 78.
Neumark 89.
Neustadt, Kocher mellett 90.
Nevelők helyzete 103—106.
Nogheri János, 1. Nögéri.
Nolde Ernő 95.
Nögéri János 19, 23, 31.
Nőnevelés 211, 223, 224.
Nyir-Bátor 19.
Nyomdai correctorok sorsa 97—99.
- Oktatásügy a XVII. században 14.
Olevian Gáspár 34.
On falu 10.
Opitz Márton 4, 5, 217, 218.
Oppenheim 4, 35, 175, 181, 204.
Orthographia Ungarica Cracoviensis 152.
Osimo 63.
Ottó hesseni tartománygróf 146.
Oxford 94.
- Pacius genfi tanár 59, 60.
Pádua 63, 66, 94.
- Paedagogusok (nevelők) helyzete 23, 103, 104, 105, 106.
Palánk 197.
Palaestrina 64, 133.
Palesztina 64.
Pálfi János, kanizsai 196.
Pálmarend 141.
Palthenius Zakariás 139.
Pannónia megvételéről szóló ének 115.
Pantaleon költő 80.
Pap Ferencz 24, 74, 75, 85, 88.
Pápa 195.
Pappus János straszburgi lelkész 49, 51, 60.
Páris 93, 124.
Parma 63.
Pasor György 114, 116, 117.
Patai István 186—188, 196.
Pázmány Péter 5, 179, 182, 213, 218.
Pécs 129.
Pelei János 19, 20.
Pellican 99.
Perényi család 183.
Pesaro 63, 65.
Pesti Gábor szótára 111, 114.
Pestis pusztítása Heidelbergben 67, 68.
Pfalz 203.
Piacenza 63.
Piccard 176.
Piscator János 95, 117, 135, 146, 176, 180; — ifj. 182.
Pisky István tihanyi várőrségi kapitány 28.
Platter Tamás 15, 16.
Plautus színművei 42.
Polan Amand 55.
Poppel Lobkovitz Éva 180.
Pozsony 9, 82, 89, 178.
Pozsony vármegye 9, 115.
Pöstyéni hévvíz 203.
Prága 28, 121, 124, 125, 126, 129, 130, 131.
Prot. üldözés 177—179.
Pulverino 64.
Püspöki 18.
- Rabe (Corvinus) Kristóf 139, 144.
Radul oláh vajda 129.
Rajna 78.
Rajna melléke 67.
Rajnai városok 35.
I. Rákóczy György 2, 208, 210, 211.
Rákóczy Zsigmond 92.
Ramus Péter grammatikája 152.

- Rátkay György 178.
 Ravenna 66.
 Regensburg 82, 89, 131, 132, 183.
 Regensburgi birodalmi gyűlés 207.
 Regio 63.
 Reichenweier 55.
 Reis 54, 66.
 Rem György 87, 118, 119, 124, 130, 131, 145, 150, 159, 176, 182.
 Rettegi János 199, 202.
 Révai Péter 37.
 Rhédei Ferencz 199.
 Rimini 63.
 Rimai János 197, 198, 199.
 Rittershausen Konrád 109, 110, 112, 117, 124, 126, 131, 133, 138, 145, 150, 182, 206.
 Rohonc 186, 187, 188, 189.
 Róma 61, 62, 64, 65, 192.
 Rosenberg 88.
 Rotterdam 213.
 Rovigo 66.
 Rudolf magyar király 120, 121, 122, 123, 124, 128, 129, 130, 142.
 Rumel Konrád 118, 125, 126.
 Salánk 23.
 Samarja 203.
 Samarjai János 101.
 Sapientia Collegium 139.
 Sárospatak 75, 86, 110, 188, 199, 211.
 Sárvári János 65.
 Sauer János 97, 98, 100, 101, 102, 172.
 Schaller lelkész 53.
 Schlettstadt 55.
 Schmalkalden 142, 149.
 Schorndorf 81.
 Schönfeld György német bibliája 142.
 Schwenkfeld Gáspár 50.
 Scythia 110.
 Scultetus Ábrahám 182, 206, 207, 213.
 Scultetus Tóbiás 196, 203.
 Sellye 190.
 Servet Mihály 50.
 Sibolti Demeter győri lelkész 17; — művei 18, 20.
 Siderius János 86, 90, 91, 96, 106, 113, 156, 157.
 Siversheim 78.
 Skaricza Máté 21.
 Smetius heidelbergi tanár 34, 67, 69, 76.
 Sonkádi 212.
 Soós Kristóf, Sóvári 199.
 Sopron vármegye 186.
 Spethe András 134.
 Speyer 35, 77, 80.
 Spoleto 64.
 Stájerország 127, 128, 132.
 Stántzing gyermekek 132, 136, 138.
 Stántzing Sebald 132, 138.
 Steiner János 57.
 Stenius heidelbergi tanár 34.
 Stephanus szótára 112.
 Stock 57.
 Störel Márton 36, 38.
 Straszburg 4, 35, 36, 37, 38, 41, 54, 55, 66, 70, 74, 80, 94.
 Straszburgi egyetem 38—54, 169; — hallgatói 37.
 Sturm János 37, 112; — pædagogiai elvei 41; — nyilatkozata a baccalaureatusokról 44; — vitája Pappussal 51.
 Suri Orvos Mihály 89, 90, 95, 101, 173, 199, 218.
 Svájc 55—63, 66, 71, 134.
 Svájci szövetség 120.
 Sylvester János Grammatikája 152.
 Szabó Farkas, segédtanító 14, 15, 16, 17, 18, 19, 22.
 Szalonak 186, 188.
 Szántó István jezsuita 112.
 Szatmár 24, 199.
 Szécsen 197.
 Szécsi Tamás 196.
 Szegedi Gergely zsoldárai 134.
 Székely István krónikája 152, 154, 155.
 Székely János 11, 13.
 Székelyek nyelvének tisztasága 116.
 Székely-hunn írás 155.
 Széki Orsolya 10.
 Szencz 9, 10, 11, 17, 18, 19, 25, 26, 28, 48, 50, 82, 87, 88, 113, 159, 163, 164, 183.
 Szenczi ref. iskola 13.
 Szent-István egyháza Rómában 65.
 Szent-István templom Bécsben 28.
 Szent-Job 199.
 Szent-Katalin-templom Frankfurtban 102; Oppenheimben 175.
 Szentlélek-templom Heidelbergben 70.
 Szentmarjai 129.
 Szent-Márton erdeje 9.
 Szent-Péter templom Rómában 64.
 Szepsi 88, 106.
 Szepsi Korocz György 176.
 Szepsi Mihály 156.

- Szerdahelyi Mihály 78, 81.
 Sziggyártó Lukács 49, 75, 115, 158, 186, 194, 195.
 Szikszai ütközet (1588) 22.
 Szikszai Fabricius Balázs szótára 111.
 Szilágyi István 218.
 Szilézia 203, 214.
 Szilvási Márton 117.
 Színjátékok, iskolai 42.
 Színjáték Thurzó Borbála lakadalmán 183.
 Szinyei Kristóf 197.
 Szolgatanuló 23.
 Sztárai Mihály 21: — zsoltárai 134.
- Taksonyi Péter 17, 91, 100, 106, 107, 108, 114, 115.
 Taraczk János, Debreczeni 13.
 Terentius színművei 42.
 Terni 64.
 Tersato 64.
 Textor János 17.
 Textor püspök 96.
 Thessalonica 174.
 Thury György 92, 96, 97, 101.
 Thury Márton 28, 30.
 Thury Pál 207.
 Thurzó Borbála lakadalma 183, 184.
 Thurzó György nádor 183, 184.
 Thurzó János 120.
 Thurzó Szaniszló 37, 187.
 Tihanyi várőrség 28.
 Tilly 212.
 Tirol 66.
 Tolentino 64.
 Topos Bálint 129.
 Topos-család 129.
 Tordai 65.
 Tossanus (Toussaint) tanár 67, 72, 76.
 Tossanus «Lelki iskolá»-ja 91.
 Toussaint Julia 172.
 Tököly István 72, 75, 78, 80, 81.
 Tököly Miklós 138, 140, 142.
 Tököly Sebestyén 85, 89, 187.
 Trieszt 66.
 Tübinga 98, 126.
- Ujfalvi Imre 24
 Ulm 81, 159, 183.
 Ungvári András 28, 31.
 Unverzagt Farkas 129.
 Utrecht 213.
 Üdvözlőversek 117.
- Váczi Gergely 189.
 Vága falu 10.
 Vándordeákok külföldön 14, 15, 16, 17: — nálunk 17, 18, 19.
 Várad 129.
 Várad Farkas Gergely 156.
 Vásárok 9, 19, 23.
 Vasvármegye 186.
 Velence 65, 66, 90.
 Ventey Ferencz 48.
 Verantius szótára 111.
 Veresmarti Mihály 87, 115, 179: — beszélgetése Molnárral 190—194.
 Vietor Juliánna 175.
 Vietor Konrád zsidó vallásra térése 174.
 Vietor Magdolna 175.
 Viller Tamás 153.
 Vilmos-kollégium I. Collegium.
 Virdung 176.
 Visoly 88, 180.
 Visolyi könyvnyomda 19, 20.
 Vizsgálat a straszburgi főiskolában 43.
 Vitagyűlés, theologiai 56, 57.
 Vittenberg 4, 26, 28, 30, 31, 32, 34, 38, 92, 94.
 Vittenbergi egyetem 13, 28, 30, 31, 32, 38.
 Vittenbergi magyar bursa 29, 30: — jegyzőkönyve 29.
 Volckhammer György 110, 131.
- Wackher Máté, lovag 125, 126, 128, 131.
 Wackher Ilona 126.
 Walter Gotfried 81, 173.
 Wechel Máté 158.
 Weltstein 78.
 Weston Erzsébet Johanna 103, 125, 126, 127, 128.
 Wetzbad 35.
 Wolf Hermann 143, 148, 152.
 Worms 35.
 Würtemberg 37.
- Zalánk Imre 21.
 Zarándokház, magyar, Rómában 65.
 Zepper herborni tanár 95.
 Ziegler György «De summo bono» cz. műve 215.
 Zürich 55, 56, 57, 113, 120.
 Zweibrückeni hercegség 80.
 Zwingli Ulrik reformátor 57, 63.
 Zsámboki János 121.
 Zsoltárfordítások 4, 133, 134, 135, 136, 137, 138.

JAVÍTÁSOK.

17.	lapon	felülről	17.	sorban	<i>Győbe</i>	helyett olv.	<i>Györbe.</i>
30.	"	"	10.	"	T. <i>Tamás</i>	"	" T. <i>Márton.</i>
31.	"	"	15.	"	U. <i>János</i>	"	" U. <i>András.</i>
82.	"	"	8.	"	<i>Langnona</i>	"	" <i>Lavingen.</i>
125.	"	alulról	3.	"	W. <i>György</i>	"	" W. <i>Máté.</i>
213.	"	3. jegyzet			U. o. <i>Ajánlás (2)</i>	"	" U. o.
218.	"	2.	"		<i>Suti</i>	"	" <i>Suri.</i>

Magyar Történeti Életrajzok.

A M. Tud. Akadémia történelmi bizottságának segélyezésével közrebocsátja a Magyar Történelmi Társulat. Számos önálló és a szöveg közé nyomott képpel. Minden fényes kiállítású évfolyam ára füzve 8 frt. Félbörkötésben 10 frt.

Az eddig megjelent évfolyamok egyes életrajzai következő árakon szerezhetők meg:

<i>I. évfolyam : (1885)</i>	
Márki Sándor.	Mária Magyarországnak királynéja frt 2.80
Thallóczy Lajos.	Csömöry Zay Ferencz " 2.80
Acsády Ignác.	Széchy Mária " 3.50
<i>II. évfolyam : (1886)</i>	
Deák Farkas.	Forgách Zsuzsánna " 1.80
Fraknói Vilmos.	Pázmány Péter " 5.—
Szabó Károly.	Kun László " 2.40
<i>III. évfolyam : (1887)</i>	
Szilágyi Sándor.	Rákóczy Zsigmond " 2.80
Szádeczky Lajos.	Békés Gáspár " 1.80
Deák Farkas.	Béldi Pál " 3.—
Ipolyi Arnold.	Bedegi Nyáry Krisztina " 2.—
<i>IV. évfolyam : (1888)</i>	
Kubinyi Miklós.	Gróf Thurzó Imre " 2.80
Angyal Dávid.	Thököly Imre. I. kötet " 4.50
Pór Antal.	Csák Máté " 2.80
<i>V. évfolyam : (1889)</i>	
Fraknói Vilmos.	Bakócz Tamás " 3.—
Angyal Dávid.	Thököly Imre. II. kötet " 4.50
Mayláth Béla.	Maylád István " 2.80
<i>VI. évfolyam : (1890)</i>	
*Gindely A. és Acsády I.	Bethlen Gábor fejedelem " 3.20
*Fraknói Vilmos.	Hunyadi Mátyás király " 4.80
<i>VII. évfolyam : (1891)</i>	
*Szádeczky Lajos.	Kovácsóczy Farkas " 1.60
*Marczali Henrik.	Mária Terézia " 4.—
*Szilágyi Sándor.	II. Rákóczy György " 2.40
<i>VIII. évfolyam : (1892)</i>	
*Pór Antal.	Nagy Lajos " 8.—
<i>IX. évfolyam : (1893)</i>	
*Mika Sándor.	Weisz Mihály " 3.—
*Szilágyi Sándor.	I. Rákóczy György " 5.—
<i>X. évfolyam : (1894)</i>	
*Széchy Károly.	Gr. Gvadányi József " 4.—
*Schönherr Gyula.	Corvin János " 4.—
<i>XI. évfolyam : (1895)</i>	
*Bubics Zs. Merényi I.	Herczeg Eszterházy Pál nádor " 3.60
*Széchy Károly.	Gróf Zrinyi Miklós I. kötet " 4.40
<i>XII. évfolyam : (1896)</i>	
*Zichy Antal.	Gróf Széchenyi István I. kötet " 8.—
<i>XIII. évfolyam : (1897)</i>	
*Zichy Antal.	Gróf Széchenyi István II. kötet " 4.80
*Dézsi Lajos.	Szenczi Molnár Albert " 3.20

A *-gal jelölt életrajzok Ráth Mór kiadásában jelentek meg

Az összes életrajzok úgy RATH MÓR-nál, mint minden más könyvtárútnál kaphatók.

RÁTH MÓR kiadása, Budapest, Haas-palota.

GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN:

Ein Blick auf den anonymen „Rückblick“,

welcher für einen vertrauten Kreis,

in verhältnißmäßig wenigen Exemplaren im Monat October 1857 in Wien erschien.

Von einem Ungarn.

Bolti ára 8 frt, leszállított ára 3 frt.

★

A MAGYAR TÖRTÉNETI ÉLETRAJZOK

1898-iki folyamának tartalma:

GRÓF ZRINYI MIKLÓS ÉLETRAJZÁNAK

II. kötete,

SZÉCHY KÁROLY-tól.

Továbbá munkába vannak véve:

Werbewczy István *Fraknói Vilmostól,*

Bakics Pál *Thallóczy Lajostól,*

Lothringeni Károly *Károlyi Árpádtól,*

Máriá (V. István leánya) *Óváry Lipóttól, és*

Kemény János *Komáromy Andrástól.*

A «Történeti Életrajzok» feladata lépést tartani azokkal a nagyarányu kutatásokkal, melyek hazai történetünknek homályos pontjait felderítették, vitás kérdéseit a megoldáshoz vezették s nagy részét új világításban tűntették fel. Feldolgozott s mindenki által élvezhető formában eszközli azt. S minthogy minden időknek megvölt a maga művésze, azon van, hogy ezen korok művészi alkotásaival is megismertesse közönségét. Az általános elismerés, melyet eddigi folyamaival aratott, úgy hisszük arra vall, hogy jó úton haladt — s azon igyekezetét, hogy kiállítás tekintetében is a külföld hasonló vállalataival lépést tartson, siker koszorúzza.

A Magyar Történelmi Társulat tagjai az egész évfolyamot 5 frt kedvezményes áron rendelhetik meg a titkári hivatalban.

Nem tagok számára egy-egy évfolyamnak előfizetési ára 8 frt. *Az előfizetési ár két 4 frtos részletben is törleszthető Ráth Mórnál.*

Megszerezhető továbbá ugyanott: öt 1 frt 60 kr.-os füzetben is.

PH
3194
M6Z65
v.2

Dezsi, Lajos
Szenczi Molnar Albert

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

